

TÜRKİYE'DE BARAJ YAPIMININ ALT-HAVZA ETKİLERİ

Suriye ve Irak'ta incelemeler yapan
Gerçekleri Araştırma Heyeti'nin Raporu

Mayıs 2002

İngilizce'den Çeviren: Emin Soğancı

**İlisu Barajı Kampanyası
(İlisu Dam Campaign)**

**Kürt İnsan Hakları Projesi
(Kurdish Human Rights Project)**

**Köşedeki Ev
(The Corner House)**

İÇİNDEKİLER

Teşekkür	3
Önsöz	4
<u>BİRİNCİ BÖLÜM:</u>	
Tarihçe ve Çalışma Alanı	7
<u>İKİNCİ BÖLÜM:</u>	
Tartışmalı Sular – Dicle ve Fırat	
Barajlar ve Anlaşmazlıklar	10
Su kıtlığının Ekonomi Politigi	13
Dicle ve Fırat Üzerindeki Barajlar ve Anlaşmazlıklar	15
GAP	18
GAP : Suriye ve Irak'ın Kaygıları	24
<i>(Akan Su Miktarında Azalma-Su Kirliliğinde Artış- Türkiye'nin Bölgesel İhtirasları)</i>	
GAP ve Kıyıdaş Ülkeler Arasında Son Zamanlardaki Gerginlikler	30
Müzakere Girişimleri	34
<u>ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:</u>	
Ortak Akarsulara İlişkin Kurallar – Uluslararası Hukuk ve En İyi Uygulama	
- Uluslararası Sözleşmeler ve Sınır Aşan Su Yolları	36
- Uluslararası Finans Kurumları: Finansmanda Sınırlayıcı Standartlar	43
- Müşterek Suyolları Üzerindeki Baraj Projeleri Hakkında “En İyi Uygulama” Yönergeleri	46
<u>DÖRDÜNCÜ BÖLÜM:</u>	
Heyet'in Saptamaları	
- Zarar Verildiğinin Kanıtı	50
- İstisare	53
- Çözüm Olasılığı	63
- Müzakerelerin Genişletilmesi	65
<u>ÇERÇEVELER:</u>	
- <i>Dicle ve Fırat Havzaları</i>	17
- <i>Plânlanan ve Tamamlanan Barajlar</i>	20
- <i>GAP'ın İç Politikadaki Yeri</i>	21

- <i>İlisu Barajı'nın Muhtemel Alt-Havza Etkileri</i>	31
- <i>Azınlıkların Hakları</i>	40
- <i>Irak'taki Alt-Havza Etkileri</i>	52
- <i>Uluslararası mı, Sınır Aşan mı: Bir Kelimenin Yarattığı Fark</i>	58

EKLER:

Ek I: Friends of the Earth (Yeryüzünün Dostları) tarafından Nisan 2000'de hazırlatılan Hukukî Etüd

Ek II: Dünya Barajlar Komisyonu'nun "Barış, Kalkınma ve Güvenlik İçin" Akarsuların Paylaşımına İlişkin Önerileri

Ek III: Uluslararası Hukukta Suların Taksimi: Irak Dışişleri Bakanlığı ve Irak Sulama Bakanlığı, 1999

Ek IV: Uluslararası Suyollarını Taşıma Dışında Amaçlarla Kullanım Hukukuna İlişkin Sözleşme

TEŞEKKÜR

Heyet, kendisine yardımcı olan aşağıda adı geçenlere teşekkürlerini sunar:

Suriye Arap Cumhuriyeti Sulama Bakanı, Sayın Mohammed Radwan Martini; Suriye Arap Cumhuriyeti Sulama Bakanlığı Uluslararası Su Bürosu Başkanı Sayın Dr. Abdul Aziz Al Masri; Suriye Arap Cumhuriyeti Dışişleri Bakan Yardımcısı Sayın Waleed Mu'alim; Suriye Arap Cumhuriyeti Çevre Bakanlığı, Çevre Yönetim Müdürlüğü Müdürü Sayın Yahia Awaidah; Suriye Arap Cumhuriyeti Çevre Bakanı Sayın Adnan Khsan; Britanya'nın Şam Büyükelçiliği Ticaret Memuru Sayın Amin Sabbagh; Irak Cumhuriyeti Sulama Bakan Yardımcısı Sayın Dr. Ali Farhan; Irak Cumhuriyeti Sulama Bakanlığı'ndan Hidrolojist Dr.Waleed; Irak Cumhuriyeti Sulama Bakanı Sayın Dr. Amer Suleiman; Irak Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Hukuk Bölümü Başkanı Sayın Fahmi Al Qasiy; Sayın Irak Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Su Bölümü Başkanı Dr. Saad Al Samarraı.

ÖNSÖZ

Bu rapor, 2002 yılı Ocak ve Şubat aylarında Suriye ve Irak'ı ziyaret eden üç kişilik Gerçekleri Araştırma Heyeti'nin saptamalarını içermektedir. Bu heyet, geniş çaplı Güneydoğu Anadolulu Projesi'nin bir parçası olarak önerilen İlisu Barajı'nın, alt havzada kalan ülkelerde ortaya çıkan yansımalarını incelemek üzere oluşturuldu.

Heyet her ne kadar heyet bölgesel eko-sistemi ile bölgesel su politikalarını etkilemesi bağlamında, özellikle Türkiye'nin baraj politikalarının yönelişini saptamayı yükümlenmişse de, Heyet, İlisu ve GAP'ın ülke içinde yarattığı olguların da bilincindeydi. Bu projelerin tartışmalı Kürt bölgelerinde gerçekleştiriliyor olması bir tesadüf sonucu ortaya çıkmamıştır. GAP'ın ana hedeflerinden birinin de bölgedeki Kürt çoğunluğun Türk kültürü içinde asimile edilmesi olduğu çoktandır Türk yetkililerce kabul edilmiş bir olgudur. Kürt sosyal dokusunu parçalayıp atmaya yönelik asimilasyon çabaları yalnızca barajların neden olduğu göçler ve alt üst oluşlarla değil ama aynı zamanda köy imhaları, yargısız infazları ve açıklığa kavuşturulmamış kayıpları da kapsayan bir çerçevede yürütülmektedir.

Türk hükümetinin proje ile ilgili resmî yayınları, GAP'ın “bölgedeki toplumsal ve kültürel yapıyı çarpıcı bir şekilde değiştirmeye niyet etmiş olduğunu” açıkça ifade etmektedir. Bu niyet uzun zamandan beri vardır. Örneğin, zamanın Cumhurbaşkanı Turgut Özal tarafından zamanın Başbakanı Süleyman Demirel'e gönderilen ve 1993 yılında basına sızan bir notta Güneydoğu'nun nasıl ele alınacağına ilişkin öneriler sıralanmaktaydı. Özal, en çalkantılı yörelerin boşaltılmasını, ana yolların günün 24 saati silahlı gözetim altında tutulmasını, “40 ile 50 bin kişilik etkin bir özel gücün teröristleri izleyip, onlara saldırmalarını”, “Batı'da önceden belirlenmiş yerleşim yerlerine toplumun bütün katmanlarını içerecek planlı ve dengeli bir göç” provakasyonunun gerçekleştirilmesini önermekteydi. Üstelik aynı zamanda, o sıralarda Türk devleti ile kıyasıya bir silahlı çatışma içinde olan PKK'yı desteklemekten alıkoymak için, bölgede kalacak olanların maddî hayat şartlarının iyileştirilmesini de önermekteydi. Birbirinden farklı ama aynı zamanda birbirine paralel olan bu yaklaşımlar İlisu ve GAP'ta açıkça ifadesini bulmakta idi.

Her ne kadar bu rapor Kürtlerin durumuna teğetsel olarak değinse de, Kürtlerin maruz kaldığı baskı, bu rapordaki bulgular açısından göz ardı edilmeyecek bir arka plan sunmaktadır. Bölgede müşterek nehirlerin kullanımı konusunda çatışma potansiyeli oldukça yüksektir. Böylesi bir çatışmadan kaçınılabilmesinde, bölgenin gelecekteki su

politikalarının oluşturulmasına geçimleri bölgedeki nehirlere bağılı olanların bütünüyle katılımının sağlanması hayati bir önem taşımaktadır. Dicle ve Fırat gibi iki en büyük nehir, yoğunlukla Kürt olan bölgelerden doğduğu için, böylesi bir karar sürecine Kürtlerin aktif katılımı da aynı şekilde hayati önem taşır.

Bu açıdan, 2 Ağustos 2002'deki uyum yasaları reformlarının otonom Kürt temsiline ne ölçüde yer vereceğini izlemek ilginç olacaktır. Görüldüğü kadarıyla, bu reformlar ölüm cezasını kaldırmakta, "aşağılamama niyeti olmaksızın" devletin eleştirilmesine, azınlık dillerinin öğretilmesine ve bu dillerde yayın yapılmasına izin vermektedir. Öte yandan, bu reformlar, Türk hükümetinin "devletin bölünmez bütünlüğüne" olan inancına geniş bir hareket alanı sunmaya devam etmektedir.

Uyum yasalarının Türk Devleti'nin kendi azınlıklarına karşı yeni bir yaklaşımını mı yoksa Türkiye'nin Avrupa Topluluğu'na katılımını kolaylaştıracak süregelen ve esasında kozmetik nitelikteki bir dizi değişikliğin bir parçasını mı sunmakta olduğunu bekleyip görmek gerekmektedir. Sadece, Kürtler gibi İlisu Barajı benzeri büyük alt yapı projelerinden etkilenecek olan yerel camialarla değil ama aynı zamanda bunlardan etkilenecek alt havzada kalan ülkelerle istişare ve müzakereler yapma konusunda istekliliğin artışı, beyan edilen yeni yaklaşımın bir göstergesi olacaktır.

Kerim Yıldız

Genel Direktör

Haziran 2002

“Onlara, suyun aralarında paylaştırıldığını haber ver. Her biri kendi içme sırasında gelsin.”

Kuran, Kamer Sûresi, 28nci Ayet

“Ne Suriye ne de Irak, Türkiye’nin suları üstünde, Ankara’nın onların petrolü üstünde sahip olduğundan daha fazla bir hak iddiasında bulunabilirler. Bu bir hükümlanlık meselesidir. İstedığımızı yapma hakkına sahibiz. Su kaynakları Türkiye’nin, petrol kaynakları da onlarındır. Onların petrol kaynaklarını paylaşalım ama onlar bizim su kaynaklarımızı paylaşamaz demiyoruz ki.”

*Süleyman Demirel, Türkiye Başbakanı, 1992.*¹

“İster sosyal, ister ekonomik, ister teknik olsun, hiç bir gelişme yeterli ve uygun su mevcudiyeti olmadıkça sağlanamaz. Toplumların ve devletlerin yaşama ve gelişmelerinin bu elzem unsuru sürekli ve eşitçe kullanılmadıkça, büyük ölçekli suların sınırları aşip paylaşıldığı bölgelerde uzun süreli istikrâr sağlamak mümkün olmaz. Havza çapında işbirliği bir zorunluluktur.”

*Fiona Curtin, Uluslararası Yeşil Haç, 2000.*²

“Suriye ile çatışma istemiyoruz ve PKK mensuplarının ülke dışına atılmasında Şam’ın oynadığı rolü takdir ediyoruz, ancak Fırat havzası Türkiye’nin gelecekteki ekonomik kalkınması için çok önemlidir... Altyapı çalışmalarının hemen hemen %50’sini tamamlamış bulunuyoruz ve bu arada çalışmalarımız sonuç aşamasına gelmiş durumdadır ve bu projenin kaçınılmazlığının kabulü ve suların rasyonel kullanımı konusundaki görüşmelere katılma çağrımız Suriye’yi de kapsyacaktır. Biz adilce ve cömertce anlaşmaya hazırız, ancak, diğer Türk nehirleri gibi Fırat esasında Türk halkının çıkarlarına hizmet etmekte kullanılacağından suların paylaşımı eşit olmayacaktır.”

Mesut Yılmaz, Başbakan Yardımcısı, Şubat 2001.³

¹ Aktaran: M. Dolatyar ve S.Gray, “Water Politics in the Middle East: A Context for Conflict or Co-Operation?”, Macmillan Press, Londra, 2000, s.148.

² F. Curtin, “Transboundary Impacts of Dams: Conflict Prevention Strategies” aktaran P. Millington, “River Basin Management: Its Role in Major Water Infrastructure Projects”, Thematic Review V.3 s.112. Bu çalışma Dünya Barajlar Komisyonu (World Commission on Dams) için yapılmıştır. www.dams.org internet sitesinden temin edilebilir.

³ “Syria, Turkey and the water tension”, Asharg Al-Awsat, 13 Şubat 2001.

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHÇE VE ÇALIŞMA ALANI

Güneydoğu Anadolu Dicle Nehri üzerinde yapımı öngörülen İlisu Barajı'nın çevre ve insan hakları üzerindeki etkilerinden endişe duyan bireyler ve bir grup kuruluş 2000 yılı Nisan ayında, İlisu Baraj Kampanyası'nı kurdular. Eğer baraj yapılıyorsa, feci sonuçların ortaya çıkmasına yol açabilirdi. Çok geniş bir alanın sular altında kalması, özellikle 183 köy ve mezranın⁴ ve uluslararası arkeolojik önemi olan tarihî Hasankeyf kentinin sulara gömülmesi söz konusuydu. Bütün bu devesa etkilere rağmen, Türk hükümeti etkilenen halkla ya da onların temsilcileri ile görüşmek, uluslararası kabul görmüş standartları yansıtan yeniden yerleşim planı hazırlamak ve barajın çevre etkilerinin tatmin edici bir değerlendirmesini yapma konularında başarısızlığa uğramış bulunmaktadır.⁵

İlisu Barajı'nın yalnız başına tek bir proje olmaması bir başka endişe konusudur. Kısaca GAP olarak bilinen ve iddialı bir proje olan Güneydoğu Anadolu Projesi'nin bir parçasıdır. Fırat havzasında yedi, Dicle havzasında altı büyük sulama projesinin geliştirilmesi GAP Projesi çerçevesinde planlanmış olup, tamamlandığında elektrik üretiminin yanı sıra 74.000 metre karelik bir alanı kapsayacak ve 1.7 milyon hektarlık bir alanı sulayacaktır. (Bakınız: Çerçeve: "Planlanmış ve Tamamlanmış Barajlar")

İlisu Baraj Kampanyası'nın özellikle kaygılandırıcı İlisu Barajı, Devlet Su İşleri (DSİ) için bir Avrupa ve ABD şirketleri konsorsiyomu tarafından inşa edilecek olup, bu konsorsiyomdaki şirketler ayrı ayrı kendi hükümetlerinin ihracat kredi kuruluşlarından (İKK'lardan) proje için finansal destek arayışına girmişlerdir. İlgili ülkelerdeki kamuoyu, sivil toplum örgütleri (STÖ) ve parlamenterlerin baskısı sonucu, ihracat kredi kuruluşları kredilerin çıkarılmasından önce dört şartın yerine getirilmesini talep etmişlerdir. Bu şartların ikisi yetkin bir yeniden yerleşim planının hazırlanması, Hasankeyf'in korunması konusuydu, diğer iki şart özellikle alt havzada yer alan iki

⁴ Kudat, A., "İlisu Dam's Resettlement Action Plan (RAP): Achieving International Best Practice - İlisu Barajı Yeniden Yerleşim Eylem Planı (YYEM) : Uluslararası En İyi Uygulamayı Başarmak". Bu çalışma, yayınlanmamış olup, İhracat Kredileri Acentaları'na dağıtılmıştır, 16 Ağustos 2000.

⁵ "Eğer Şu Nehir Bir Dolmakalem olsaydı...: İlisu Barajı", İlisu Baraj Kampanyası KİHP, Köşedeki Ev, Dünya Ekonomisi Ekoloji ve Kalkınma, Pasifik Çevre Araştırma Kuruluşları temsilcilerinden oluşan Gerçekleri Araştırma Heyeti'nin 9-16 Ekim 2000'deki bölgeye yaptıkları ziyaret sonrası yayınlanan Sonuç Raporu.

devletin, Suriye ve Irak'ın, çıkarlarıyla bağlantılıdır. Bu şartlardan biri, Türk hükümetinin baraj üst havzasındaki su işleme tesislerinin su kalitesini koruyacak nitelikte olmasını sağlamasıdır. Diğer şart ise, Türk hükümetinin, alt havzada yeterli ve uygun su akışının sürekli olarak sağlanacağını garantisini vermesidir.

Son iki şart, baraj yapımının, bir yanda Türkiye'nin, diğer yanda Suriye ve Irak'ın yer aldığı suyla ilgili bölgesel bir çatışmaya yol açabileceği konusundaki beklentinin alarm zillerini çalmaktaydı. Türkiye bu olasılığın varlığını, İlisu Baraj'ının alt havzada olumsuz etkileri olmayacağını ileri sürerek reddetmekteydi. Endişe vericidir ki, İlisu Baraj Kampanyası tarafından görevlendirilen bir uzman bu olasılığın gerçekleşeceği sonucuna vardı.⁶ Friends of the Earth (Yeryüzünün Dostları), 2000 Nisan'ında, önde gelen uluslararası hukuk uzmanlarından, İlisu Barajı ile ilgili olarak, Türkiye'nin alt-havza devletleri ile istişarede bulunma görevi bağlamında uluslararası hukuktan doğan yükümlülüklerinin neler olduğuna dair görüş aldı. Ortak akarsular üzerindeki projeler konusunda akarsuların geçtiği diğer devletlere bildirimde bulunma görevi, ayrıca, Dünya Bankası finansmanının da bir şartlarından biridir.⁷

Türkiye'nin baraj yapım programının alt havzadaki etkilerini ve Türkiye'nin Suriye ve Irak'la ne ölçüde özlü istişarelerde bulunmuş olduğu konusundaki bilgi kıtlığını dikakate alarak, İlisu Baraj Kampanyası Suriye ve Irak'a aşağıda belirtilen hususları araştırmak üzere bir Gerçekleri Araştırma Heyeti yollamaya karar verdi:

1. Türkiye'deki barajlara –ve genelde Türkiye'ye- yapılan uluslararası finansal desteğin bölgedeki su politikalarını ne ölçüde istikrarsızlaştırdığını değerlendirmek.
2. Bildirim, istişare ve müzakerelerde bulunma açısından Türkiye ne ölçüde uluslararası hukuka riayet etmektedir.
3. a) Türkiye'de halihazırda yapılmış olan ve yapılması planlanan barajların alt havzada su akış miktarı üzerindeki bilinen etkilerini, b) üst havzadaki sulama ve sanayinin alt havzadaki su kalitesine etkilerini, ve c) halihazırda yapılmış olan ve yapılması planlanan barajların alt havzada tarım, kamu sağlığı ve çevre üzerindeki etkilerini incelemek.

⁶ “A Review of the Hydrologic and Geomorphic Impacts of the Proposed İlisu Dam”, Köşedeki Ev (The Corner House) için hidroloji konusunda danışmanlık yapan *Philip Williams and Associates Ltd.* tarafından hazırlanmıştır, 31 Ağustos 2001.

⁷ Operational Policy 7.50, “Projects on International Waterways”.

4. Fırat ve Dicle'nin gelecekteki ortak kullanımına ilişkin olarak bu akarsuların geçtiği ülke hükümetlerinin tavrı hakkında daha fazla bilgi edinmek.

Suriye ve Irak'ı 29 Ocak ve 4 Şubat 2002 tarihleri arasında ziyaret eden Heyet, Dışişleri ve Çevre konularındaki yetkilileri de dahil bu ülkelerin su işleri ile ilgili hükümet temsilcileri ile doğrudan doğruya görüşmeler yaptı. Tekrar tekrar yapılan ricalara rağmen, Türkiye Dışişleri Bakanlığı, Heyet ile görüşmeyi reddetti.

Etkilenen insanların karar sürecine katılımı, çevre etkilerinin değerlendirilmesi ve yeniden yerleşim gibi çevre ve insan hakları konularında bu üç devletin kalkınma projelerinin uluslararası standartlara ne ölçüde uyduğunu incelemek bu özel Heyet'in amacı değildi. Bu sorunları, İlisu Baraj Kampanyası'nın öncülük ettiği, daha önceki bir başka gerçekleri araştırma Heyeti Türkiye⁸ bağlamında gündemine almıştı ve gelecekte Suriye ve Irak bağlamında gündeme alınması söz konusu olabilir.

Herhalde baştan vurgulamakta fayda var: İlisu Baraj Kampanyası (İBK), Türkiye'nin kalkınmasına karşı olmadığı gibi, Suriye ve Irak'ın kalkınmasına da karşı değildir. Tam tersine, İBK, bölgedeki bütün halkların diğer haklarının yanı sıra kendi kaderlerini tayin hakkı⁹ ve kalkınma hakkından¹⁰ kaynaklanan, kalkınma arayışını kuvvetle desteklemektedir. Ancak, İBK ayrıca, kalkınma projelerinin, çevre standartları, insan hakları ve ortak su yolları ile ilgili uluslararası hukuk kuralları da dahil uluslararası hukuka uygun olarak planlanmasını talep eder.

⁸ “İlisu Barajı: Bir İnsan Hakları Faciası İnşâ Edilirken, KİHP, Londra, Kasım 1999 ve “Eğer Şu Nehir Bir Dolmakalem olsaydı...: İlisu Barajı”, İlisu Baraj Kampanyası KİHP, Köşedeki Ev, Dünya Ekonomisi Ekoloji ve Kalkınma, Pasifik Çevre Araştırma Kuruluşları temsilcilerinden oluşan Gerçekleri Araştırma Heyeti'nin 9-16 Ekim 2000'deki bölgeye yaptıkları ziyaret sonrası yayınlanan Sonuç Raporu.

⁹ Bu hak, Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi ile Uluslararası Kişi Hakları ve Politik Haklar Sözleşmesi'nin 1.2 nolu ortak maddelerinde şöyle ifade edilmiştir: “Tüm halklar, karşılıklı yarar ilkesine dayalı uluslararası ekonomik işbirliği ve uluslararası hukuktan doğan herhangi bir yükümlülüğü zedelemeksizin kendi doğal zenginlik ve kaynaklarını, kendi amaçları için özgürce kullanabilir. Bir halk, hiçbir koşulda kendi geçim kaynaklarından yoksun bırakılamaz.”

¹⁰ 4 Aralık 1986 tarih ve 41/128 sayılı kararı ile Genel Kurul, BM Kalkınma Hakkı Deklarasyonu'nu benimsemiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

TARTIŞMALI SULAR: FIRAT VE DİCLE

“Büyük barajlar öncesi dönemde, kimse bir nehrin saniyede 1.000m³ hızla akan suyunun tamamıyla durmasının mümkün olabileceğini düşünemezdi.”

Dr. Abdul Aziz Al-Masri, Suriye Uluslararası Su Bürosu Başkanı, 2002¹¹

BARAJLAR VE ANLAŞMAZLIKLAR

Son 50 yılda akarsuların kontrol ve yönetimi konusunda insan topluluklarının –ve özellikle de ulusal devletlerin- etkinliğinin çarpıcı ölçüde arttığına tanık olunmuştur. Yapı mühendisliği ve beton teknolojisindeki gelişmeler daha önceki kuşaklarda imkânsız olan büyüklük ve çaptaki baraj yapımlarının ve su çevrim projelerinin gerçekleştirilmesini olası kılmıştır. Uluslararası Büyük Barajlar Komisyonu’na göre, 40.000 civarında büyük baraj dünya nehirlerinin üzerinde yükselmiş bulunmaktadır. Bunların 5.000 tanesi hariç diğerlerinin hepsi 1950 yılından bu yana yapılmıştır.¹²

Her ne kadar su geliştirme projeleri insan refahını arttırırsa da, büyük barajların bugüne kadarki sicili genelde kötü olup, derin sosyal ve çevre etkileri yaratmışlardır. Hiç de şaşırtıcı olmayan şekilde yeni baraj projelerine karşı popüler direnişlerde artış meydana gelmiştir. Bu direnç, bu alandaki iş sahiplerinin, bürokratların ve politikacıların bu barajların gelecekte oynayabileceği rolü yeniden değerlendirmelerinde etken olacaktır. 2000 yılı Kasım ayında, hidro endüstrisi ile ilgili olarak yeni bir yönergenin hazırlanması görevi verilen ve uluslararası bir kurum olan Dünya Barajlar Komisyonu¹³, “barajlar toplum kalkınmasına önemli katkılar yapmaktadır ve barajlardan elde edilen yararlarlar dikkate değer olmakla” birlikte, “çok fazla sayıdaki olayda kabul edilemez

¹¹ Suriye Sulama Bakanlığı, Uluslararası Su Bürosu Başkanı Dr. Abdul Aziz Al-Masri ile 30 Ocak 2002 tarihinde Şam’da yapılan görüşme..

¹² Bakınız: P. McCully, “*Silenced River: The Ecology and Politics of Large Dams*”, Zed Books, Londra, 1996,s.3.

¹³ Dünya Barajlar Komisyonu (WCD), Dünya Bankası ve Dünya Koruma Birliği tarafından büyük barajlarla ilgili yerel ve uluslararası tartışmaların yoğunlaşması üzerine Mayıs 1998’de kurulmuştur.

ve pek sık olarak da bu yararları garantilemek için, özellikle de toplumsal ve çevresel bağlamda, göç ettirilen halk, baraj alt havzasındaki toplumlar, vergi ödeyenler ve doğal çevre tarafından gereksiz bir bedel ödenmiştir” sonucuna varmıştır.¹⁴

Ülke içinde ya da ülkeler arasında su ile ilgili çatışmaları kızıştırma konusunda barajların ve su çevrim projelerinin oynamakta olduğu rol ya da böyle bir rol oynama tehdidini içinde barındırıyor olması Dünya Barajlar Komisyonu tarafından özellikle dile getirilen bir kaygudur. Dünya Barajlar Komisyonu’nun da belirttiği gibi, “Barajlar akarsularda ve doğal kaynaklarda köklü değişimler yaratmakta, bölgesel ya da ulusal seviyede ortaya çıkan yeniden düzenlemelerle, onları çoğunlukla çevresinde yaşayan yerel kullanıcıların kullanımından alıp yeni bir grup kullanıcının hizmetine sunmaktadır.”¹⁵

Çok açıktır ki, büyük ölçekte bir suyun birikmesini sağlayarak, barajlar toplumdaki bir grubun su kaynakları üzerinde diğer bir grubun zararına olarak kontrol kurmasına olanak vermektedir. Dünya Barajlar Komisyonu’nun belirttiği gibi, bu durumlarda çoğunlukla, geçimlerini çiftçilikten sağlayanlar, yerli gruplar, kadınlar ve etnik azınlıklar kaybedenler olmakta¹⁶ ve bu insanların topraklarına ve sularına en düşük seviyede tazminat ödenerek el konulmakta;¹⁷ öte yandan bundan yararlananlar, toplumun daha zengin katmanları ve büyük bir çoğunlukla da ticarî çiftçilikle uğraşanlar ve sanayiciler olmaktadır.

Bu süreç baraj yapımından hemen ilk etapta doğrudan etkilenenlerle sınırlı kalmamaktadır. Uzun vadede, büyük su geliştirme projelerinin derin ve uzun vadeli etkilerinin bir kısmıyla boğuşmak çoğunlukla alt havzada yaşayanlara –ki bu da çoğunlukla başka bir ülke olmaktadır- düşmektedir. Dünya Barajlar Komisyonu bu sorunun gözden kaçtığını kabullenmektedir.¹⁸ Su taşkınlarına bağlı tarımcılığının durması; su taşkınları, çekiliş ve akış modelinde değişiklikler; balık kümelenmesinin

¹⁴ Dünya Barajlar Komisyonu (WCD), “Dams and Development: A new framework for decision-making” Earthscan, Londra, 2000, sayfa xxviii.

¹⁵ a.g.e. sayfa xxvii.

¹⁶ a.g.e. s.124. WCD, “*bu gruplar genellikle toplumun en yoksul katmanlarından olup, bunların rezervuar mahallinden göç ettirilenler ya da geleneksel geçim kaynaklarını kaybedenler içindeki oranları toplum içindeki oranlarından daha yüksektir.*” demektedir.

¹⁷ Örneğin bakınız: P.McCully, “*Silenced River: The Ecology and Politics of Large Dams*”, Zed Books, Londra, 1996; M. Colchester, “Dams, Indigenous People and Ethnic Minorities” WCD Thematic Review 1.2 , www.dams.org web adresinden temin edilebilir.

¹⁸ “Alt-havza etkileri büyük barajlarla ilgili sadece değerlendirilmemiş ve cevaplanmamış sorunlar arasında yer almakla kalmaz, ayrıca, su rejimindeki değişimle bağlantılı etkilerin önem ve yaygınlığını da göze batırır.”

tükenişi; suyun getirip biriktirdiği kum ve çamurun azalması ve su kalitesinde bozuluma söz konusu etkiler arasındadır.¹⁹

Örneğin, sulama için baraj yapıldığında, hatırı sayılır ölçekte kullanılan su toprağın sulanmasından sonra nehre geri dönmediği için alt-havza su akışı istisnasız azalmaktadır. Dahası, dönen sular, topraktan süzülüp alınan tuzlar,²⁰ böcek zehirleri ve gübrelerle yoğun bir şekilde kirlenmekte, bu da, alt havzaya gelen suyun kalitesinin ciddî ölçüde bozulmasına yol açmaktadır. İlâveten, üst-havza sulaması ya da hidroelektrik üretimi amacıyla baraj yönetiminin alt havzaya su akış zamanlamasını ciddî olarak kesintilere uğratmakta ve bu da alt havzadaki çiftçilerinin beklenen taşkınlarla kendi tarımsal ihtiyaçlarını denkleştirmelerini zorlaştırmaktadır. Bunun sonucunda, alt havzada yaşayanlar, sadece tarımsal sezonların²¹ kilit dönemlerinde gerekli sudan mahrum kalmış olmamakta ama aynı zamanda, kirlenmenin sonucu ortaya çıkan zararlı sağlık etmenlerinden dolayı da mağdur olmaktadır.²² Nehir sularının birden fazla devlet tarafından paylaşıldığı yerlerde, ayrıca, önemli bir zaman dilimi boyunca su akışını azaltarak –veya hatta tamamen keserek-, baraj aracılığıyla, su, üst havzadaki devlet tarafından kasten bir politik araç olarak kullanılabilir.

¹⁹ **Dipnot 2**'de adı geçen çalışma, s.113

²⁰ Sulama toprak ve kayalardan doğal minerallerin süzülüp alınmasına yol açmaktadır. Toprağın suyunun uygunca artırılmadığı yerlerde, bu tuzlar yüzeye çıkmakta ve tarlaları ekilemez hale getirmektedir. Böylesine “tuzlanma”yı engellemek için, yüksek oranda erimemiş tuz ihtiva eden sulama sularının geri dönüş sırasında bu atıklardan arındırılmasını temin edecek uygun arıtma cihazlarının kurulması hayati önemdedir. Toprakta alınan suların nehre akıtıldığı yerlerde, tuzlar birikmekte ve tuzlanma seviyesi yükselmektedir. Çok sayıda olayda, -ABD’de Colorado Nehri, Avustralya’da Murray Nehri örneklerinde olduğu gibi- sulama sularının nehre boşaltılması zamanla bu suları içilmeye elverişsiz hale getirmiştir.

²¹ Örneğin Nijerya’da, Kainji 44.000 kişiyi doğrudan doğruya yerinden yurdundan etmiş ama ayrıca daha önceden hayvanlarını otlatıp, yıllık su taşkınlarında suladıkları topraklarında ürün yetiştiren alt havzadaki yüzbinlercesini de olumsuz etkilerle mağdur etmiştir.

²² Senegal Nehri üzerindeki Manantali Barajı olayında, resarvuarda toplanan bütün sular öncelikle yerel toprakların sulanmasında kullanmıştır. 4 yıl boyunca alt havzaya hiç su bırakılmamıştır. Dünya Barajlar Komisyonu’na göre, “500.000 ile 800.000 insan kendileri için kısmen ya da tamamen hayatta kalma aracı olan su taşkınları ovalarının üretiminden yararlanma olanaklarını kaybetmekten dolayı mağdur olmuşlardır.”Bakınız: Dünya Barajlar Komisyonu WCD, “Dams and Development: A new framework for decision-making” Earthscan, Londra, 2000, s.113 ve ayrıca bakınız: Resolve Inc et al., “Participation, Negotiation and Conflict Management in Large Dam Projects” Thematic Review V.5 Bu çalışma Dünya Barajlar Komisyonu (World Commission on Dams) için yapılmıştır. www.dams.org internet sitesinden temin edilebilir.

SU KİTLİĞİNİN EKONOMİ POLİTİĞİ

Su ile ilgili anlaşmazlıklar yeni olmadığı gibi²³ (ilk yazılı kayıtlardan bir tanesi sulama barajından kaynaklanan su ile ilgili anlaşmazlığa atıfta bulunmaktadır), kaçınılmaz da değildir. Tersine, kıyıdaş devletler, tarihte, başka sorunlardan dolayı anlaşmazlıklar ortaya çıktığında bile, su hayat için son derece elzem olduğundan, savaşmak yerine uzlaşma yolunu seçmişlerdir.²⁴ Gerçekten de, tarih kayıtları suyun mutlak bir şekilde çatışmadan çok işbirliği için katalizör rolü oynadığını göstermektedir. İster yerel seviye de ister uluslararası boyutta olsun, toplumların büyük bir çoğunluğu, ortak su kaynaklarının genel yarar için işbirliği halinde yönetilmesine yönelik gizli (çoğunlukla yazılı olmayan) kuralları geliştirme arayışında başarılı olmuşlardır.²⁵

Su ile ilgili anlaşmazlıkların çıktığı yerde, suyun ne kadar eşit dağıtıldığına bakmaksızın, yerel su kaynaklarının yerel ihtiyaçları karşılamakta yetersiz kalması anlamında, bu anlaşmazlıkların kökü nadiren tam bir arz kıtlığına dayanır. Yerel olarak su mevcudiyeti gerçekten sınırlı olabilir, ama kıtlık –ya da gelecekte kıtlık olması korkusu- daha çok eşit olmayan güç ilişkilerinin ürünüdür ve sosyal içeriklidir.²⁶

Avrupa Komisyonu eski bilimsel danışmanı Ricardo Petrella'nın belirttiği gibi, "Kıtlık üzerinde temellenen fikirler bize gerçeğin yalnızca yarısını sunmaktadır. Başka analizler haklı olarak etnik rekabet, ırkçılık ve yabancı düşmanlığı, her türden milliyetçilik,

²³ Ricardo Petrella'nın belirttiği gibi, belki de, İngilizce'deki "rival" (rakip) ile "rivalry" (rekabet) sözcükleri, Latince'de ırmak ya da akarsu anlamına gelen "rivus" kelimesinden türemiştir. Bakınız: R.Petrella, "The Water Manifesto: Arguments for a World Water Contract", Zed Books, Londra, 2001, s.35.

²⁴ A.Wolf, "Development and Transboundary Waters: Obstacles and Opportunities", aktaran P. Millington, "River Basin Management: Its Role in Major Water Infrastructure Projects", Thematic Review V.3 s.135. Bu çalışma Dünya Barajlar Komisyonu (World Commission on Dams) için yapılmıştır. www.dams.org adresindeki internet sitesinden temin edilebilir.

²⁵ Yerel seviyede, örneğin, sulama tarımına bağımlı bir çok topluluk, su kullanımında beş aşağı beş yukarı bir eşitlik sağlayan ortak mülkiyet sistemi geliştirmişlerdir. Böylesi ortak mülkiyet sistemleri büyük çoğunlukla Güney ülkelerinde yaygınca da, sanayileşmiş Kuzey ülkelerinde de görülmektedir. Bir ABD örneği için bakınız: W.Blomquist, "Dividing the Waters: Governing Groundwater in Southern California" ICS Press, San Fransizco, 1992.

²⁶ 1997'de, Uluslararası Yeşil Haç, "WMO/UNESCO tarafından kamuoyunu bilinçlendirmek için "The World's Water: Is There Enough? – Dünya'nın Suyu: Yeterli mi?" başlıklı bir belgenin yayımlandığını bildirmekteydi. Çok sayıda bilimsel tahmine göre tamamen miktar açısından yapılan ölçümler ışığında varolan sınırlı küresel su stokları bile herkes için yeterli tatlı su sunabilmekte. Dolayısıyla, küresel miktar sorununun ötesinde, konu, kullanım ve kalite sorunudur. Bu açıdan, biz yukardaki soruyu "Dünya'nın Suyu: Kullanım ve kalite nasıl sağlanabilir?" olarak yeni bir ifade ile sunabiliriz. (Bakınız: P. Samon & B.Charrier, "International Freshwater Conflict: Issues and Prevention Strategies", Green Cross International, Nisan 1997, <http://www.gci.ch/GreenCrossPrograms/waterrss/gcwater/study.html>

bölgesel politik mücadeleler, ekonomik ve kültürel hegemonya gibi etmenlerin de altını çizmektedirler.”²⁷ Aslında, su anlaşmazlığı, çoğunlukla bir çatışma *nedeni* değil, zaten var olan bir gerginliği azdıran ve süreç içerisinde yeni gerginlikler yaratan bir çatışmanın *sonucudur*.²⁸

Yerel seviyede bile böylesi anlaşmazlıklar hızla şiddete dönüşebilmektedir.²⁹ Ancak, devletler için içine girdiği yerde silahlı çatışmaların ortalığı yangın yerine çevirme riski büyük ölçüde büyür. Gerçekten de, ortak akarsulardan su kullanan devletler arasında savaş çıkma olasılığının son yirmi yılda artan ölçüde uluslararası endişe konusu olduğu gözlemlenmektedir. Dünya’daki 261 ortak uluslararası akarsu havzasından çoğunda devletler arasında suyun paylaşılması ile ilgili anlaşmalar yapılmış değildir.³⁰ Bazı olaylarda, doğrudan çatışmalara dönüşmemişse de, su anlaşmazlığı halihazırda “ikincil derecede vahim gerginliklere”³¹ yol açmaktadır. Yakın zamanlardaki Dicle ve Fırat sorunu bu bağlamda bir sorundur. Bu durumlarda sorun, komşu devletlerle sınırlı kalmamakta, aynı sınırı paylaşmayan uluslar arasında bile kendilerinin su kullanımını etkileme olasılığından dolayı su geliştirme projeleri hakkında karşılıklı sert söz düelloları ortaya çıkmaktadır. Nil üzerinde yapılması planlanan barajlarla ilgili olarak savaş tehditlerine varan Mısır ile Etopya arasındaki anlaşmazlık bu bağlamda bir sorundur.³²

²⁷ **Dipnot 23**’de adı geçen çalışma, s.43

²⁸ Arap-İsrail çatışması bu bağlamda bir sorundur. Çatışmanın birincil nedeni Filistin topraklarının hukuk dışı işgalidir. Fakat, Stephan Libiszewski sorunu suyun kıtlığına bağlar. (Bakınız: S. Libiszewski, “Water Disputes in the Jordan Basin Region and their Role in the Resolution of the Arab-Israeli Conflict” ENCOP Occasional paper No.13, Center for Security Policy and Conflict Research/Swiss Peace Foundation, Zurich/Berne, August 1995. İnternet versiyonu: <http://www.fsk.ethz.ch/encop/13/en13.htm>)

²⁹ Örneğin, Hindistanda, su kullanımı anlaşmazlığı Cauvery Nehri boyunca şiddet ve ölümlere yol açarken, Kaliforniya’da çiftçiler Los Angeles’e su taşıyan boru hattını havaya uçurmuşlardır. Su ile ilişkili çatışmalara ve sınır aşan suların kullanımıyla ilgili anlaşmalara ait veriler Oregon Üniversitesi Jeolojik Bilimler Bölümü tarafından kayıt edilmekte olup, <http://terra.geo.orst.edu/users/tfdd> web adresinden temin edilebilir. Daha fazla bilgi için bakınız: A Wolf, “The Transboundary Freshwater Disputes Database Project”, Water International, International Water Resources Association, Haziran 1999 ve ayrıca bakınız: **Dipnot 24**’te adı geçen çalışma s.135

³⁰ Dünya Barajlar Komisyonu (WCD), “Dams and Development: A new framework for decision-making” Earthscan, Londra, 2000, s.251.

³¹ Oregon Üniversitesi’nden A. Wolf, son 50 yılda suyla ilgili 37’si şiddet kullanımına dönüşen 507 anlaşmazlık kaydetmiştir. Mamafih, vahim anlaşmazlıkların büyük bir çoğunluğunun iş birliği ile sonuçlandırıldığını belirten Wolf, aynı 50 yıllık dönemde 157 anlaşmanın imzalandığına ya da görüşüldüğüne işaret eder. Bakınız: A. Wolf, “Transboundary Waters – Sharing Benefits : Lessons Learned” Thematic Background Paper s.3.

³² **Dipnot 24**’te adı geçen çalışma s.135

Su ile ilgili çatışmanın nasıl açığa çıkacağı su kaynaklarını kullanan tarafların güç dengelerine önemli ölçüde bağlıdır. Dünya Barajlar Komisyonu'nun şu hususu ısrarla savunmaktadır: “Sınır aşan akarsularla ilgili çatışmalar, genellikle kıyıdaş devlet ya da eyaletlerden birinin kendi otoritesini diğerlerine dayatacak etkinlikte olduğu güç dengesizliklerinin ürünü olarak ortaya çıkar. Genellikle, üst havzada yer alan devlet su kaynağını kontrol etmekte olduğu için daha etkin bir konumdadır, ancak bölgesel güç dengesizlikleri de alt havzadaki devletlerin üst havzada yer alan devletlere etkinliğini dayatmasını mümkün kılabilir. Benzer çatışmalar, aynı devlet sınırları içinde akarsunun iç politik hudutları aşmış gittiği durumlarda da ortaya çıkabilmektedir.”³³

Bu açıdan, bütün bir su havzasının tek bir tarafca kontrolünü mümkün kıldığı için büyük barajlar çatışma zeminini çok önemli ölçüde genişletmiştir. Dünya Barajlar Komisyonu (WCD) danışmanı Fiona Curtin'in de belirttiği gibi “Komşu devletler arasında çatışmaya çağrı boyutunda değişime neden olacak ölçüde akarsuları yeniden yönlendirme, depolama veya başka şekillerde akış özelliklerini tersine çevirmeyi, devletler, sadece barajlar aracılığıyla yapabilir.”. Gerçekten de, Curtin'in bakış açısına göre, “akarsuları barajlarla kontrol altına almak”, günümüz dünyasında, “kıtık ve su kalitesi sorunları da dahil suyla bağlantılı çatışmaların” tek başına en önemli nedeni durumundadır. F.Curtin devamla der ki:

“Barajları çatışmanın doğrudan doğruya nedeni olarak gösterme konusundaki isteksizlik barajların tartışmalı doğasının bir başka sonucudur. En göze batıcı ve yıkıcı örnek olan barajlar gibi doğrudan doğruya insan yapımı inşaatları öne sürmektense, su kıtlığı, su baskınları, kirlenme vb. olayları çatışmanın nedeni olarak öne sürmek daha kolaydır. Ancak, eğer ortak anlatımlarla dile getirilen suyla bağlantılı her hangi bir çatışma ya da muhtemel çatışma incelenecek olursa, sorunun püf noktasının baraj ya da barajlar olduğu görülür.”³⁴

DİCLE VE FIRAT ÜZERİNDEKİ BARAJLAR VE ANLAŞMAZLIKLAR

Dicle ve Fırat havzaları (aşağıdaki çerçeveye bakınız) sorununda, bu akarsuların geçtiği Türkiye, Suriye ve Irak arasındaki anlaşmazlıkların kızılaşmasında barajların rol oynadığı açıktır. Bu üç ülke de tarım ve gelecekteki kalkınmaları açısından Fırat ve Dicle'nin

³³ Dünya Barajlar Komisyonu (WCD), “*Dams and Development: A new framework for decision-making*” Earthscan, Londra, 2000, s.251. Ayrıca bakınız: A. Turton, F.Curtis, R.Iyer, E. Mosart ve A. Wolf, “*Part 2- Transboundary River Basin: Proposed Principles and Discussion Paper*” Aktaran P. Millington , “*River Basin Management: Its Role in Major Water Infrastructure Projects*”, Thematic Review V.3 Bu çalışma Dünya Barajlar Komisyonu (World Commission on Dams) için yapılmıştır. www.dams.org adresindeki internet sitesinden temin edilebilir.

³⁴ **Dipnot 2**'de adı geçen çalışma, s.113

sularına gereksinim duymaktadırlar. Bu iki akarsu üzerindeki dikkate değer ölçüde büyük barajlar ve sulama çalışmaları ile ilgili mühendislik projelerinin geliştirilmesinin bu ülkeler arasındaki gerginliğin kaynağı olması şaşırtıcı değildir. Her ne kadar doğrudan doğruya şiddete başvurulmasından kaçınılmış ise de, her yeni baraj yapımında ya da yapım önerildiğinde husumet artmaktadır. Son üç olayda, bu husumet, tarafları askerî birliklerin harekete geçirildiği savaş eşliğine getirmiş olup, var olan barajları bombalama tehdidi yapılmıştır.

Alt havzadaki son devlet olan Irak, Fırat üzerinde önce 1914'te Hindiya ve ikinci olarak da 1950'lerde at-Ramadi barajlarını yaparak ilk baraj yapan devlet olmuştur.³⁵ Her ne kadar Türkiye ve Suriye 1950'li yılların ortasında bu iki akarsunun geliştirilmesi için fizibilite çalışmalarına başlamışlarsa da,³⁶ 1966'da, Suriye Fırat üzerinde daha sonra al-Thawrah (Devrim) diye isimlendirdiği Tabqa Barajı'nın ve Türkiye de Fırat üzerinde Keban Barajı'nın yapımına başlayana kadar bu iki ülke de herhangi bir büyük inşaa çalışması yapmamıştır.

Her iki baraj da uluslararası büyük tartışmaların ateşleyicileri olmuştur. Keban Barajı yapımının başlaması üzerine Suriye'nin Türkiye'yi protesto ederken, Tabqa Barajı'nın tamamlanması, 1974 ve ikinci kez 1975³⁷ yılında, Irak'ın Suriye'yi savaşa tehdit etmesine, Suriye ve Irak'ın askerî birliklerini harekete geçirip karşılıklı olarak sınırda yığınak yapmalarına yol açmıştır.³⁸ Sovyetler Birliği ve Suudî Arabistan'ın arabulucuları sonucu Suriye'nin barajdan daha çok su salmayı kabul etmesi üzerine krizin giderilmesi mümkün olmuştur. Bunu müteakip, Suriye ile Irak arasında, Fırat'ın Türkiye-Suriye sınırı geçtikten sonraki sularının %58'ini Irak'ın almasını öngören bir antlaşma imzalanmıştır. Her iki ülke arasındaki gerginliği çok büyük ölçüde azaltan bu antlaşma, Suriye hükümet kaynaklarınca "iki ülke arasında su ile ilgili işbirliği dönemi"³⁹ olarak tanımlanan dönemi başlatmıştır.

³⁵ J.A. Allan, "The Middle East Water Question: Hydropolitics and the Global Economy", I.B.Taurus, Londra, 2000, s.72

³⁶ İlisu ve daha sonra GAP Projesi'nin parçaları olan diğer barajlarla ilgili planlar ilk olarak 1950'lerde tartışılmıştır. Aynı dönemde, Suriye'nin Fırat alanında Rus mühendislerin hidro-elektrik geliştirme çalışmalarına tanık olunmuştur. Bakınız: J.A.Allan'ın **Dipnot 35**'te adı geçen çalışması, s.72; "Eğer Şu Nehir Bir Dolmakalem olsaydı...: İlisu Barajı" s.34. ve, D. Altınbilek, D., "The Ilisu Dam Project" in Turkish Embassy, "Water Development in Southeastern Anatolia: Essays on the Ilisu Dam and GAP", Lodon, 2000, p.31.

³⁷ **Dipnot 23**'de adı geçen çalışma, s.45

³⁸ **Dipnot 35**'te adı geçen çalışma, s.73

³⁹ Suriye Dışişleri Bakan Yardımcısı Waleed Mu'allim ile 31 Ocak 2002 tarihinde yapılan görüşme..

ÇERÇEVE

FIRAT VE DİCLE HAVZALARI

Fırat Nehri, Keban'a varmadan önce bir nehir olarak şekillenene kadar Kuzey Doğu Anadolu'daki dağlardan doğan çok sayıda yan kollardan kaynaklanır. Keban'dan sonra güneye doğru akar ve Jarablus'ta Suriye sınırını geçer. Al'Qaem'de Irak'a girmeden önce Suriye içinde Sajur ve Balikh nehirleri ile birleşir. Sonunda Irak'ın güneyinde Dicle ile birleşerek, Al-Faw yakınlarında Basra Körfezine dökülen Şattül-Arab Nehri'ni oluşturur.

Fırat'ın uzunluğu ve ne kadarının bu kıyıdaş ülkeler içinde olduğu tartışma konusudur. En yakın tarihteki rakamlar Irak hükümeti tarafından verilmiş olup, buna göre, 2.940 km uzunluğundaki nehrin olan %40'lık bölümü Türkiye, %20,5'lük bölümü Suriye ve %39,5'lük bölümü de Irak içindedir.

Her ne kadar akaçlama (drenaj) alanın üçte ikiden fazlası Türkiye dışında ise de, nehrin sularının %93'ü Türkiye'den doğmaktadır. –Ancak bazılarının göre bu oran %88, bazılarının göre ise %98'tir.- Fırat'ın akaçlama alanının 44.000 km² olduğu genellikle kabul edilmektedir. Ancak, nehir boyu boyunca her bir ülkeden akıp geçtiği için, her bir devletin havzadaki payı ile ilgili ateşli tartışmalar yapılmaktadır. Bazı yetkililer Türkiye'nin %28, Suriye'nin %17, Irak'ın %40 ve Suudî Arabistan'ın %15 payı olduğunu ileri sürmektedirler. Başkaları ise nehrin her bir ülkedeki uzunluklarına göre belirlenmiş paylardan söz etmekte idiler. (Yukardaki bölüme bakınız.)

Fırat gibi, 1.840 km uzunluğundaki Dicle de, Türkiye, Suriye ve Irak'tan geçer. Türkiye'de güneydoğu boyunca yaklaşık 400 km akan Dicle, Suriye ile 40 km uzunda bir sınır oluşturur ve alt havzada Irak içlerine akar. Fırat'ta olduğu gibi Dicle'nin de uzunluğu, akaçlama alanı ve her bir ülkenin nehirdeki payı tartışma konusudur. Irak hükümetinin rakamlarına göre akaçlama alanı 235.000 km² olup, 105.750 km²'lik (%45) alan Irak'tadır. Coğrafyacı Hillel'in ortaya koyduğu rakamlara göre Irak'ın havza payı %78, Türkiye'ninki %20 ve Suriye'ninki ise %2'dir.

[1] Nehrin akışını yıllık ve mevsimsel yüksek değişkenlikler karakterize etmektedir. Türkiye-Suriye sınırında yıllık ortalama akış 520 m³/s (16,2 milyar m³). En düşük akış 9.6 milyar m³ ile 1973'te, en yüksek akış ise 34.3 m³ ile 1969 yılında ortaya çıkmıştır. Nisan ayı ortalama akışı 1433 m³/s iken, en kurak Eylül ayında akış 113 m³/s olmaktadır. Aşağı havzada, Bağdat'ta ortalama akış 1236 m³/s'dir. [2]

Son yirmi yıl içinde Türkiye ve Irak, hem Fırat, hem de Dicle üzerinde, bu nehirlerde ve hayatları bu nehirlerle bağımlı durumda olan insanların yaşayışlarında değişimlere yol açan, iddialı su geliştirme projelerini uygulamaya koydular. 1980 sonlarında Irak, 10 milyon m³ rezervuar kapasiteli çok amaçlı büyük bir baraj olan Musul (ya da diğer adıyla Saddam) Barajı'nı tamamlamış ve günümüzde de Dicle üzerinde 12 milyon m³ rezervuar kapasiteli bir başka büyük barajın yapımını sürdürmektedir. Musul Barajı, büyük çaplı bir akaçlama çalışmasıyla birlikte Körfez savaşı sonrası yapılmış olup, aşağı Dicle Nehri'nde değişime ve eşsiz

Mezopotamya bataklığı eko-sisteminin yok olmasına yol açmıştır. Bunun sonucunda, Şif Araplar olarak bilinen yerli bataklık Arapları yurtlarından edilmiş olup, bu olay bir çok insan tarafından kasıtlı bir jenosit olarak değerlendirilmiştir. [3]

Türk hükümeti halihazırda GAP'ın parçaları olarak Fırat üzerinde 5 büyük baraj yapmış olup, günümüzde Dicle'nin üst bölümünü işletme arayışına girmiştir. Planlanan İlisu Barajı ve Hidro-elektrik Santrali GAP'ın Dicle üzerindeki ana parçasıdır. Eğer inşa edilecek olursa, çoğunlukla Kürt olan 78.000 insanı yerinden yurdundan edecektir. Mamafih, uluslararası protestoların sonucu olarak, proje finansman bulmakta başarısızlığa uğramıştır. İlisu'nun, alt havzadaki Cizre Barajı ile birarada çalışmak üzere yapılması planlanmıştır. Cizre Barajı oldukça değişken olan yüksek akımı dengelemek için yeniden düzenleyici bir resevuar olarak faaliyet gösterecek ve suyu yönlendirerek 121.000 hektarlık kıraç toprağın sulanmasını sağlayacaktır.

Halihazırda, ayrıca GAP'ın parçaları olarak Dicle havzasında halen çalışmakta ya da yapım halinde olan onbir sulama projesi vardır ki, bunlardan onu İlisu üst havzasındadır. Üst-havza projeleri yaklaşık 300.000 hektarlık sulama alanını kaplamaktadır ki, bu, İlisu'ya varmadan önce nehrin su akışında önemli bir azalışın ortaya çıkması sonucunu doğuracaktır. İlisu alt ve üst havzalarındaki bütün sulama projeleri toplam olarak yaklaşık 421.000 hektarlık bir alanı kaplamaktadır.

KAYNAKLAR ve REFERANSLAR:

[1] M. Dolatyar & T.S. Gray, *Water Politics in the Middle East: A context for Conflict or Co-Operation?*, MacMillan Press, Basingstoke, 2000, s.121

[2] Aktaran: "A Review of the Hydrologic and Geomorphic Impacts of the Proposed İlisu Dam", Köşedeki Ev (The Corner House) için hidroloji konusunda danışmanlık yapan *Philip Williams and Associates* tarafından hazırlanmıştır, 31 Ağustos 2001.

[3] Bakınız: BM Genel Kurulu 1994/203 nolu kararı. Irak'ta insan haklarının durumu. www.unhchr.ch adresindeki internet sitesinden temin edilebilir. Ayrıca, sözü edilen yerli Arapların uğradığı baskılarla ilgili olarak da www.amarappeal.com adresindeki internet sitesine bakınız.

GAP

Bir tarafta Türkiye'nin GAP olarak bilinen iddialı Güneydoğu Anadolu Projesi ilgili derin kaygılarını ifade eden Suriye ve Irak'ın, diğer tarafta Türkiye'nin yer aldığı ilişkiler gerginliğini muhafaza etmektedir. GAP çerçevesinde Türk hükümeti Fırat havzasında 14, Dicle havzasında ise 8 barajlık bir barajlar ağı geliştirmeyi planlamaktadır. (Bakınız: Çerçeve - Planlanan ve Tamamlanan Barajlar). Bölgesel riskler üzerinde İngiliz hükümetine tavsiyelerde bulunan bir fikir üretim kurumu olan

UK Defence Forum, Dicle ve Fırat'ın stratejik önemini vurgulayarak bir bütün halinde GAP hakkında şu uyarıyı yapmıştır:

*“Bölgedeki suyla ilgili saatli bombalardan bir tanesidir. Proje henüz tam potansiyeline ulaşmamış olduğu için anlaşmazlık henüz patlama noktasına gelmemiştir. Tamamlanmasının planladığı 2010 yılında, konuyla bağlantılı hayati çıkarlar bu gerilimi bölgenin en tehlikeli patlamasına dönüştürecektir.”*⁴⁰

1997’de başlatılan⁴¹, 74.000 km²’lik bir alanda dokuz ili⁴² içine alan 32 milyon ABD Dolar’lık bu proje⁴³, şimdiye kadar Türkiye tarafından gerçekleştirilen en büyük proje olup, kendi türünde Dünya’daki en büyük projelerden de biridir.⁴⁴ Tamamlandığında, bu iki nehir havzası üzerinde toplam 90 baraj ve 60 santral⁴⁵ yapılmış olacak ve Türkiye’nin toplam su potansiyelinin %28’ini düzenleyecektir. 27 milyar kws’lik elektrik üretiminin⁴⁶ yanısıra ihracat için yiyecek üretimi gibi tarımsal sanayi ve peşin para ile satılan mahsül üretimini teşvik amacıyla, barajlardan 1.7 milyon hektar arazinin sulanmasında da faydalanılacaktır.⁴⁷ DSI Genel Müdürü Doğan Altınbilek’e göre, proje “en üst seviyede ulusal önceliğe sahiptir.”⁴⁸

⁴⁰ N.Marsh, “Water Wars”, UK Defence Forum, s.6. Bakınız: www.ukdf.org.uk/ts5.htm

⁴¹ 1977’de DSİ Fırat ve Dicle Havzasındaki projeleri GAP olarak bilinen tek bir proje altında toplamıştır.

⁴² Bu dokuz il şunlardır: Gaziantep, Diyarbakır, Şanlıurfa, Mardin, Adıyaman, Batman, Kilis, Şırnak ve Siirt.

⁴³ GAP yönetimine göre, bu rakkamın %50’den fazlası baraj ve sulama tesisleri için harcanacaktır. Şubat 2000 itibarıyla, yani projenin başlamasından 30 yıl sonrasında, projelendirilen toplam maliyetin %43.3 oranında finansman Türk hükümetince temin edilebilmiştir. Olcay Unver, "The Southeastern Anatolia Project (GAP): An Overview" Turkish Büyükelçiliği, *Water and Development in Southeastern Anatolia: Essays on the Ilisu Dam and GAP*, London, 2000, p.14-15.

⁴⁴ E. Sahan, S.Mason, A.Gilli, A.Zogg, ‘Southeastern Anatolia Project in Turkey – GAP’, Swiss Federal Institute of Technology, Zurich, 2000, s.1

⁴⁵ Suriye yetkilileri ile yapılan görüşme.. Fırat , Dicle ve onların yan kolları üzerinde yapılacak projelerin tamamı bu sayıların içindedir. Daha genel olarak verilmiş olan 22 baraj ve 19 santral şeklindeki sayılar sadece GAP’taki büyük projeleri kapsamaktadır.

⁴⁶ 27 milyar kws’lik hesaplama sulama için kullanılacak su miktarı dikkate alınmadan yapılmıştır.. Sulama suyu hesaba alındığında bu sayı haliyle azalacaktır. Bakınız: O. Unver’in **Dipnot 43**’te adı geçen çalışması.

⁴⁷ GAP Bölge İdaresi, bakınız: <http://www.gap.gov.tr> Aktaran: ⁴⁷ E. Sahan, S.Mason, A.Gilli, A.Zogg, ‘Southeastern Anatolia Project in Turkey – GAP’, Swiss Federal Institute of Technology, Zurich

⁴⁸ D.Altınbilek’in’in **Dipnot 36**’da adı geçen çalışması.

ÇERÇEVE

Fırat ve Dicle Üzerinde Planlanan ve Tamamlanan Barajlar

FIRAT HAVZASI: 15 Baraj (14'ü GAP Bölgesinde)

Keban Barajı

GAP Barajları – 14 Baraj

Karakaya Barajı ve HESP

Ataturk Barajı ve HESP

Birecik Barajı ve HESP

Karkamış Barajı ve HESP

Cangazi Barajı

Gomikan Barajı

Koçali Barajı ve HESP

Sınırtaş Barajı ve HESP

Büyükçay Barajı ve HESP

Kahta Barajı ve HESP

Çataltepe Barajı

Hancagız Barajı

Kayacık Barajı

Kemlin Barajı

DİCLE HAVZASI: 8 Baraj ve 8 Hidroelektrik Santral Projesi (HESP)

Kralkızı Barajı ve HESP

Dicle Barajı ve HESP

Batman Barajı ve HESP

Silvan Barajı ve HESP

Kayseri Barajı ve HESP

Garzan Barajı ve HESP

Ilisu Barajı ve HESP

Cizre Barajı ve HESP

Kaynak: DSI web sitesi (www.dsi.gov.tr/gap.htm)

Not: Resmi GAP web sitesi (www.gap.gov.tr) Fırat Havzası projeleri olarak yalnızca 8 Baraj listede yer almıştır.

Yeni sulanmış topraklar, Türkiye'deki sulanmış alanları %40 arttıracaktır. 1994 yılı rakamlarını esas alarak GAP yetkilileri projenin ilerde sebze üretimini %49, pamuk üretimini %300, arpa üretimini %40 ve buğday üretimini de %100 arttıracığı tahminini yapmaktadırlar. Atatürk Barajı çevresindeki bölge Türkiye'deki pamuk üretiminin en önemli merkezi haline dönüşmüş bulunmaktadır.⁴⁹ Toplam olarak, GAP'ın 3,8 milyon

⁴⁹ O. Ünver'in **Dipnot 43**'te adı geçen çalışması, s.19

kişiyeye iş olanağı yaratacağı ve bölgedeki kişi başına yıllık geliri %209 arttıracacağı iddia edilmektedir.⁵⁰

Güneydoğu Anadolu Projesi Bölgesel Kalkınma İdaresi (GAPBKİ) şemsiyesi altında toplanan çok sayıda hükümet dairesi GAP'ın gerçekleştirilmesi için çalışmaktadır.

Bugüne kadar GAP için Türkiye'nin kendi öz kaynaklarından yaptığı 14 milyar ABD doları yatırıma ilave olarak uluslararası kurumlar ve özel sektör tarafından da 3,5 milyar ABD doları yatırım yapılmıştır.⁵¹ Planlanmış su projelerinden aralarında devasa Atatürk, Karakaya, Keban ve Birecik barajlarının da bulunduğu 12 baraj ve 6 hidroelektrik santral halihazırda inşa edilmiş durumdadır. Planlanmış hidroelektrik santralinden %60'ı çalışmakta olup Türkiye'nin toplam elektrik üretiminin %15'ini temin etmektedir. 1999 yılı Aralık ayı itibarıyla, planlanmış sulama hedefinin %11'i gerçekleştirilmiş olup, %8 ile %10 arası da yapım halindedir.

ÇERÇEVE

GAP'IN İÇ POLİTİKADAKİ YERİ – TOPLUMSAL, İNSAN HAKLARI VE ÇEVRE ETKİLERİ

Her ne kadar başlangıçta yalnızca bir su geliştirme projesi olarak tasarlanmış olsa da, GAP artık okul, sağlık merkezi, yol, konut ve turizm merkezi yapımlarını da dahil diğer alt yapı programlarını da kapsayacak şekilde genişletilmiştir. GAP yetkililerine göre, bu projelerin GAP programı içine alınması Türkiye'nin "Rio ilkeleriyle uyumlu olarak sürdürülebilir beşerî kalkınma" konusundaki kararlılığını yansıtmaktadır. GAP İdaresi Başkanı Dr. Olcay Ünver 2000 yılı Şubat ayında Londra'daki bir seminerde demiştir ki: *"Bu yaklaşım insan unsurunu odak noktası olarak alır. Bütün fiziksel yapılar ve diğer yatırımlar bu amaca hizmet eden araçlardır."* [1]

Ancak, gerçekte, GAP, "tepeden inme" kalkınmanın tipik bir örneğidir. Etkilenen topluluklarla ya hiç ilişkiye yapılmamış ya da çok az yapılmış ve projeler herhangi bir yerel katılım olmaksızın uygulamaya konmuştur. Yüzbinlerce insan şu anda yerlerinden yurtlarından edilmiş durumdadırlar ki, bu işlem, çoğunlukla zorlama sonucu ve ender olarak da uygun tazminat ödenmek suretiyle yapılmıştır. Bu insanların büyük bir çoğunluğu büyük kentlerin gecekondualarında soluğu almış olup, düzenli tam gün işten yoksun olarak ve derin bir yoksulluk içinde yaşamaktadırlar. 1999 yılında bu alandaki başarısızlığını kabullenen Türk hükümeti, projeyi gözden geçireceğini beyan etmiştir. [2]

⁵⁰ O. Ünver'in **Dipnot 43**'te adı geçen çalışması, s.16

⁵¹ GAP Yönetimine göre "uluslararası kurumlardan 2 milyar ABD doları gelmiş ve bir Avrupa Konsorsiyumu da Fırat Nehri üzerindeki bir yap-işlet-devret projesi çerçevesinde 1,5 milyar ABD dolara denk bir finansman sağlamıştır."

GAP, ayrıca büyük bir çevre rezaletine de neden olmuştur. Sulama topraklarındaki tuzlanma ve toprak erozyonları şu anda ciddi sorunlar haline gelmiş bulunmaktadır. Ege Üniversite'sinden Profesör Dr. Alaeddin Taysun'a göre: *"Şu anda sulanan ve ileride sulanacak olan 7 milyon hektarlık alan gelecekte erozyon tehlikesi ile karşı karşıya kalacaktır. Ayrıca, düşük düzeyli erozyondan mağdur olan 5 milyon hektarlık alanda da erozyona karşı tedbir alınması gerekmektedir."* [3]

GAP VE KÜRTLER – SAVAŞ BAŞKA ARAÇLARLA MI YÜRÜTÜLÜYOR?

GAP'ın altında yatan politik güdülere ilişkin kaygılar da ayrıca dile getirilen hususlar arasındadır. GAP görevlilerinin ve çalışmaları pratikte yürütenlerin, bu programın, yoksulluğun giderilmesi ve ekonomik kalkınma olarak dışa vurulmuş amaçlarına içtenlikle bağlı olduklarından pek şüphe duyulamaz. Türkiye'nin bu en yoksul bölgesindeki [4] halkın büyük çoğunluğunun hayat standartlarının yükselmesi, modern teknoloji, sağlık ve eğitim imkânlarına kavuşma arayışı içinde oldukları da şüphe götürmez. Ancak, başlangıcından bu yana bu proje, Türk Devleti'nin uzunca bir süredir izlemekte olduğu Kürtler'i egemen Türk toplum ve kültürü içinde asimile etme politikası tarafından bu politikanın bir payandası olarak da kullanılmaktadır. Gerçekten de, Türk hükümetinin resmî açıklamalarında GAP'ın "bölgenin sosyal ve kültürel görünümünü çarpıcı bir biçimde değitirmeyi" hedeflediği açıkça beyan edilmektedir. DSİ Genel Müdürü şunları söylemektedir:

"Bizde Kürt yoktur. Hepimiz Türküz. Kürt halkını mesela ABD'de olduğu gibi bir azınlık olarak görmemekteyiz. Nereden gelmiş ve kim olurlarsa olsunlar bütün herkes Türk vatandaşdır. Sırf etnik kökenlerinden ötürü GAP bölgesindeki vatandaşların diğer bölgedekilerden farklı bir muamele görmesi söz konusu olamaz. Türkiye'nin politikası budur. Devlet görevlisi olan bir çok Kürt vardır ve bunların bazıları kilit mevkilerdedir." [5]

Son yıllarda evlerinden yurtlarından edilen bir çok Kürt için, bu tür ifadeler fesat çanlarının çalması anlamına gelmektedir. Gerçekten de, bir çok çevre, Türk Hükümeti'nin GAP'ı, Kürtleri büyük kentlere göç ettirmek suretiyle bölgenin demografik yapısını değitirip, böylece bölgeyi kontrol altında tutmanın bir aracı olarak kullandığı görüşündedir. 1984'ten 1999'a kadar olan dönem Türk güvenlik güçleriyle, şu anda ateş-kes halindeki PKK arasındaki şiddetli çatışmalara tanıklık etmiştir. Birleşik Krallık Savunma Formu'nun belirttiği gibi:

"Başlangıcından itibaren GAP'ın güvenlik sorunları ile ilgili çok derin bağlantısı olmuştur. GAP'ın Kürtlerle Türkiye arasında keskin bir iç savaşın yaşandığı Türkiye'nin Kürt bölgesinde konumlandırılması hiç de tesadüfî değildir. Beklenen güvenlik faydaları ikilidir. Şu ana kadar yoksul bırakılmış Kürtlerin gelirini arttırmak suretiyle, Ankara, yeni sağlanacak refahın halkı hükümeti desteklemeye yönelteceğini ummaktadır. Daha pragmatik bir açıdan ise, proje Türkiye Kürdistanı'nın coğrafyasında dönüşüm yaratacaktır. Yeni sanayiler ve çiftliklerle iç içe olarak geliştirilmiş bir iletişim, Kürtleri geleneksel dağ yerleşim alanlarından, hükümetin onları çok daha

büyük ölçüde kontrol altında tutabileceği planlı kentsel alanlara sürecektir. Proje'nin altında yatan güdülerden biri de PKK gerillalarını içinde faaliyet gösterdikleri çevre koşullarından mahrum bırakmaktır. [6]

Bu görüş, Britanya'nın Channel 4 (Televizyonu) Haberler programının röportaj yaptığı Türk askerlerince de doğrulanmıştır. Bu askerler, Dicle Nehri üzerindeki en büyük baraj olan İlisu'ya duydukları ilginin tamamen stratejik olduğunu itiraf etmişlerdir. İlisu'nun suları yükseldiğinde PKK militanlarının daha önce kullandıkları dağlara kaçış yolları kesilmiş olacaktır. [7]

Ortaya çıkaracağı faydaların çarpık dağılımından ve yoksulluğun yapısal nedenlerine eğilmekte başarısız kalmasından dolayı GAP'ın iddia edilen kalkınma hedefleri de kuşku ile karşılanmaktadır. Gerçekten de, Kürtlerin ve özellikle de yoksul Kürtlerin bu projeden en son yararlanacak kişiler oldukları açıktır. GAP yoluyla bölgeye yapılan muazzam yatırıma rağmen, örneğin, Doğu ve Güneydoğu'nun sosyal altyapısı Türkiye'de en çok ihmal edilen sosyal altyapıdır. Kişi başına ulusal gelir, ulusal ortalamasının sadece %42'sine ulaşmakta, çocukların sadece %9'u ortaokulu tamamlayabilmekte olup, okur-yazarlık oranı ulusal ortalamadan %27 daha düşüktür ve Güneydoğu'nun ulusal kalkınma bütçesinden aldığı pay %10'dan daha azdır. "A Modern History of Kurds – Kürtlerin Modern Tarihi" isimli kitabın yazarı David McDowal'ın da belirttiği gibi bu ihmal, *"uzun zamandır süre gelen ve kurumlaşmış, kısmen Türkiye'nin, Kürt kimliğinin bütün dışavurumlarını ezme kararlılığının bir sonucudur"* ve [sorunlarla] *"ilgilenildiği yönündeki resmî iddialarla çelişmektedir."* [8]

McDowall ayrıca, topraksızlığın çok yaygın olduğu bölgede kırsal alandaki yoksulluğa çözüm getirilecekse, kaçınılmaz bir gereklilik olan, hayatî önemdeki toprak reformunu ele almakta GAP'ın başarısız kaldığına işaret etmektedir. GAP planlamacıları, bunun yerine, sermaye-yoğun tarım kalkınmasını tercih etmişlerdir ki, bu bir çok değerlendirmeciye göre GAP'ın yoksulluğun giderilmesi hedeflerinin ne denli kof olduğunu gösteren bir işarettir. "Bunun nedeni basittir" diyen McDowal, görüşünü şöyle açıklar: *"Toprak sahipleri sınıfı kendi köylülerinin oylarını büyük oranda kontrol etmektedir, ki, bu durum, bölgedeki kentlerde kendini ifade olanağı bulan muhalif oyları dengelemek açısından yararlıdır."* GAP kendi ana planı çerçevesinden bakıldığında, toprak reformunun ihmal edilmesinin anlamı, çiftçi ailelerinden %8'nin toprağın %50'sini kontrol ederken, %41'nin 5 hektarlık ya da daha az toprağa sahip olması (ki ancak geçinme imkânı sağlar) ve %38'inin ise hiç toprağı olmaması demektir. GAP bu %79'a ya çok az şey sunmakta ya da hiç bir şey sunmamaktadır. *"Böylesi koşullarda, bu devasa projenin gerektirdiği sermaye ya Türkiye'nin başka bir yerinde yaşayan girişimcilerden ya da ülke dışından gelecektir. Kısacası, yerli halkın yatırım fırsatlarından yararlanması ya da projeden yararlanmak için eğitim ve beceri kazanması pek olası değildir."*

İlaveten, “kalkınmanın en temel unsuru olan tam bir yerel katılımın sağlanması da göz ardı edilmiştir.” Sonuç olarak, Mc Dowall, “*yerel halkın istemediği ya da hakkında hiçbir bilgisi olmadığı bir olayın içinde kendini çaresiz hissettiğini*” söylemektedir.

REFERANSLAR:

[1] Ana metindeki **Dipnot 43**'te adı geçen çalışma, s.17

[2] Turkey set to re-examine the GAP – Türkiye GAP'ı yeniden incelemeye alıyor.” International Water Power ve Dam Construction, Eylül 1999.

[3] “GAP toprağı kısırlaştırıyor”, Özgür Politika, 28 Nisan 2000.

[4] BM Kalkınma Programı tarafından 1997'de yayınlanan Türkiye ile ilgili bir raporda, raportör, en yüksek yoksulluk oranına Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da rastlandığını kaydetmektedir. Bakınız: www.undp.org/rbec/pubs/nhdr97/summary/turkey.htm. Ayrıca bakınız: Ana metindeki **Dipnot 43**'te adı geçen çalışma, s.13-14 ve buradaki **2 nolu referansta** sözü edilen yazı.

[5] Aktaran: UK- ECGD, (İhracat Kredileri Garanti Dairesi Birleşik Krallık –İngiltere-) “Stakeholder's Attitudes to Involuntary Resettlement in the Context of the Ilisu Dam Project, Turkey” Ticaret ve Sanayi Bakanlığı, Londra, 1999,s.25

[6] N. Marsh, “Wars Downstream”, UK Defence Forum, www.ukdf.org.uk/ts5.htm

[7] J. Rugman, “Turkish dam test Cook's ethical vow”, *The Observer*, 8 Ağustos 1999

[8] D. McDowall, “Ilisu. The Ekonomik and Political Context, <http://www.ilisu.org.uk>

GAP: SURIYE VE IRAK'IN KAYGILARI

Türkiye, GAP'ın gelecekteki ekonomik kalkınmasında anahtar rolü oynadığını ileri sürmektedir. Her ne kadar Suriye ve Irak zorlanarak da olsa Türkiye'nin kalkınma hakkına saygılı olduklarını söylemekteysedeler de, her iki ülke de GAP'ın, çarpıcı bir ölçüde su akışının azalması ve su kirlenmesinin artması da dahil, ciddi alt-havza etkilerine yol açacağından korkmaktadırlar. Her iki ülke ayrıca Türkiye'nin GAP aracılığıyla Dicle ve Fırat sularını üzerinde kuracağı kontrolü daha geniş kapsamlı bölgesel hegemonya politikasının bir parçası olarak kullanmasından korkmaktadırlar.

Akışın azalması

GAP barajlarında biriktirilecek suların çoğunun sulamada kullanılması tasarlanmıştır. GAP idaresine göre, GAP'ın parçası olan barajlar toplam 1,7 milyon hektarlık araziye sulayacaktır.⁵²

⁵² O. Ünver'in **Dipnot 43**'te adı geçen çalışması, s.16

Dicle bağlamında, Suriye kaynaklarına⁵³ göre, tamamlanırsa, Dicle üzerindeki GAP projelerinin toplam 601.824 hektarlık alanı sulaması planlanmıştır.⁵⁴ GAP yetkilileri tarafından yayınlanan rakamlara dayanarak, Irak, Dicle üzerindeki sulama projelerinin 5,8 milyar m³ ⁵⁵ su tüketeceğini ve Cizre’de Suriye sınırını geçen Dicle’nin akışını %66⁵⁶ oranında azaltarak yıllık 16,72⁵⁷ milyar m³’ten 5,58 milyar m³’e düşüreğini hesaplamıştır. Suriye’deki yan kollardan gelen suların katılımıyla, Irak, şu andakinden %47 oranında daha az miktarda su alacağını hesaplamaktadır. Irak yetkililerine göre:

“Dicle Nehri kaynaklarında böylesine bir azalmanın Irak açısından ölümcül yansımaları olacaktır. Irak nüfusunun büyük bir çoğunluğu içme suyu, tarımsal ve diğer gereksinimler açısından Dicle Nehri’ne bağımlı durumdadır. Binlerce yıldır adı geçen nehir boyunca tarım yapılmakta olup, teknik çalışmalar göstermiştir ki, nehir kaynağındaki 1 milyar m³’lük bir azalma tahminen 62.500 hektar tutan ekilebilir bir alanın kullanılamaz hale gelmesine yol açacaktır. Şu andaki nehir kaynaklarında 11,4 milyar m³’lük düşüş öngörüldüğüne göre, Irak’ta sudan mahrum kalan toplam tarımsal alan 696.000 hektara ulaşacaktır. Ekilebilir alanlarda yukarıda değinilen azaltmanın sonucunda şiddetlenecek çölleşme bir yana; böylesi bir alanın kullanılamaz hale gelmesinin, tarımsal ihtiyaçlarından yoksun bırakılmış çiftçiler üzerindeki sosyal ve ekonomik yansımalarının yanı sıra tarımsal üretimin bütünü üzerinde ve varolan tarım alanlarına su sağlanması bakımından yıkıcı sonuçları olacaktır.”⁵⁸

Irak ayrıca, azalan akışın Saddam Barajı ile Samara Barajı’nın “elektrik üretimi üzerinde kötü etkileri” olacağı değerlendirilmesini de yapmaktadır.⁵⁹ Saddam

⁵³ Bilgiler Suriye devlet görevlileri tarafından verilmiştir. Bu görevlilerce verilen daha özgül bilgilere göre, halihazırda sulanan alan 26.312 hektar, çalışmaların gelişmekte olduğu alan 97.744 hektar, planlanan alan ise 447.768 hektardır.

⁵⁴ Başka kaynaklar daha küçük rakamlar vermektedir. Örneğin, Daoudy, Fırat projeleri için 1.024 hektar, Dicle projeleri için de 456.664 hektar rakamlarını vermektedir. Bakınız: M. Daoudy, “The Development of the Euphrates and Tigris Basin: An Assessment of Upstream Development (Turkey) on Downstream Riparians (Syria)” Dünya Barajlar Komisyonu’na sunulmuş olup www.dams.org web adresinden temin edilebilir.

⁵⁵ Irak Hükümeti, “Position Paper Indicating Iraq’s Position on the Utilization of the Tigris River Waters”, Bağdat, 2002.

⁵⁶ **Dipnot 55**’te adı geçen belge.

⁵⁷ **Dipnot 55**’te adı geçen belge 9 Eylül Üniversitesi’nden Önal Öziş 1993’te bu rakamı 16,2 milyar m³ olarak vermekte olup, Hacettepe Üniversitesi’nden İhsan Bağış 16,7 milyar m³’e yükseltmektedir.

⁵⁸ **Dipnot 55**’te adı geçen belge.

⁵⁹ 2000 yılında, haftalık Sout Al Talaba (Öğrencinin Sesi) dergisi Irak Sulama Bakanı Mohamoud Diyap Al Ahmad’ın şu sözlerini aktarmıştır: “Fırat ve Dicle üzerindeki baraj yapımları Irak üzerinde kalıcı zararlara neden olmuş ve Irak’a gelen sulara çok büyük azalışa yol açmıştır.” “Böylesi devasa Türk

Barajı'ndaki elektrik üretimindeki düşüşün baraja gelen suyun boşaltımındaki azalış oranına yakın bir oran olacağı beklenmekte olup, bu da, Saddam Barajı elektrik üretiminin yaklaşık %53 oranında düşmesi demektir.⁶⁰

Fırat aşağı havza akışına benzer bir bağımlılığı olan Suriye, nehir akışındaki azalmadan kaynaklı benzer sorunlarla karşılaşacağını tahmin etmektedir. 1966'daki Keban Barajı yapımından önce, Türkiye Fırat sularının sadece %3'ünü sulamada kullanmaktaydı.⁶¹ GAP tamamlanırsa, Türkiye'deki Fırat havzasında toplam sulanan alan 1.628.203 hektara⁶² yükselecektir ki, bunun için yılda 9 ile 16.9 milyar m³ arasında suya gereksinim vardır. Suriye yetkilileri Suriye sınırını geçerken Fırat alt-havza akışının %30 il3 %60 arasında bir oranda azalacağı tahminini yapmaktadırlar.⁶³ Gerçekten, "Türkiye Fırat'ın bütün getirisinin yarısını kullanmayı planlamakta, diğer yarısını da Suriye ve Irak'a bırakmaktadır. Dahası, Türkiye'den gelen su, sulamadan dönen sular olacağı için, bu yarının da %11'i düşük kaliteli su olacaktır."⁶⁴

Su kirliliğinde artış

GAP'ın ilk planlanmasında sulama işlemlerinden dönecek su akışıyla ilgili sorunların çok az dikkate alındığı görülmektedir. (Bu çalışmanın 'İkinci Bölüm'ündeki "Barajlar ve Anlaşmazlıklar" başlıklı kısma bakınız.) Hem Suriye hem de Irak, bu durum sonucunda, Dicle ve Fırat'ın sularındaki tuzlanmanın artacağından korkmaktadırlar. Ki, bu sorun toprakça emilmemiş ilaçlama ve gübreleme artıklarının yaratacağı sorunlarla birlikte ve GAP tarafından hayata geçirilecek yeni kent merkezlerinin atık suları arttırmasıyla daha büyüyecektir. Suriye yetkililerinin Heyet'e söylediği gibi:

"Su kalitesindeki bozulma, insan sağlığı ve çevre üzerindeki olumsuz etkileriyle birlikte bir seri soruna yol açacaktır. Sulama sonucu kirlenmiş suyun kullanımı, toprakta tuzlanmayı arttırmasının, üretimi azaltmasının ve tarım alanlarını çorak topraklara çevirmesinin yanı sıra, kirliliğin sulanan alanlara ve dolayısıyla insanlara geçmesine yol açacaktır. Su kalitesinin bozulması, insanî ve tarımsal tüketim açısından suyu tamamıyla kullanılmaz hale getirmese bile,

projeleri Irak'ı zor duruma sokmuştur." Bakınız: "Iraq urges Turkey to reach water-sharing plan", Reuters,, 16 Nisan 2000.

⁶⁰ **Dipnot 55**'te adı geçen belge.

⁶¹ **Dipnot 1**'de adı geçen çalışma, s.144

⁶² Bu rakam Suriye'nin GAP analiz belgelerinden temin edilmiştir.

⁶³ Bu bilgi Suriye devlet görevlileri tarafından verilmiştir.

⁶⁴ Bu bilgi Suriye devlet görevlileri tarafından verilmiştir.

kesinlikle su kullanımını azaltacaktır. Bu ise, kalite sorununu miktar sorununa dönüştürerek su arzında yetersizlik ortaya çıkaracaktır.”⁶⁵

Tahminler değişkenlikler göstermektedir, ancak, bir bağımsız çalışma, Fırat’ın Suriye parçasında ve yan kollarında tarım ilaçları seviyesinin %35 artacağı tahminini yapmaktadır.⁶⁶ Irak tarafından yürütülen teknik çalışmalar da ayrıca Türkiye’de üst havzadaki sulama sonucu Dicle’de tuzlanmanın iki misline çıkacağı tahminini yapmaktadır.⁶⁷ Irak ayrıca, su kalitesindeki düşmenin sonucu olarak 1,3 milyon hektarlık tarımsal alanın –kullanılabilir alanların %40 kadarı-, Dicle ve Fırat üzerinde halihazırda varolan baraj projelerinden etkileneceğini düşünmektedir.⁶⁸

Türkiye’nin bölgesel ihtirası: Suları Kontrol etmek

Ayrıca, Türkiye’nin yaptığı –ve yapmaya niyetlendiği- barajların Türkiye’yi alt-havza komşularını kontrol etme imkânına kavuşturacağı konusunda da endişeler bulunmaktadır. Bu türden endişeler temelsiz değildir. Yıllardan beri Türkiye tarafından yapılan çok sayıda açıklama, Dicle ve Fırat sularına yönelik Türkiye’nin yaklaşımının “ilk gelen ilk hizmeti alır” ya da “bal tutan parmağını yalar” şeklinde olduğu konusunda şüpheye yer bırakmamaktadır. Örneğin, 1992’de Türkiye Başbakanı Süleyman Demirel demiştir ki: “Ne Suriye ne de Irak, Türkiye’nin suları üstünde, Ankara’nın onların petrolü üstünde sahip olduğundan daha fazla bir hak iddiasında bulunabilirler. Bu bir hükümlerlik meselesidir. İstedığımızı yapma hakkına sahibiz. Su kaynakları Türkiye’nin, petrol kaynakları da onlarındır. Onların petrol kaynaklarını paylaşalım, ama, onlar bizim su kaynaklarımızı paylaşamaz demiyoruz ki.”⁶⁹ Son yıllarda Türkiye’nin ses tonu, -The Economist’in kelimeleriyle söylenecek olursa- “tam kavgacılıktan maksatlı bir belirsizliğe doğru bir ölçüde yumuşamıştır.”⁷⁰ Yine de, Dicle ve Fırat’ın kullanımında işbirliği laflarına rağmen, hâlâ uzlaşmaz bir dil kullanılmaktadır. 2001 Şubat ayında Arap gazetesi Asharg Al-Awsat’a Türkiye’nin nehrin üst yakasında yapmaya niyetlendiği seri barajlarla ilgili değerlendirme yaparken, Başbakan Yardımcısı Mesut Yılmaz demiştir ki: “Suriye ile çatışma istemiyoruz ve PKK mensuplarının ülke dışına atılmasında Şam’ın oynadığı rolü takdir ediyoruz, ancak Fırat havzası Türkiye’nin gelecekteki ekonomik kalkınması için çok önemlidir...”

⁶⁵ Bu bilgi Suriye devlet görevlileri tarafından verilmiştir.

⁶⁶ J. Kolars ve W.A. Mitchell, “The Euphrates River and Southeast Anatolia development Project”, Southern Illions University Press, Carbondale, 1991. Aktaran: M. Daoudy’nin D.pnot 54’te adı geçen çalışması.

⁶⁷ **Dipnot 55**’te adı geçen belge.

⁶⁸ **Dipnot 55**’te adı geçen belge.

⁶⁹ **Dipnot 1**’de adı geçen çalışma.

⁷⁰ ‘Sharing Mesopotamia’, The Economist, 13 Kasım 1999, s.81

Altyapı çalışmalarının hemen hemen %50'sini tamamlamış bulunuyoruz ve bu arada çalışmalarımız sonuç aşamasına gelmiş durumdadır ve bu projenin kaçınılmazlığının kabulü ve suların rasyonel kullanımı konusundaki görüşmelere katılma çağrımız Suriye'yi de kapsyacaktır. Biz adilce ve cömertce anlaşmaya hazırız, ancak, diğer Türk nehirleri gibi Fırat esasında Türk halkının çıkarlarına hizmet etmekte kullanılacağından suların paylaşımı eşit olmayacaktır.”⁷¹

Türkiye'nin müteceviz su politikaları, Türkiye, Atatürk Barajı rezervuarını doldururken 9 gün Fırat'ın akışını kestiğinde en çarpıcı bir biçimde 1990'da sergilenmiştir.⁷² Hem Suriye, hem de Irak, Türkiye'yi, kendilerini su kesilmesinden haberdar etmemekle suçlamışlar ve Irak, Fırat üzerindeki bütün barajlarını bombalama tehditinde bulunmuştur.⁷³ Türkiye Dışişleri Bakanlığı bu iddiaları reddederek, kıyıdaş ülkelerin “teknik zorunluklar nedeniyle nehir akışının bir aylık bir dönem için kesileceği konusunda zamanında uyarılmış”⁷⁴ olduklarını ve Suriye ve Irak'ın kesinti süresince kendilerine yetecek su depolamalarına imkân vermek için kesinti öncesinde alt havzaya her zamankinden daha fazla su bırakıldığını ileri sürmüştür.⁷⁵ Türkiye ayrıca alt havzaya ortalama su akışının hiçbir zaman, Türkiye ile Suriye arasında imzalanan 1987 Protokol'ündeki asgari miktar olan 500m³/s altına düşmediğini ileri sürmüştür.⁷⁶ Hem Suriye, hem de Irak bu konuda itirazlarını belirterek, Türkiye'nin kesinti öncesi alt havzaya “fazladan” su bırakma kararını tek yanlı olarak uygun bir bildirim yapmadan aldığını ileri sürmüşlerdir. Suriye ayrıca Türkiye-Suriye sınırındaki Jarablus'ta 1998-90 yıllarında aylık ortalama bırakılan su miktarının üzerinde mutabık kalınan 500m³/s⁷⁷ miktarının çok altında olmayabileceğini, ama Ocak ve Şubat aylarında bırakılan aylık ortalama su miktarının mutabık kalınan miktarın çok altında, sırasıyla 321m³/s ve 320m³/s olduğunu ileri sürmektedir. **Heyet, bırakılan su ile ilgili Jarablus istasyonundaki ölçümleri içeren verileri incelemiş ve Suriye'nin tezini ikna edici bulmuştur.** (*Dördüncü Bölüm'deki 'Heyetin Saptamaları'na bakınız*)

⁷¹ “Syria, Turkey and the water tension”, Asharg Al-Awsat, 13 Şubat 2001.

⁷² Türkiye ilk başta suyun 16 gün tutulacağını ilân etmiş, ancak, Suriye ve Irak'ın protestoları üzerine yumuşama göstermiştir.

⁷³ **Dipnot 35**'te adı geçen çalışma, s.73

⁷⁴ Aktaran: **Dipnot 35**'te adı geçen çalışma, s.73

⁷⁵ Türkiye'nin görüşü için bakınız “ Water Disputes in the Euphrates – Tigris Basin”, web adresi: www.mfa.gov.tr/grupa/ad/adg/adgb/chaplc.htm

⁷⁶ **Dipnot 75**'te adı geçen belge.

⁷⁷ Yapılan ölçümlerde yıllık ortalama 487,67milyon m³/s olarak ortaya çıkmıştır. Bakınız: Suriye Sulama Bakanlığı, “Average monthly discharge (m³/s) of the Euphrates river at Jarablus-Syria”, Şam, 1999.

Yukarda sözü edilen Atatürk Barajı olayı, Suriye ve Irak için potansiyel su kesilmelerine ilişkin akılda kalıcı bir uyarıdır, ki, daha tamamlanmadan bile GAP, Türkiye'ye alt havzadaki komşuları karşısında bu üstünlüğü vermektedir. Türkiye nin Fırat üstündeki üç büyük barajı –Keban, Karakaya, Atatürk-, hem Dicle'nin hem de Fırat'ın tüm yıllık akış miktarları toplamını çokça aşan miktarda suyu depolama kapasiteleri vardır (90-100 milyar m³ kadar).⁷⁸ Dolayısıyla, eğer Türkiye alt-havza akışını tamamamen kesmeye karar verecek olursa, bunu önemlice bir dönem süresince yapabilecek imkânlarla sahiptir. Kaçınılmaz olarak, Türkiye'nin böylesi devasa boyutta fazla su biriktirme kapasitesindeki depoları niçin inşa ettiği sorusu gündeme gelmektedir.

Suyun paylaşımı konusunda bir anlaşmaya varılsa dahi, alt havzaya sağlanacak su akışı konusundaki teminat sonuçta Türkiye'nin bölgedeki politikai ihtiraslarına bağlı olacaktır. Türkiye'nin NATO üyeliği, ABD ile olan yakın ilişkileri ve Avrupa Topluluğu'na üyelik başvurusunun işleme konulması, bütün bunların hepsi Türkiye'ye, alt havzadaki komşuları karşısında ve özellikle de on yıllık ambargolardan dolayı ekonomik ve askerî açıdan zayıflamış olan Irak karşısında, güçlü bir pazarlık konumu sağlamıştır. Gerçekten de, hem Irak, hem de Suriye yetkilileri, Türkiye'nin Irak'a uygulanan ambargoların ve onun uluslararası dışlanmışlığının sağladığı avantajı kullanarak, Irak'tan gelecek muhalafetin ya yok sayılacağı, ya da susturulacağı varsayımıyla (ki, Dicle'nin Suriye'de sadece 40 km'lik bir akışı olup, esas kıyıdaş ülke Irak'tır), Dicle üzerindeki GAP projelerini ilerlettiği görüşünü dile getirmişlerdir. **BM'in Irak'a yönelik politikasının değerlendirilmesi Heyet'in çalışma alanının dışındadır. Ancak, Heyet, ambargoların bölgesel güç ilişkileri üzerindeki isrikrarsızlaştırıcı etkileri, ilavaten de, Irak halkı ve özellikle de Irak toplumunun en yoksul kesimleri üzerindeki bariz etkilerinden ciddi kaygular duymaktadır.**⁷⁹ **Dünya Barajlar Komisyonu'un, su anlaşmazlıklarının kıyıdaş ülkeler arasındaki güç dengesizliğine sıkıca bağlı olduğu yolundaki saptamasını hatırlatma gereğini duyan Heyetimizin kesin kanaati odur ki, devam eden ambargolar bölgede gelecekteki çatışmaların potansiyel ateşleyicisidir. Heyet, geniş çapta tarımsal araç-gereçle, su işletmeciliği projelerinde kullanılan araç-gerecin Irak'a verilmesinin BM Ambargo Komitesi tarafından reddedildiğini öğrenmekten ayrıca**

⁷⁸ **Dipnot 1**'de adı geçen çalışma.

⁷⁹ UNICEF, Irak'a uygulanan ekonomik ambargoların yılda 500.000 Irak'lı çocuğun ölümünde payı olduğu kanaatindedir. 1990 ile 2000 yılları arasındaki dönemde, UNICEF 188 ülkede yapılan araştırmada beş yaşından küçük çocuk ölümleri oranındaki değişmeden en çok Irak'ın mağdur olduğunu saptamıştır. Irak'ta çocuk ölümleri oranı son on yılda iki katına çıkmıştır. İstifa eden Genel Sekreter Yardımcısı ve Irak İnsanî Koordinatörü The Independent isimli Birleşik Krallık gazetesine 1998'de şunları söylemiştir: "Biz bütün bir toplumu imha sürecini yaşıyoruz. Bu bu kerte basir ve tüyler ürperticidir. Bu hukuk ve ahlâk dışıdır." Ambargoların etkisi konusunda ayrıntılı bilgi için bakınız: www.notionournames.org. UNİCEF raporunun detayları için bakınız: www.unicef.org/newswire//99pr29.htm

üzüntü duymuştur.⁸⁰ Bu türden araç-gerecin verilmesini reddetmek sadece yiyecek üretiminin azalmasına yol açabilir ve sulama pompalarının verilmemesi ise tuzlanmayı ve çevrenin zarar görmesini arttırıcıdır. Heyet bunun kabul edilemez olduğu görüşündedir.

GAP VE KIYIDAŞ ÜLKELER ARASINDA SON ZAMANLARDAKİ GERGINLİKLER

GAP çerçevesinde Fırat üzerinde ilk yapılan baraj Karakaya Barajı'dır (1976-1987 yılları arasında yapılmıştır). Diğer barajlar çabucak bunu izlemişlerdir: Atatürk Barajı (1983-1992), Karakamış Barajı (1996-1999) ve son zamandaki Birecik Barajı (1993-2000). GAP'ın Dicle üzerindeki projelerine ise Dicle Barajı (1986-1997) ve Batman Barajı (1986-1998) dahildir.⁸¹

Yukarda kaydedildiği gibi, Atatürk Barajı'nı doldurmak için, Türk yetkililerin etkin bir biçimde Fırat'ın akışını tümüyle durdurduğu 1990 yılında gerginlik zirveye çıkmıştır. Daha sonra 1993 yılında, Fırat üzerinde Birecik Barajı yapımı öncesinde Suriye ve Irak Türkiye'ye bir başka protesto daha çekmişlerdir.⁸² Aynı yıl, kuraklık nedeniyle, Türkiye GAP'ın daha küçük ölçekli bir çok barajında, "Haziran ayında Kurban Bayramı süresince musluğu kapatmayı tercih ederek", Suriye ile yapılan 1987 Protokolü'ndeki mutabakata aykırı bir şekilde, "akışı 500m³/s'ten 170 m³/s'e düşürmüştür"⁸³.

1999 ve 2000'de , bu iki alt-havza devleti, Dicle üzerinde yapımı tasarlanan İlisu Barajı konusunda uluslararası hukuka ('Üçüncü Bölüm'e bakınız) ve karşılıklı anlaşmalara ('İSTİŞARE' başlığı altındaki bölüme bakınız)⁸⁴ aykırı olarak kendileriyle istişare

⁸⁰ İşlemler yürütülürken verilmesi engellenen araç-gereç listesi Irak kaynaklarınca sunulmuş olup, bunların içinde su basma filtresi, pomplar, borular ve hortumlar yer almaktadır.

⁸¹ Barajlarla ilgili teknik ayrıntılar için DSİ'nin web sitesine bakınız: www.dsi.gov.tr

⁸² 17 Mart 1993'te Irak Elçiliği Türk Dışişleri Bakanlığı'na bir nota vermiştir. Benzer şekilde Suriye Şam'daki Türk Elçiliğine 18 Temmuz 1993 tarihinde nota vermiştir. Bakınız: "Water Disputes in the Euphrates – Tigris Basin", web adresi: www.mfa.gov.tr/grupa/ad/adg/adgb/chaplc.htm

⁸³ M. Villiers, "Water Wars. Is the World's Ater Running Out?", Weidenfield and Nicolson, Londra, 1999, s.225.

⁸⁴ Temmuz 2000'de Suriye Dışişleri Bakanı, Friends of the Earth'e yazdığı mektupta "TC Hükümeti'nin resmî olarak kendilerine bilgi vermediğini, istişare ve müzakerede bulunmadığını" belirterek bunun "uluslararası hukuka" ve "Türkiye ile aralarındaki anlaşmalara aykırı" olduğunu bidirmiştir. Benzeri şekilde, Irak da uluslararası hukukun çiğnendiği iddiasında bulunmuştur. Bakınız: Suriye Dışişleri Bakanı Nasser Kaddour'un Friends of the Earth'e yazdığı mektup, 3 Temmuz 2000; Ürdün Elçiliği Irak Çıkarları Bölümü'nden L.N. AL-Saidi'nin Friends of the Earth'e yazdığı mektup, 24 Mart 1999; Irak Dışişleri Bakanlığı Hukuk Bölümü Başkanı Fahmi Al Qasiy'in Friends of the Earth'e yazdığı mektup, 18 Ağustos 2000.

yapılmamış olmasını protesto etmişlerdir. Türk yetkilileri bu suçlamayı reddederek, Suriye ve Irak'ın GAP çerçevesindeki her bir proje ile ilgili planlardan haberdar edilmiş olduğunu ileri sürmüşlerdir.⁸⁵

Ayrıca, Türk hükümeti, Suriye ve Irak'ın endişelerinin aksine İlisu Barajı'nın alt-havza akışını olumsuz olarak etkilemeyeceğini iddia etmiştir. Mamafih, Çevre Etkilerini Değerlendirme Raporu'nda (CEDR) sunulan bağımsızca hazırlanmış analiz verileri Türk hükümetinin iddialarıyla açıkça çelişmektedir.⁸⁶ Bu analiz, İlisu Baraj inşasının ve barajın faaliyetinin Dicle Nehri hidrolojisini önemli boyutlarda etkileyeceğini saptamıştır. Baraj, ilkbahardaki büyük su taşmalarının akışı hariç bütün akıntıları alıp, bunları sonbaharda bırakarak mevsimsel akış özelliklerini değiştirecek ve Suriye sınırındaki 65 km'den daha uzun alt havzada etkileri hissedilecek olan büyük günlük dalgalanmalar yaratacaktır. İlâveten, Suriye sınırında, gelecekteki Cizre alt-havza sulama projesinden kaynaklanan saptırmalarla birlikte İlisu Baraj'ının çalışması muhtemelen Suriye ve Irak'taki yaz akışlarını önemli ölçüde tarihçil seviyelerinin altına düşürecektir. İlisu'dan bırakılması önerilen asgarî 60m³/slik akışın önemli bir bölümünün kurak yıllarda farklı yönlendirilmesi oldukça muhtemeldir. Hatta, İlisu/Cizre projelerinin tamamen devreye girmesiyle, kurak dönemlerde yaz akışlarının *bütünüyle* daha sınıra geçmeden yön değiştirmesi bile mümkündür. (Daha ayrıntılı bilgi için aşağıdaki "İlisu Barajı'nın Muhtemel Alt-Havza Etkileri" başlıklı 'Çerçeve'ye bakınız.)

Türkiye'nin kuraklık nedeniyle mutabık kalınmış olunan 500m³/s'lik alt-havza akışını temin edemeyeceğini ilan etmesi üzerine 2000 yılında gerginlik tekrar tırmandı.

ÇERÇEVE

İLİSU BARAJI'NIN MUHTEMEL ALT- HAVZA ETKİLERİ

Türkiye'nin Dicle üzerinde yapmayı planladığı, teklif halindeki İlisu Barajı'nın alt havza üzerindeki etkileri konusunda dikkate değer tartışmalar yapılmaktadır.

İlisu'nun - diğer barajlarla bir arada- Dicle'nin Suriye ve Irak'taki alt-havza akışının ciddi bir şekilde düzenini bozarak sezon tarımına dayalı toplulukları etkileyeceğine ve zaten alevlenmeye hazır bölgede Türkiye ile komşuları arasında gerginliği arttıracığına ilişkin endişeler bir çok çevre tarafından dile getirilmektedir. İlisu'nun planlanan rezervuarının yedek depolama

⁸⁵ I. Turan, "International Aspects of Water Issues", in Turkish Embassy, "Water Development in Southeastern Anatolia: Essays on the İlisu Dam and GAP", Londra, 2000.

⁸⁶ **Dipnot 6**'da adı geçen çalışma,

kapasitesi, tek başına, yılda ortalama iki ya da üç ay Dicle Nehri'nin akışını durdurmaya yeterlidir.

Projeyi geliştirenler, bu tür endişelerin abartılı olduğu savını ileri sürmekte ve şu iddialarda bulunmaktadırlar:

- İlisu sulama için değil enerji üretimi için tasarlanmıştır ve hidroelektrik için kullanımı alt-havza akışını sekteye uğratmaz.
- Fırat'ın tersine İlisu alt havzasında Dicle'ye önemli yan kollar katılır.
- Öngörülen işletme sistemi her mevsimde tatmin edici seviyede su bırakılmasını garantileyecektir.

İlisu üst havzasında su bırakımlarının olduğu kentlerdeki uygun atık su arındırma işlemlerinin eksikliğinin rezervuardaki su kalitesinde bozulmaya yol açacağı hususunun gözden kaçırılmış olmasından korkulmaktadır. ÇEDR, iyileştirme tedbirleri olmaksızın "ciddî ötrofikasyon sorunları" ortaya çıkacağını kabullenirken, en iyi yönetim uygulamaları ile gübrelemeyi ve toprak erozyonunu azaltmak için getirilen tarımsal uygulamalarla birlikte Diyarbakır ve diğer şehirlerde atık su arındırma tesislerinin işlerlik kazanmasının sorunu azaltacağını ileri sürmektedir.

2001'de, Birleşik Krallık'taki bir çevre ve insan hakları kuruluşu olan The Corner House (Köşedeki Ev) San Francisco'da hidrolojist Philip Williams and Associates (PWA)'a, ÇED Raporu'nun bağımsız bir analizini yaptırttı. PWA'nın vardığı sonuçlar şunlardır:

- İlisu Barajı yapım ve faaliyeti Dicle Nehri'nin hidrolojisini önemli boyutlarda etkileyecektir. İlisu Barajı'nın faaliyeti ilkbahardaki büyük su taşmalarının akışı hariç bütün akıntıları alıp, bunları sonbaharda bırakarak mevsim akış özelliklerini değiştirecek ve Suriye sınırındaki 65 km'den daha uzun alt havzada etkileri hissedilecek olan büyük günlük dalgalanmalar yaratacaktır.
- Suriye sınırında, gelecekteki Cizre alt-havza sulama projesinden kaynaklanan saptırmalarla birlikte İlisu Barajı'nın çalışması muhtemelen Suriye ve Irak'taki yaz akışlarını önemli ölçüde tarihcil seviyelerinin altına düşürecektir. İlisu'dan bırakılması önerilen asgarî 60m³/slik akışın önemli bir bölümünün kurak yıllarda farklı yönelendirilmesi oldukça muhtemeldir. Hatta, İlisu/Cizre projelerinin tamamen devreye girmesiyle, kurak dönemlerde yaz akışlarının *bütünüyle* daha sınırı geçmeden yön değiştirmesi bile mümkündür.
- Planlanan sulama tarımı için Dicle'nin gelecekte Türkiye içinde tüketilmesi bu akışları azaltacaktır.
- İlisu rezervuarının dolumu Suriye ve Irak'ta arka arkaya birbirini izleyen iki yılda yaşanan kuraklıktan daha ağır alt-havza akış şartları yaratabilecektir.
- İlisu rezervuarı küçük ve orta boylu alt-havza su yükselmelerini tamamen ortadan kaldıracak, çok büyük su yükselmelerini de önemli boyutta azaltacaktır.

- Reservuar çökelti oranları tahmininde büyük ölçüde belirsizlik vardır. Gelecekte boşaltma havza şartlarının bozulmasıyla birlikte aktif rezervuar depolama kaybının yılda %0.1 ile %1 arasında olması olasılığı vardır. Bu ise, enerji üretimini bir kaç on yılda olumsuz olarak etkileyecektir.
- Nehir ağzlarındaki kaba çökelti atımının rezervuara boşaltılması taşkın seviyelerinin, su birikimlerinin yükselmesine ve üst-havza yan ırmakları boyunca yatak yer değişimlerinin artmasına neden olacaktır.
- Büyük mevsimsel rezervuar seviyesi farklılıkları yaklaşık 100km²lik rezervuar yatağını açığa çıkaracaktır. Yaz yön değişimleri üst havzayı büyütürken, suların çekildiği alan yaklaşık 190km²'yi bulacaktır.
- Çökelti atımının rezervuara çekilmesi nehir seviyesini düşürerek alt-havza nehir yatağında akarsuyun aşındırmasını teşvik edici bir eğilim yaratacaktır.
- Atık sulardaki besin maddeleri seviyesinin yüksekliği ve tarımsal atıklar rezervuarda ötrofikasyon ve oksijensizleşmeye neden olacaktır. Plânlanan atık suları iyileştirme tesisleri bunların seviyesini azaltmakta önemli bir etki yapmayacaktır.
- Oksijensizleşme şartları rezervuar çökeltilerindeki ağır metalleri muhtemelen harekete geçirecektir.
- Reservuardan boşalmalar oksijensizleşmiş olacak ve muhtemelen yüksek oranda gıda maddesi, organik madde ve hidrojen sülfür (H₂S) ihtiva edecektir.
- Suriye ve Irak'ta alt-havza su arzı yaz akışlarındaki azalma ve su kalitesindeki bozulmadan ciddi biçimde etkilenebilecektir.
- Alt-havza su taşkınları tehlikesi ciddi boyutlarda artabilecektir. Küçük boyutlu taşkınların bertaraf edilmesi taşkın ovalarının ve nehir yatakları alanlarının gelişmesini teşvik edecektir ama, bu alanlar yine de aşırı taşkın olaylarına maruz kalacaktır.
- Kaza ya da savaş sonucu barajların devre dışı kalmasının sonucu tam bir kaos olacak, alt havzada yaşayan milyonlarca insanı etkileyecektir.
- Reservuardaki kirlenme ve ötrofikasyon, rezervuardan içecek su temin eden ya da rezervuardan yakalanan balıkları yiyen halk için kamu sağlığını tehdit eden tehlikeler yaratabilecektir.
- rezervuardaki oksijensizleşme şartlarından oluşacak metan gazının yüksek oranda emisyonu varolan çevrenin oluşturduğundan muhtemelen daha yüksek olacaktır.
- ÇED Raporu'nun ana sonuçları kâh çelişen, kâh mesnetsiz, kâh eksik, kâh doğruluğu belirsiz bilgilere ya da yetersiz seviyede bir analize dayanmaktadır.

• Metodoloji ve mantığı ciddi bir biçimde sakattır, çünkü, Proje'nin tanımı net olmayıp, katlanarak artan etkilere değinilmeyerek, sınır ötesi etkiler yok sayılmış ve etkiler projenin hayat süresi çerçevesinde analiz edilmemiştir.

• Barajla ilgili ana kararlar ve faaliyet düzenlemesi 20 yıldan fazla bir zaman önce, günümüzde yerleşmiş bir uygulama olan çevresel planlama dahil edilmeksizin belirlenmiştir. Bu olguyu dikkate almak yerine, ÇED Raporu, halihazırda zaten alınmış olan kararların yarattığı sonuçların analizini yapmaya teşebbüs etmekte ve projede yer almayan olumsuz etkileri belki azaltabilme ihtimali olan iyileştirme faaliyetleri önermektedir.

• ÇED Raporu bırakılacak aylık asgarî akışın 60m³/s olarak seçilmesinin gerekçelerini açıklamamaktadır. Ayrıca, böylesine asgarî ölçüde bir su bırakım kuralı konusunda alt-havza kıyıdaş ülkelerle istişare yapıldığına dair bir kanıt da gösterilmemektedir.

• Görünen o ki, İlisu Barajı taraftarları, haliyle umulacağı gibi, bu tipte büyük bir projenin çevre etkilerinin değerlendirilmesini sağlayacak beklenen türden bir teknik çalışma yapmamışlardır. Örneğin: rezervuar su kalitesi örnekleme, gelecekteki boşaltma havzası şartlarına ilişkin faaliyet senaryoları, nehir ve rezervuar çökelti örnekleme, baraj yıkılma analizi, akış değişkenlikleri azalma örnekleme.

REFERANSLAR:

[1] İlisu Barajı ve HES, Çevre Değerlendirme Raporu, Nisan 2001, s.4-58 Yayınlanma tarihi Temmuz 2001.

[2] : Philip Williams and Associates (PWA), "A Review of the Hydrologic and Geomorphic Impacts of the Proposed İlisu Dam", Köşedeki Ev (The Corner House) için hazırlanmıştır.

MÜZAKERE GİRİŞİMLERİ

Her ne kadar hem Suriye, hem de Irak Fırat ve Dicle'nin sularının paylaşılması ile ilgili üçlü anlaşma yapılması için arayış içine girmişlerse de, Türkiye, görüşmelerin, Suriye'nin 1980'li yıllar boyunca PKK'yı desteklediği iddiaları ve İskenderun'daki sınırla⁸⁷ ilgili yakın zamandaki uyuşmazlık gibi diğer konularla bağlantılandırılmasında ısrar ederek görüşme masasına gelmeyi reddetmiştir.⁸⁸

⁸⁷ M. Dolatyar & T.S. Gray, Water Politics in the Middle East: A context for Conflict or Co-Operation?, MacMillan Press, Basingstoke, 2000, s.149

⁸⁸ a.g.ç. s.147

Suriye ve Irak, hem Türkiye'nin baraj inşa projeleri ile yaptığı ağır hasarın kesin belegelerinden ve hem de eğer Türkiye'nin suları kullanımında ortak bir anlaşma olmaksızın ortaya çıkacak daha ileri boyuttaki hasar ihtimalinden hareketle, nehirlerin gelecekteki kullanımını öngören ortak üçlü bir anlaşmaya varılması isteklerini ifade etmektedirler. Suriye Dışişleri Bakan Yardımcısı sayın Waleed Mu'allim Heyet'e şunları söylemiştir:

“Su hayattır. Bir çok analizci bölgede su konusunda bir anlaşmazlığın askerî bir çatışmanın ana nedeni olacağı kanaatinde. Biz, suyun bir işbirliği kaynağı olmasını istiyoruz. Biz bu konuyu barışçıl ve uluslararası hukuka uygun olarak çözmek istiyoruz. Ancak, eğer GAP planlandığı gibi ve anlaşma olmaksızın yürütülecek olursa, beş yıl içerisinde 7 milyondan fazla Suriyeli tuzlu su kirlenmesinden ve tarımın ve içme sularının zarar görmesinden mağdur olacaktır. Türkiye'yi görüşme masasına çekebilmek ve askerî çatışmadan kaçınmak için elimizden geleni yapıyoruz.”⁸⁹

Türkiye, öngörülen barajlar hakkında alt-havza komşularıyla tam istişare yapmış olduğunu ve iyi kalitede uygun alt-havza akışının sağlandığını ısrarla ileri sürmektedir. Her ne kadar çok sayıda Irak-Türkiye ve Türkiye-Suriye arasında müzakere edilmiş çok sayıda anlaşma varsa da, Suriye hükümetinin görüşüne göre, Türkiye bunlara saygı göstermemektedir.⁹⁰ Söz gelimi, 1987'de, Türkiye, Fırat'ta, Suriye sınırını aşarken bütün bir yıl boyunca asgari 500m³/s akış sağlama konusunda mutabık kalmıştır. Ancak, yaz aylarında akış sık sık bu seviyenin altına düşmüştür. 1999 Temmuz ayında, resmî Türk rakamları akışın 343 m³/s olduğunu göstermektedir ve bir olayda da akış tamamen kesilmiştir.

Irak, Türk hükümetinin iyi niyetini sorgulamaktadır. “Irak ve Suriye'nin defalarca muhalefet etmesine rağmen Türkiye'nin GAP'ı tamamlama ısrarı, uluslararası hukuk kural ve prensiplerinin bariz ihlalidir. Türkiye, Irak'la işbirliği ve istişareyi öngören bütün hukuk kurallarını yok saymaktadır. Bu arada, Türkiye, bu kuralları diğer kıyıdaş devletlerin çıkarlarına aldırmaksızın, kendi çıkarlarına uygun bir anlayışla yorumlayarak kastî yok sayışını meşrulaştırmaya çalışmaktadır.”

⁸⁹ Suriye Dışişleri Bakan Yardımcısı Waleed Mu'allim ile yapılan görüşme, 31 Ocak 2002.

⁹⁰ Suriye Dışişleri Bakan Yardımcısı Waleed Mu'allim ile yapılan görüşme., 31 Ocak 2002.

Bu nedenle de, Irak ve Suriye, Arap Ligi'ni GAP konusunda Türkiye'ye karşı birleşmeye çağırmaya devam etmektedir. Gerçekten de, Birlik, Dicle ve Fırat üzerinde baraj yapımlarına ilişkin kaygılarını dile getiren bir dizi karar almıştır.⁹¹

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MÜŞTEREK NEHİRLERLE İLGİLİ DÜZENLEMELER- ULUSLARARASI HUKUK VE EN İYİ UYGULAMA

Günümüzde hemen hemen istisnasız olarak, Dünya'da müşterek su havzaları ikili anlaşmalarla yönetilmektedir.⁹² Mamafih, son yıllarda, devletleri ortak akarsuların kullanım ve yönetiminde anlaşmalar yapmaya teşvik etmek amacıyla uluslararası ilkeler ve standartların ve bu tür anlaşmaların temel alacağı hukukî ilkelerin geliştirilmesine önemli oranda eğilinilmiş bulunmaktadır. Bazı olaylarda, standartlar tamamıyla isteğe bağlı olarak ortaya konulmuş, diğer bazılarında ise olayın içinde yer alan tarafları bağlayıcı olmuştur. Geniş anlamda, standartlar dört kategoriye ayrılır:

- müşterek suların kullanılması konusundaki uluslararası sözleşmeler.
- uluslararası akarsular üzerindeki su projelerinin finansmanında sınırlamalar koyan uluslararası kalkınma bankaları tarafından konulan standartlar
- Dünya Barajlar Komisyonu tarafından ilân edilenler gibi barajların planlanması ve tamamlanmasında geçerli uluslararası yönergeler, ve,
- sanayi standartları.

Irak ve Suriye tarafından öne sürülen, Türkiye'nin Dicle ve Fırat'ı kullanırken uluslararası hukuk ve en iyi uygulama kurallarını ihlal ettiği iddialarının merkezinde bu standartlar yer almaktadır. Bu dört kategori ayrıntılı olarak aşağıda değerlendirilmiştir.

⁹¹ Örneğin, Arap Ligi 4 Eylül 2000 tarihinde 6017 sayılı kararla Dicle üzerinde yapılması öngörülen İlisu Barajı'nın finansmanında kullanılmak üzere Birleşik Krallık tarafından sağlanması muhtemel fon hakkındaki endişelerini dile getirmiştir.

⁹² **Dipnot 31**'de adı geçen çalışma, s.8

ULUSLARARASI SÖZLEŞMELER

Genel Uluslararası Hukuk'a göre, birden çok ülkenin sınırlarını akıp geçen akarsular uluslararası akarsu ya da su yolu olarak bilinmektedir.⁹³ Uluslararası hukukta bu konudaki esaslı bir gelişme Uluslararası Suyollarını Taşıma Dışında Amaçlarla Kullanım Hukukuna İlişkin Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nin 1997 yılında sonuçlandırılmasıdır.⁹⁴ Geliştirilmesi 27 yıl tutan bu Sözleşme 103 kabul, 27 çekimser ve 3 red oyu (Türkiye, Çin ve Burundi) benimsenmiştir. Bugüne kadar 16 devlet anlaşmayı imzalamış ve 12 tanesi taraf olmuştur.⁹⁵

Sözleşme, spesifik su yolları ile ilgili gelecekteki anlaşmalar üzerinde müzakereler yapılırken devletlere rehberlik edecek ilke ve kuralları sağlamayı amaçlamaktadır. Bu anlamda, "çerçeve sözleşme" durumundadır.⁹⁶ Sözleşmenin 2nci Bölümü genel prensipleri belirler:

- Hakça ve makul kullanım ve katılım prensibi (5nci⁹⁷ ve 6nci⁹⁸ maddeler) .

⁹³ Birleşmiş Milletler Uluslararası Suyollarını Taşıma Dışı Amaçlarla Kullanım Hukukuna İlişkin Sözleşmesi'nin 2(b) maddesi uluslararası suyollarını "bölümleri farklı ülkelerde yer alan" su yolu olarak tanımlar.

⁹⁴ UN Belgeleri A/51/869

⁹⁵ Sözleşme'nin 36ncı maddesine göre, Sözleşme'nin yürürlüğe girebilmesi için 35 devletin taraf olması gerekmektedir.

⁹⁶ P. Samson & B. Charrier, "International Freshwater Conflict – Issues and Prevention Strategies" Green Cross International, 1997, www.gci.ch/GreenCrossPrograms/waterses/gcwater/study.html web adresinden temin edilebilir.

⁹⁷ **Madde 5:** "1. Suyolu Devletleri, ülkelerindeki uluslararası suyunu hakça ve makul bir şekilde kullanacaklardır. Bir uluslararası su yolu, su yolu Devletlerince özellikle bu suyolundan optimal ve sürdürülebilir kullanım ile su yolunun yeterli korunmasıyla tutarlı yararlar elde etmek görüşüyle ve ilgili su yolu Devletlerinin menfaatlerini gözönünde bulundurarak kullanılacak ve geliştirilecektir.

"2. Suyolu Devletleri, bir uluslararası su yolunun kullanımına, geliştirilmesine ve korunmasına, hakça ve makul bir şekilde iştirak edeceklerdir. Böyle bir iştirak işbu Sözleşme'de sağlandığı üzere hem suyunu kullanma hakkını, hem de bu su yolunun korunması ve geliştirilmesinde işbirliği yapma görevini içermektedir".

⁹⁸ **Madde 6:** "1. Madde 5'in anlamı dahilinde uluslararası bir su yolunun hakkaniyete uygun ve makul kullanımı, aşağıdakilerle birlikte ilgili tüm esasların ve şartların gözönüne alınmasını gerektirir:

- a) Coğrafi, hidrografik, hidrolojik, iklimsel, ekolojik ve diğer doğal tabii faktörler;
- b) İlgili su yolu Devletlerinin sosyal ve ekonomik ihtiyaçları;
- c) Her bir su yolu Devletindeki su yoluna bağımlı nüfus;
- d) Bir su yolu Devletindeki kullanım veya kullanımların diğer su yolu Devletleri üzerindeki etkileri;
- e) Suyolunun mevcut ve potansiyel kullanımları;
- f) Suyolundaki su kaynaklarının kullanımının muhafazası, korunması, geliştirilmesi ve ekonomisi ve buna bağlı alınan tedbirlerin maliyetleri;

- Önemli bir zarara neden olmama yükümlülüğü (7nci madde⁹⁹)
- İşbirliği ve veri ve bilgilerin takası konusundaki genel yükümlülük (8nci¹⁰⁰ ve 9ncü¹⁰¹ maddeler)

Sözleşme'nin 3ncü Bölümü "Planlanan Projeler" konusuna değinir ki, burada, bildirim ve istişare de dahil, su yolu üzerindeki diğer devletlerde önemli olumsuz etkilere yolaçabilecek olan bir su yolu devleti tarafından planlanmış projelerin söz konusu olduğu durumlarda devletlerin görevlerine ilişkin detaylar belirlenmiştir.

Bütün Devletlerin Genel Yükümlülükleri

Dicle ve Fırat bağlamında, kıyıdaş ülkelerden ikisi –Suriye ve Irak- Sözleşme'yi onaylamışlardır.¹⁰² Ancak, Türkiye imza bile atmamış ve Sözleşme'nin benimsenmesinde aleyhte oy kullanan üç devletten biri olmuştur. Dolayısıyla

g) Özellikle planlanan veya mevcut kullanımlara ilişkin benzer değerdeki alternatiflerin mevcudiyeti;

"2. 5. maddenin veya bu maddenin birinci paragrafının uygulanmasında, ilgili su yolu Devletleri ihtiyaç doğduğunda işbirliği ruhu içerisinde müzakerelere gireceklerdir.

"3. Her bir esasa verilecek ağırlık, diğer ilgili esaslara kıyasla önemine göre belirlenecektir. Makul ve hakkaniyete uygun kullanımın ne olduğu belirlenirken, tüm ilgili esasalar beraber ele alınacak ve bütüne dayalı bir sonuca ulaşılacaktır."

⁹⁹ **Madde 7:** *"1. Suyolu Devletleri, ülkelerindeki uluslararası bir su yolunu kullanırken, diğer su yolu Devletlerine sebebiyet verilecek önemli zararları önlemek için tüm uygun tedbirleri alacaklardır.*

"2. Buna rağmen, diğer bir su yolu Devletine önemli bir zarar verilirse, kullanımları sözkonusu zarara sebep olan Devletler, böyle bir kullanıma dair bir anlaşma olmaması durumunda, meydana gelen zararı ortadan kaldırmak veya hafifletmek için, 5. ve 6. maddelerdeki hükümleri göz önünde tutarak, etkilenen Devlet ile danışma halinde tüm uygun önlemleri alacak ve uygun olduğu takdirde tazminini tartışacaklardır.."

¹⁰⁰ **Madde 8:** *"1. Suyolu Devletleri, uluslararası bir su yolunun optimum şekilde kullanılmasını ve yeterli şekilde korunmasını sağlamak amacıyla, egemen eşitlik, toprak bütünlüğü, karşılıklı yarar ve iyi niyet temeline dayalı olarak işbirliği yapacaklardır.*

"2. Sözkonusu işbirliğinin yöntemini belirlerken su yolu Devletleri, değişik bölgelerde mevcut olan ortak mekanizmalar ve komisyonlar vasıtasıyla edinilen tecrübeler ışığında, gerekli görüldükleri takdirde, ilgili önlemler ve prosedürler üzerinde işbirliğini kolaylaştıran, ortak mekanizmalar veya komisyonlar kurmayı düşünebilirler."

¹⁰¹ **Madde 9:** *"1. 8. maddeye uygun olarak, su yolu devletleri, hidrolojik, meteorolojik, hidrojeolojik ve ekolojik mahiyetteki bilgiler ve su kalitesi başta olmak üzere, su yolunun durumu hakkında eldeki mevcut veri ve bilgileri ve geleceğe yönelik tahminleri düzenli olarak teati edeceklerdir.*

"2. Bir su yolu Devleti, bir başka su yolu devletine elinde mevcut olmayan veri veya bilgilerin sağlanmasını istediğinde, sözkonusu Devlet bu isteği karşılamak için tüm çabayı gösterecektir; ancak bu isteğin karşılanmasını, sözkonusu veri veya bilgiyi toplama ve gerekiyorsa işleme tabi tutmaya ilişkin makul bedellerin istekte bulunan devlet tarafından ödenmesi koşuluna bağlayabilir.

"3. Suyolu Devletleri, veri ve bilgilerin, istekte bulunan diğer su yolu Devletlerinin kullanımına kolaylık sağlayacak biçimde toplanması ve gerektiğinde işleme tabi tutulması için ellerinden gelen tüm çabayı göstereceklerdir.."

¹⁰² Suriye 2 Nisan 1998'de Sözleşme'yi onaylarken, Irak 9 Temmuz 2001'de Sözleşme'ye onay vermiştir.

denilebilir ki, Sözleşme'nin üç kıyıdaş ülke arasındaki anlaşmazlıkta hukukî bir etkisi olamaz. Ancak, Nisan 2000'de Friends of the Earth (Yeryüzünün Dostları) için hazırlatılan bir hukuk etüdünde Sözleşme'nin 3üncü bölümünde ortaya konulan yaklaşımın, Sözleşme'yi imzalamış olsun olmasın ya da Sözleşme'ye taraf olmuş olsun olmasın, hatta Sözleşme ile belirlenen özgün detaylar ve tarifeler duruma uygulanmayacak olsa bile, yerleşik uluslararası hukuk çerçevesinde bütün devletler için geçerli bir genel yükümlülüğü yansıttığı saptaması yapılmıştır. Bu aynı zamanda Dünya Barajlar Konseyi'nin de görüşüdür.¹⁰³ FoE'un etüdü Prof. James Crawford QC, Prof. Phillipe Sands ve Prof. Boisson de Chazournes tarafından hazırlanmış olup, bu raporun ekinde sunulmuştur.

Etüd, duruma uygulanabilir hukuk kurallarını inceleyerek, genel uluslararası hukukun müşterek akarsulardaki kıyıdaş ülkelere bildirimde bulunma, istişare ve müzakereler yapma yükümlülükleri getirdiği sonucuna varmıştır. Özetle, devletlerin ana yükümlülükleri şunlardır:

- *Bildirimde bulunma görevi*

Suyun kullanılmasının üzerinde önemli etkiler oluşturacağı alt-havza devletlerine projenin bildirimini yapılması bir görevdir. Bildirim, baraj ya da diğer bir projenin yapım talimatı verilmeden önce yapılmalı ve etkilenecek devletlerin kendi çıkarlarına yönelik muhtemel zararları saptamasını sağlamak için bu bildirim teknik ayrıntıları ve diğer bilgi ve verileri içermelidir.

- *İstişare bulunma görevi*

Eğer, bildirimden sonra, alt-havza devletleri öngörülen projenin önemli zararlara yol açma ihtimali olduğunu düşünürler ve durumdan üst-havza devletini haberdar ederlerse, üst-havza devletinin onlarla istişarelere girişmesi gerekir. Bu istişarelerin işleyişi sırasında, üst-havza devleti alt-havza devletlerinin kaygılarını mutlaka incelemeli ve kendi planına öncelik veren ama makul bir biçimde alt-havza devletlerinin çıkarlarını da gözeten bir çözüm önermelidir.

- *Müzakerelerde bulunma görevi*

Eğer istişareler bütün tarafları tatmin edici şekilde sorunu çözmezse, müzakerelere başlanmalıdır. Bu görüşmeler mutlaka anlamlı ve duruma

¹⁰³ Dünya Barajlar Komisyonu (WCD), "Dams and Development: A new framework for decision-making" Earthscan, Londra, 2000, s.252.

uygulanabilir uluslararası suyolları hukukundan türetilmiş hakça çözümlere götürücü olmalıdır.

Sözleşmedeki yetersizlikler

Bir çok yorumcu, Sözleşmeyi kesinlik taşıyan hükümler getirmemekle ve yaptırım mekanizmalarına sahip olmamakla eleştirmektedirler. Su anlaşmazlıkları alanında önde gelen akademisyenlerden olan Aaron Wolf, şu görüşleri ileri sürmektedir: “Her ne kadar işbirliği yapma görevi ve ortak yönetim dahil bir çok önemli ilke sunmaktaysa da, Sözleşme, muğlak olup ve bazen de çelişkilere düşmektedir.¹⁰⁴ İlâveten, sadece onay veren tarafların katıldığı davalara Uluslararası Adalet Divanı tarafından bakılması öngörülmüş ve son derece olağanüstü nitelikteki davalar hariç, Mahkeme'nin bulgularını destekleyecek hiç bir pratik yaptırım mekanizması ortaya konulmamıştır. Ulusal çıkarlarını öne çıkararak bir ulus, Mahkeme karar ya da bulgularını tamamıyla yok sayabilmektedir.”¹⁰⁵

Uluslararası hukuk kendisini sadece ulusların arasındaki haklar ve sorumluluklarla ilgili saymaktadır, ki, bu, uluslararası hukukun kendi doğasının getirdiği bir başka yetersizliktir. A.Wolf'un belirttiği gibi, “Su üzerinde hak iddia edebilecek Ürdün Nehri boyundaki Filistinliler, Fırat Nehri boyundaki Kürt halkı gibi bazı politik varoluşların temsil edilmesi söz konusu olmamaktadır.” **Özellikle Dicle ve Fırat boylarındaki üç esas devlete otokratik tabiattaki rejimlerin egemen olduğu dikkate alınırca, bu yetersizlik Gerçekleri Araştırma Heyeti için ciddi bir endişe kaynağıdır. (Bakınız: Çerçeve: “Azınlıkların Hakları”) Bu meseleye ilişkin daha boyutlu görüşler, Heyet'in gelecekteki müzakerelere ilişkin önerilerinin de yer aldığı Dördüncü Bölüm'de dile getirilmiştir.**

Bu yetersizlikler bir yana, Sözleşme, müşterek akarsuların barışçıl bir şekilde yönetimi ve herkesin çıkarları açısından bir işbirliği çerçevesi çizen ileri bir adımı temsil etmektedir. Dolayısıyla, Heyet, Sözleşme'nin yürürlüğe girmesi için gerek görülen sayıda devlet tarafından onaylanmamış olmasında çok büyük üzüntü duymakta olup, sözleşmeyi imzalayıp da henüz onaylamamış olan ülkeleri, bunu ivedilikle yapmaya davet eder. İlâveten, geçimleri doğrudan doğruya nehirlerin sularına bağlı olanların dilek ve görüşlerini yansıtan Heyet, imzacı ülkelerin kendilerini, müşterek suyolları hakkındaki müzakerelerin katılımcı bir biçimde yürütülmesini sağlamaya hasretmelerinin elzem olduğu kanaatindedir. Bu bağlamda, Heyet, Dünya Barajlar Komisyonu ve 21nci Yüzyıl İçin Dünya Su Komisyonu tarafından tavsiye edilen

¹⁰⁴ Bu görüş yakın zamanda World Commission on Water for the 21st Century (21nci Yüzyıl İçin Dünya Su Komisyonu) tarafından da paylaşılmaktadır (Bu raporun “Müşterek Akarsular Üzerindeki Baraj Projeleri Hakkında En İyi Uygulamalar Yönergesi” başlıklı bölüme bakınız.)

¹⁰⁵ **Dipnot 31**'de adı geçen çalışma s.2

uluslararası akarsular ve katılımı bağlantılı yönergeleri desteklemektedir. (Bu yönergelerle ilgili olarak, raporun bundan sonraki “Uluslararası Finans Kurumları: Finansmanda Sınırlayıcı Standartlar” başlıklı bölümüne bakınız)

ÇERÇEVE

AZINLIKLARIN HAKLARI

Suriye

Suriye'nin yasa ve anayasa hükümlerinde Arap birliği şiddetle vurgulanmakta olup, etnik azınlıklar resmen tanınmış değildir.[1] Hükümet genelde azınlıkların geleneksel, dinsel ve kültürel faaliyetler yürütmelerine izin verirken, hükümetin Kürt azınlığa karşı tutumu bu politikada önemli bir istisna teşkil etmektedir. 1962 tarihli 93 nolu yasa çerçevesinde, Suriye'deki 120.000 Kürt vatandaşlık ve pasaporttan mahrum bırakılmış ve “yabancı” olarak etiketlenmiştir.[2] BM İnsan Hakları Komitesi, bugün Suriye'de seçme, mülkiyet edinme, devlet dairelerinde çalışma, pasaport edinme ve kamu hastanelerinden yararlanma gibi sıradan vatandaşlık haklarından yoksun 200.000 devletsiz Kürt bulunduğu tahminini yapmaktadır. Hükümetin ayrımcılığı kitap ve diğer materyallerin Kürtçe yayınlaması üzerine konan yasak, Kürt dilinin kullanılması ve öğretilmesi yasağı ve Kürt kökenli bazı kişilere kimlik verilmesinin reddini de içerecek kadar ileri boyuttur.[3] Mamafih, Yahudiler ve devletsiz Kürtler istisnasının yanı sıra, diğer azınlıklar Suriye'nin politik sistemi içinde kısıtlama olmaksızın yer almaktadırlar. [4] Azınlıkların kamu faaliyetlerine katılması bağlamında, BM İnsan Hakları Komitesi Suriye'deki konuşma, toplanma ve örgütlenme özgürlüklerine ilişkin kısıtlamalar konusunda endişelerini dile getirmiştir.[5] Ayrıca, Devlet Yüksek Güvenlik Mahkemesi Kürt toplumu mensuplarını daha geniş Kürt otonomisi ya da bağımsızlık talep ettikleri için yargılamıştır. [6]

Irak (Kuzey Irak'taki otonom “güvenli” Kürt bölgesi hariç)

1970'lerden bu yana, Irak azınlık haklarını garanti altına alan anayasa ve yasa hükümlerini yürürlüğe sokmuştur.[7] Ancak, BM Özel Raportörü Irak ile ilgili olarak şunları kaydetmiştir: “Ayrıca, bir çok azınlık ve dinsel grup hâlâ çok zor durumdadır. Azınlığın kültür ve eğitim hakları çerçevesinde korunması genellikle söz konusu değildir.[8] Özel Raportör, Irak'taki azınlıkların yüzyüze kaldıkları sorunların kökeninde, iktidarın, Saddam Hüseyin'in tahakkümü altındaki tek bir politik partinin (Arap Baas Sosyalist Partisi) elinde toplanmasının yattığı şüphesini yapmıştır. [9] Hükümette ve politikada yer alan azınlıkların oranı, onların nüfus içindeki oranlarını yansıtmamaktadır. Her ne kadar Kürtler politik mevkilere atanmışsa da, bu

atamaların sembolik olup, gerçek bir etkinliğinin olmadığı geniş bir çevre tarafından kabul gören bir husustur. [10] Dahası, Hükümet, Őii Müslümanlar ve Kürtler tarafından kurulan politik partileri tanımamaktadır ki, bu politik gruplar illegal konumda olmalarına rağmen halktan destek görmekteirler. Irak hükümeti muhalefet edenlere, hatta iktidarı sadece sorgulayanlara karşı aşırı baskı uygulamaktadır. 2001 yılında, hükümet politik muhalefet yürüttüğü iddia edilen kişilere karşı yargısız infaz uygulamalarına ve konuşma, basın, toplanma, örgütlenme, vicdan ve seyahat özgürükleri üzerinde kısıtlama uygulamaya devam etmiştir. [11] Hükümet, ayrıca, Kerkük ve Musul merkezlerinde yerel halkı evlerinden ve yurtlarından zorla göç ettirip yerlerine bölge dışından getirdiği Arapları yerleştirmek gibi Kürt bölgesindeki Kürtleri taciz ve sürgün etme düzenlemeleriyle “Araplaştırma” denilen etnik temizlik kampanyasını yürütmeye de devam etmiştir. Yüzlerce ailenin zorla göç ettirilmesine ek olarak, Hükümet, ayrıca, evlerin yıkımı, gün boyu süren ev ev aramalar ve ailelerini ana yurtlarından ayrılmaya zorlamak için azınlık gruplarına mensup olanları rehine olarak alma uygulamaları da yapmaktadır. [12] Yapılan tahminlere göre, 1991’den bu yana, bu “Araplaştırma” kampanyası 100.000’den fazla insanı yerinden yurdundan etmiştir. Sırf 1998’ten 1999’a kadar 10.000 kadar insanın kuzeydeki otonom “güvenli bölge” yönetimine sığındığı tahmin edilmektedir.[13] Arap olmayanların iş, eğitim ve can güvenliğinden eşitçe yararlanma hakları inkâr edilmiş olup, evlerini Araplardan başkasına satmalarına, mülklerini kayda geçirmelerine ve miras edinmelerine izin verilmemektedir. [14]

Türkiye

Türkiye’deki ana etnik grup olan Kürtlerin demokratik temsil çabası sürekli olarak Őumullü bir tarihsel ve politik gündemle karşı karşıya kalmaktadır. Çok iyi belgelendiği gibi, Mustafa Kemal Atatürk tarafından 1923’de kurulan modern Türk Devleti ideojik ateşlilikle savunulan bölünmez laik milliyetçiliğe dayandırılmıştır. Atatürk’ün putlaştırılmış konumu Türk yasalarınca kutsallaştırılmış olup, Türk Anayasası, kendisinden, “Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu, ölümsüz önder ve eşsiz kahraman” olarak söz etmektedir.

Türkiye’yi bölünmez bir cumhuriyet olarak kurarken Atatürk’ün yaptığı reformlar benzer şekilde kutsanmaktadır. Özel olarak da, devletin toprak ve politik olarak “bölünmez bütünlüğü” prensibi bu idelojinin mutlak temeli ve Türk yönetiminin kendini algılayış tarzıdır.

Dolayısıyla, alternatif bir etnik kimlik ortaya koyan ya da politik bir alan yaratmaya kalkan herhangi bir kişi sadece devlet makamlarına itaatsizlikle kalmamış ama aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti’nin dayandığı yasal ve politik temellere de saldırmış olacaktır. Haliyle, sadece varoluşlarını ısrarla ortaya koyarak, Kürtler, kendilerini yok ya da asimile etmeye çalışan Türk Devleti’nin düşmanlığına maruz kalmışlardır. 1924’te resmî bir yönetmelikle bütün Kürt okulları, örgütleri ve yayınları yasaklanmıştır. “Kürt” ve “Kürdistan” kelimelerinin kullanılması yasaklanmış ve bu kavramlara yapılan göndermeler Türk tarih kitaplarından çıkarılmıştır. Bunu izleyen on yıldan fazla bir süre boyunca, yeni kurulmuş olan devlet, Güneydoğu’udaki isyancı Kürtleri

pasifize etmek ve Türk nüfus içinde Kürtleri zorla asimile etmek için yığınlar halinde göç ettirme de dahil, zalimane metotlara başvurmuştur.

Atatürk geleneği bugün de devam etmekte olup, bu gelenek, Kürtleri ulusal, ırksal ya da etnik olarak tanımayan günümüz Türk Anayasası'nı da şekillendirmiştir. Günümüzde, Türkiye'de yaşayan 15 milyondan fazla Kürt en temel insan hakları ve kültürel haklardan yoksun bırakılmıştır. 2001 yılında da, Türkiye'nin insan hakları sicili -özellikle de Kürt nüfusla bağlantılı olarak- çok karanlık olma özelliğini devam ettirmektedir. 2001'de, yargısız infazlar devam etmiş, güvenlik güçlerinin aşırı zor kullanma ve işkenceyle insanları öldürmesi de dahil, işkence, dayak atma ve her türden saldırıları yaygınlığını korumuş; seçilmiş görevliler ve Kürt tarftarı partilerin üyeleri "kaybolmaya" devam etmiş, bu kişiler gözdağı verilip, hapse atılmış; konuşma özgürlüğü ihlalleri bütün yoğunluğu ile devam etmiş; etnik azınlıkların ayrımcılığa uğramaları ve taciz ve soruşturma riski ile karşı karşıya olmaları olgusu varlığını devam ettirmiş; ve kamu oyu önünde ya da politik olarak Kürt kimliğini ortaya koyan veya kamuoyu önünde Kürtçe kullanmayı açıkça benimseyen Kürtler gözdağı ve soruşturmaya uğrama riskiyle karşılaşmaya devam etmişlerdir.[15]

AT'na giriş için gerekli olan Kopenhag Kriterlerine Türkiye'nin uyma isteğini göstermek amacıyla oldukça hızlı bir şekilde Meclis'ten geçmiş olan 2 Ağustos 2002 tarihli Uyum Yasaları'nın özerk Kürt kültür ve dil gruplarına ne kadar politik bir alan açacağını gözlemlemek ilginç olacaktır. Yapılan değişiklik görünüşte, örneğin, Kürtçe yayın ve dil öğrenimi ile devletin eleştirilmesi konularında daha geniş bir özgürlük getirmektedir. Ancak, bu yasalar, devletin zorla kültürel homojenlik sağlamasına elverecek geniş bir alan sağlayacak şekilde, "Anayasa'ca belirlenen Türkiye Cumhuriyeti'nin ana ilkelerine ters olmamak" [16] uyarısıyla önemli ölçüde kuşatılmıştır.

REFERANSLAR:

- [1] KİHP ve Medico International "Cultural and Language Rights of the Kurds" Şubat 1997, p.17.
- [2] David McDowall, "A Modern History of the Kurds", I.B. Taurus, London, 2000, s.474-476.
- [3] ABD Devlet Bakanlığı "2001 Country Reports on Human Rights Practices – Syria", Mart 2002
- [4] ABD Devlet Bakanlığı "2001 Country Reports on Human Rights Practices – Syria", Mart 2002
- [5] Conculiding Obeservations of the Human Risghts Committee: Syrian Arab Republik, CCPR/CO/71/SYR, % Nisan 2000, para.24-26
- [6] ABD Devlet Bakanlığı "2001 Country Reports on Human Rights Practices – Syria", Mart 2002
- [7] 1970 Geçici Anayasası'nın 5(b) maddesi "Bu Anayasa, Irak'ın bütünlüğü çerçevesinde bütün azınlıkların meşru haklarının yanısıra Kürt halkının etnik haklarını tanır" demektedir.
- [8] UN Doc. E/CN.4/1995/56 para.30.
- [9] UN Doc. E/CN.4/1993/45 para.177.
- [10] KİHP ve Medico International "Cultural and Language Rights of the Kurds" Şubat 1997, p.13.
- [11] ABD Devlet Bakanlığı "2001 Country Reports on Human Rights Practices – Iraq", Mart 2002
- [12] UN Doc. E/CN.4/2001/42, para. 55-56 ve ABD Devlet Bakanlığı "2001 Country Reports on Human Rights Practices – Iraq", Mart 2002
- [13] David McDowall, "A Modern History of the Kurds", I.B. Taurus, London, 2000, s.391.

[14] ABD Devlet Bakanlığı "2001 Country Reports on Human Rights Practices – Iraq", Mart 2002

[15] ABD Devlet Bakanlığı "2001 Country Reports on Human Rights Practices – Turkey", Mart 2002

[16] Harmonisation Law – Uyum Yasası, 3 Ağustos 2002 Bakınız: www.byegm.gov.tr/on-sayfa/uyum/uyum-ing-3.htm

ULUSLARARASI FİNANS KURUMLARI: FİNANSMANDA SINIRLAYICI STANDARTLAR

Paylaşılan su yollarındaki su projelerinin finansmanında bir dizi standart uygulanmaktadır. 1990'lı yılların başlarından itibaren, Dünya Bankası (ki, gelişmekte olan ülkelerdeki barajlara en büyük fonu sağlamaktadır) finanse ettiği projelerin "zarar verici olmamasını" sağlamak için politikalar geliştirip, benimsemiştir. Bunların içinde yer alan İşletme Politikası 7.50: "Uluslararası Suyolları Üzerindeki Projeler", Dünya Bankası'ndan paylaşılan sular üzerindeki bir proje için finansman isteyen ülkenin diğer kıyıdaş ülkelere teklifle ilgili bildirimde bulunmasını öngörmektedir. Eğer proje sahibi devlet bunu kendisi yapmaktan imtina edecek ya da Dünya Bankası'nın onun adına bunu yapmasına izin vermeyecek olursa, Banka, projeye ilgili işlemi sürdürmeyi otomatikman durdurmaktadır.¹⁰⁶ Projenin finansmanı öncesinde, Banka, normalen, projeden "yararlanacak olan devleti, uygun bir anlaşma ya da düzenleme yapılması için diğer kıyıdaş ülkelere iyi niyetle müzakere önerisinde bulunmaya çağırır."¹⁰⁷ Eğer diğer kıyıdaş ülkeler karşı çıkarsa Banka sorunun bağımsızca incelenmesi için bir görevlendirme yapar. Kıyıdaş ülkelerin karşı çıkması halinde Banka, sadece, kendi elemanlarının, projenin, "diğer kıyıdaş ülkelere belirli bir zarar vermeyeceği" konusunda tatmin olduğu durumlarda işlemleri yürütebilir.¹⁰⁸

Her ne kadar bu politika Dünya Bankası'nın içinde olduğu projeler için bağlayıcı ise de, uluslararası finans kurumları için de "en iyi uygulama"yı temsil eden bir politikadır ve ihracat kredisi kuruluşları gibi kuruluşların da benzer politikaları benimsemeleri için ciddi bir baskı vardır.¹⁰⁹ Dünya Barajlar Komisyonu'nun da yorumunda olduğu gibi:

¹⁰⁶ World Bank, Projects on International Waterways, OP/BP 7.50, Haziran 2001, para.4.

¹⁰⁷ World Bank, Projects on International Waterways, OP/BP 7.50, Haziran 2001, para.3.

¹⁰⁸ World Bank, Projects on International Waterways, OP/BP 7.50, Haziran 2001, para.8c.

¹⁰⁹ Böylesi standartların eksikliği, Dünya Bankası tarafından finansmanı reddedilen barajların ihracat kredisi kuruluşları tarafından finanse edilmek istenmesi anlamına gelmektedir. GAP bağlamında, Dünya Bankası, kısmen Türkiye'nin alt-havza komşuları üzerindeki etkilerinden dolayı projede yer almayı reddetmiştir. Dünya Bankası'nın aksine, ihracat kredisi kuruluşları Birecik Barajı'nı finanse etmeyi kabul etmiş, Türkiye'nin Kürt bölgesindeki İlisu ve Munzur gibi diğer projelerini finanse etmeyi ise aktif bir

“Uluslararası camianın paylaşılan akarsularla ilgili güçlü ve uyumlu bir tavır alması gerekmektedir. Baraj yapımı kararı genellikle bağımsız bir karar olarak değerlendirilirse de, dış kuruluşların barajı destekleme kararı, öngörülen projenin bu kuruluşların politika ve yönergelerine uyup uymadığına bağlıdır. Bu nedenle, çok uluslu kuruluşların ve ihracat kredisi kuruluşlarının müşterek suyolları ile ilgili politikalarının uyumluluğunun henüz sağlanamamış olması endişe konusudur.”¹¹⁰ Dünya Barajlar Komisyonu (DBK), bu politikalar, “kıyıdaş ülkelere bildirim konusunu, kıyıdaş ülkelerin ‘kabul’ ya da ‘karşı çıkmaması’ isteğini ve sosyal ve çevre etkilerinin bağımsız uzmanlarca değerlendirilmesini içermelidir”¹¹¹ görüşünü ileri sürmektedir.

DBK, devamla, şunu tavsiye eder:

“Bir devlet kuruluşu, kıyıdaş ülkeler arasında iyi niyetli görüşmeler yapılması ilkesine aykırı olarak paylaşılan akarsu üzerinde bir baraj yapmayı planlıyor ya da baraj yapımını gerçekleştiriyor ise, dış finansman kurumları, bu kuruluş tarafından yürütülen projelerden ve programlardan desteğini çeker.”¹¹²

DBK tarafından önerilen yaptırımların doğası, Komisyon’un, müşterek akarsularla ilgili yerleşik uluslararası hukuk ilkelerine aykırı olduğu için özelden bir projeyi dış kuruluşlar finanse etmeyi reddetse bile, bu kuruluşların yine de aynı sektörde diğer yapılanmaları destekleyip (örneğin diğer akarsular üzerinde barajlar), böylece serbest kalacak ulusal kaynakların reddedilen projeye tahsis edilmesi imkânını yaratarak bu reddedilen projenin hayata geçirilmesine yol açılmasıyla ilgili endişelerini yansıtmaktadır.¹¹³ Gerçekleri Araştırma Heyeti DBK ile aynı kanaattedir ve Türkiye’nin kıyıdaş komşu ülkelerinin -kuzeyde Gürcistan, güneyde Irak ve Suriye’nin- paylaşılan akarsular üzerinde barajlar yapılması konusunda kendileriyle gerektiğinde istişareler yapılmamış olmasıyla ilgili protestolarını dikkate almaksızın, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü’ne bağlı İhracat Kredisi Kuruluşları’nın Türkiye’nin su sektörünü finanse etmeye devam ediyor olmasından üzüntü duymaktadır. DBK yönergeleri gereği, süregelen böylesi anlaşmazlıklar, sektörel yaptırımların devreye girmesi için yeterlidir. DBK Raporu’nun yayınlanmasından bu yana, Avusturya’nın ihracat kredisi kuruluşu OeKB ve Alman ihracat kredisi kuruluşu Hermes, Ermenek barajı için ihracat kredileri

şekilde gündemlerine almışlardır. Dicle’ye akan Zap Nehri üzerinde yapılması öngörülen Hakkari Barajı için de ihracat kredileri aranması kuvvetle muhtemeldir.

¹¹⁰ **Dipnot 14**’te adı geçen belge, s.255.

¹¹¹ **Dipnot 14**’te adı geçen belge, s.256.

¹¹² **Dipnot 14**’te adı geçen belge, s.255.

¹¹³ **Dipnot 14**’te adı geçen belge, s.255-256.

ve sigorta garantileri vermişlerdir.¹¹⁴ Ayrıca, Kuzeydoğu Anadolu'daki Çoruh Nehri üzerinde yapılacak olan Yusufeli Barajı için de Fransa'nın COFACE ve çok sayıda Avrupa'lı ihracat kredisi kuruluşu ihracat kredisi ve yatırım garantisi vermeyi düşünmektedir.¹¹⁵

Heyet, Almanya ve Avusturya hükümetleri, Ermenek Barajı için verilen ihracat kredisi desteğini yeniden değerlendirmeye ve halihazırda değerlendirmekte oldukları İlisu projesi ile ilgili başvuruyu da reddetmeye çağırır. Heyet, ayrıca, Türkiye kıyıdaş ülkelerle iyi niyetli müzakereler yapılması ilkesine uymaya kararlı olduğunu gösterene kadar ve bunu göstermedikçe ihracat kredi kuruluşlarını, ikili ve çok uluslu kalkınma bankalarını Türkiye'nin su sektörüne gelecekte herhangi bir destek vermeyi reddetmeye davet eder.

Heyet, ayrıca, ihracat kredisi kuruluşları, ikili yardım kuruluşları gibi kamu tarafından finanse edilen bütün uluslararası finans kurumlarını, DBK tarafından "Barış, Kalkınma ve Güvenlik için Akarsuların Paylaşımı" (Stratejik Öncelik 7) ile ilgili önerilerinde ortaya konulan politika ilkelerini içeren hukuki bağlayıcılıkta standartları acilen belirlemeye çağırır. Heyet, ayrıca, Dünya Bankası'nı varolan yönergelerini DBK'nın tavsiyelerini yansıtacak şekilde güçlendirmeye çağırır.

MÜŞTEREK SUYOLLARI ÜZERİNDEKİ BARAJ PROJELERİ HAKKINDA "EN İYİ UYGULAMA" YÖNERGELERİ

Müşterek suyolları üzerindeki baraj projelerinin planlanması ve yapılması ile ilgili çok sayıda uluslararası yönerge, yakın zamanlarda, sanayi grupları, meslekî kuruluşlar ve hak sahipleri komisyonları tarafından ya önerilmiş, ya da benimsenmiştir. Her ne kadar hukukî bağlayıcıkları olmasa da, böylesi yönergeler, geniş çevrelerce, uluslararası suyollarıyla ilgili projeler için uluslararası en iyi uygulama kurallarının vücuda getirilmesi olarak kabullenilmektedir. Bunların hepsindeki ortak yan, eğer paylaşılan

¹¹⁴ Ermenek Barajı Konya yakınında Göksu nehri üzerinde kurulacaktır. Hiç bir çevre etkileri değerlendirmesi, sosyal etki değerlendirmesi ve yeniden yerleşim planlaması yapılmamış olmasına rağmen, Avusturya'nın ihracat kredisi kuruluşu OeKB Mart 2002'de proje için 500 milyon ABD Doları'ndan fazla kredi verilmesini onaylamıştır. Alman ihracat kredisi ve sigorta kuruluşu Hermes ise, 2001 Nisan'ında sigorta garantisi vermeyi onaylamıştır. Katılımda bulunan şirket ve bankalar arasında ABN AMRO, Bayerische Landesbank, Bank Austria Creditanstalt, Alstom, Alpine mayreder Bau, VA Tech Hydro, Voith Siemens yer almaktadır.

¹¹⁵ Çoruh Nehri Türkiye'de Kuzeydoğu Anadolu'daki Mescit Dağları'ndan geçer ve Gürcistan'daki Batum'da Karadenize dökülür. Gürcistan Çevre Bakanı'na göre, Türkiye barajla ilgili olarak Gürcistan'la istişarede bulunmamıştır. Bakan, Türkiye ile Gürcistan arasındaki 14 Temmuz 1997 tarihli anlaşmaya rağmen Türkiye'nin Yusufeli Barajı ile ilgili hiç bir bilgi sunmamış olduğunu belirtmektedir.

akarsuların kullanımında çatışmadan kaçınılacaksa, işbirliği, istişare ve karşılıklı müzakerelere olan ihtiyacı vurgulamalarıdır.

Dünya Barajlar Komisyonu

Dünya Barajlar Komisyonu akarsuların barış, kalkınma ve güvenlik için mutlaka paylaşılması gerektiği tavsiyesini yapmaktadır. Sınır aşan akarsuların depolanma ve yön değiştirmesi “hakça ve makul yararlanma, önemli zarara yol açmama ve önceden bildirimde bulunma ilkeleri ve Komisyon’na benimsenen stratejik öncelikler”¹¹⁶ temelinde gerçekleştirilmelidir.

DBK, barış, kalkınma ve güvenlik çıkarları açısından, paylaşılan akarsulardaki baraj projelerinin plan ve yapımına uygulanacak beş politika ilkesi belirlemiştir. Barajların finansmanında reform yapılması tavsiyelerinin yanı sıra, bu politika ilkeleri ayrıca aşağıdaki hususları da öngermektedir:

- Ulusal su politikaları paylaşılan akarsu havzalarındaki havza anlaşmaları ile ilgili özel hükümlere yer vermelidir.¹¹⁷
- Kıyıdaş Devletler, hakkaniyetin, paylaşılan akarsudaki suyu değil ondan elde edilen yararları kapsadığı anlayışını benimsemelidirler.¹¹⁸
- Bağımsız bir jüri tarafından da kabul edilen, kıyıdaş devletlerin karşı çıktığı davalarda paylaşılan akarsular üzerinde barajlar yapılmamalıdır.¹¹⁹ Üstesinden gelmesi zor anlaşmazlıklar “son aşamada Uluslararası Adalet Divanı da¹²⁰ dahil anlaşmazlık çözüm araçları” yoluyla çözümlenmelidir.

21nci Yüzyıl İçin Dünya Su Konseyi

1998 yılında, Dünya Su Konseyi¹²¹, suyun sürdürülebilir kullanımını teşvik edecek reformlar hazırlamak üzere 21nci Yüzyıl İçin Dünya Su Komisyonu kurmuştur.¹²²

¹¹⁶ Dipnot 14’te adı geçen belge, s.251.

¹¹⁷ Dipnot 14’te adı geçen belge, s.251.

¹¹⁸ Dipnot 14’te adı geçen belge, s.251

¹¹⁹ Dipnot 14’te adı geçen belge, s.251

¹²⁰ Uluslararası Adalet Divanı, Birleşmiş Milletler’in ana yargılama organıdır. 1945’te kurulmuş olup, devletler arasındaki hukukî anlaşmazlıkları hükme bağlar ve tavsiyeler de bulunur.

¹²¹ Dünya Su Konseyi 1996’da kurulmuş olup, yukarıda belirtilen tavsiyeler 1992’deki Rio Zirvesi’nde yayınlanmıştır.

Dünya Bankası Özel Programlar Başkan Yardımcısı İsmail Serageldin'in başkanlık yaptığı Komisyon, 2000 yılında bir rapor sunmuştur.

Bu raporda,¹²³ Komisyon, paylaşılan akarsuların kullanımında katılımcı, “bütünlüklü” yaklaşıma ihtiyaç olduğunu vurgulanmıştır. Rapor şunları tavsiye önermektedir:

- *Akarsuların havza çapında yönetimi.* “Doğanın su için yönetim üniteleri olarak düzenlediği akaçlama (drenaj) havzası ve su yatağına ender olarak uyum gösteren” su yönetimiyle ilgili günümüzdeki politik ve idarî kurumlar modası geçmiş olarak değerlendirilmektedir.¹²⁴
- *Katılımcı kurumsal mekanizmalar.* “Eski, ‘bu hükümetin işidir’ modeli, bütün seviyelerde hak sahiplerinin katıldığı bir modelle değiştirilmelidir. Yerel seviyede, toplumsal gruplar ile kullanıcıların örgütleri önemli bir role sahiptir –ki, bunu kimi zaman yerel kanalizasyonları ve sulama çalışmalarını temin ederek ve yöneterek, kimi zaman kamu ve özel hizmetleri sunanları gözlem altında tutarak, kimi zaman yerel su boşaltma havzasını yöneterek yaparlar-. Daha üst seviyelerde ise, su kullanıcıları, hükümetle birlikte akiferleri ve akarsu yataklarını yöneten ‘kullanıcılar meclisinde’ önemli bir rol oynarlar. Deneyimler göstermiştir ki, bu katılım sembolik değil gerçek bir katılım olmalıdır ve neyin, nasıl yapılacağına ve kimin masrafları karşılayacağına karar verilirken kullanıcıların örgütleri ve meclisleri belirleyici rol oynamalıdır. Deneyimler ayrıca, hükümetlerin işlerliği olan bir ortamın yaratılmasında ve, teknik ve güçlendirici destek sağlamakta hayati bir rol oynamalarının yanı sıra, hükümet ve hak sahiplerinin ortaklaşa yapacakları işlerin neler olduğunu da göstermiştir. Kadın gruplarına, yoksullara, gençlere ve halktan gruplara yetki vererek, onları katılımcı karar sürecinde yeterince söz sahibi kılmak bu yaklaşımın gerekli dayanağıdır.”¹²⁵
- *BM Uluslararası Suyollarını Taşıma Dışında Amaçlarla Kullanım Hukukuna İlişkin Sözleşmesi'nin onaylanması.* (Sözleşme’de belirlenen) “diğer kıyıdaş

¹²² Komisyon , FAO, Organisation of American States (OAS), UN Development Programme (UNDP), UN Environment Programme (UNEP), UNESCO, UNICEF, United Nations University (UNU), World Health Organisation (WHO), World Meteorological Organisation (WMO) ve Dünya Bankası tarafından ortaklaşa finanse edilmektedir.

¹²³ 21nci Yüzyıl İçin Dünya Su Komisyonu, “*Water Secure World, Vision for Water, Life and the Environment*, World Water Council, 2000, www.worldwatercouncil.org

¹²⁴ **Dipnot 123**'te adı geçen belge, s.11

¹²⁵ **Dipnot 123**'te adı geçen belge, s.12

ülkelere bariz zarar vermeme; bu değerli kaynağın hakça ve makul değerlendirilmesi doktrini uluslararası paylaşılan akarsu havzalarındaki pragmatik faaliyet için kılavuz olmalıdır.”¹²⁶ Komisyon ayrıca, “uluslararası suyollarında birleşik su kaynaklarına ilişkin ilkelerin uygulanmasını mümkün kılmak için uluslar, hükümlerlerini gönüllüce sınırlamalıdır”¹²⁷ tavsiyesini de yapmaktadır.

Bunu takiben, 2nci Genel Kurul için 2001’de hazırlanan ayrı bir teknik raporda, Dünya Su Konseyi yine su anlaşmazlıkları meselesine değinilmiş ve şu sonuçlara varılmıştır:

- Özellikle de uluslararası havzalarda, akaçlama havzasının etkin çok sektörlü yekpare yönetimi önündeki kurumsal ve siyasî engeller kaldırılmalıdır.
- Uluslararası işbirliği, anlaşmazlıkların çözümlenmesi ve çatışmaların sonuca bağlanması için hukukî kaynakların yapılanması ve ilke, kural ve standartların tanımının yapılması da dahil, uluslararası havzalarda su kaynaklarının kullanımına ilişkin ortak yaklaşımlar geliştirilmelidir.
- Hem üst-havza hem de alt-havza devletlerinin haklarına olduğu kadar, açıklık ve iletişim gerekliliğine, zarar vermeme ilkesine, önceden bildirim kuralına ve halkların mutlak haklarına saygı gösterilmelidir.¹²⁸

Endüstri Standartları

87 ülkede örgütleri bulunan bir endüstri kuruluşu olan Uluslararası Büyük Barajlar Komisyonu (UBBK)¹²⁹ da ayrıca paylaşılan akarsularla ilgilenmekte olup, konuya ilişkin yönergeler yayınlamıştır.. 1997’deki “Barajlar ve Çevre Hakkındaki Durum Belgesi”nde UBBK şu tavsiyelerde bulunmuştur: “Proje büyüdükçe, doğal ve sosyal çevredeki etkilerinin de büyümesi beklenmelidir ve bunların gereksinim duyduğu çok çeşitli bilim dalında bütünlüklü inceleme alanı da genişler. Büyük ölçekli gelişim, ilk tekil projenin ya da projelerin uygulamaya konulmasından önce bütün akarsu havzası

¹²⁶ Dipnot 123’te adı geçen belge, s.43

¹²⁷ 21nci Yüzyıl İçin Dünya Su Komisyonu, Vision Statement and Key Messages, March 2000, p.5, www.worldwatercouncil.org

¹²⁸ C. Murray, (ed), *Changing Course: Report of the Technical Sessions, 2nci Genel Kurul, Marsilya, 18-20 October 2000*, Dünya Su Konseyi, 2001. www.worldwatercouncil.org

¹²⁹ UBBK, 1928’de kurulmuş olup, 82 ülkede Ulusal Komiteleri olan ve hükümet ve özel örgütler, danışmanlık kuruluşlarından, üniversitelerden, laboratuarlardan ve inşaat firmalarından mühendislerin, jeolojistlerin ve bilim insanlarının oluşturduğu 7.000 civarında üyeye sahip bir kuruluştur.

için birleşik bir planlama yapılmasını gerekli kılar. Akarsu havzalarının birden çok ülkede parçaları olduğunda böylesi bir planlama uluslararası işbirliğini de gerektirir.”¹³⁰

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HEYET'İN SAPTAMALARI

ZARAR VERİLDİĞİNİN KANITI

Heyet, Suriye ve Irak hükümetleri tarafından elde edilen Fırat ve Dicle'nin akış verileri ile birlikte su kalitesi hakkındaki verileri görmüştür. Sunulan verilerden yola çıkarak Heyet, GAP barajlarının Fırat'ın akış rejiminde halihazırda önemli değişikliklere neden olduğu ve Dicle'deki değişimin ise Fırat'a göre daha az ölçüde olduğu sonucuna varmıştır. Heyet, ayrıca, Suriye yetkilileri tarafından dile getirilen, halihazırdaki GAP barajlarından dolayı zaten ciddi bir biçimde su kalitesinin etkilendiği ve GAP'ın tamamlanmasıyla ortaya çıkacak zararlı sonuçların çok büyük olacağı görüşüne katılmaktadır. Heyet, ayrıca, Fırat'ın akışının azalması nehrin aşağı ucunda şu anda bile tuzluluğu artırarak tarımı ciddi boyutlarda etkilediğini de saptamış bulunmaktadır.

Akış Azalması

Fırat ve kolları üzerinde halihazırdaki yapılmış barajlar ve bunların bölgedeki kuraklıkla birleşmesi sonucunda, hesaplar, Irak'a gelen su akışının %20 azaldığını göstermektedir.¹³¹ Heyet tarafından değerlendirilen rakamlar göstermektedir ki, GAP dolayısıyla bu nehirlerin akışı daha da azalacak ve bu azalma muhtemelen %50 oranına ulaşacaktır.¹³² Irak Sulama Bakanlığı su akışındaki her bir milyar m³'lük azalmayla Irak'ta 62.500 hektarlık sulama alanının kaybedileceğini hesaplamış bulunmaktadır.¹³³

¹³⁰ UBBK, “Position Paper on Dams and the Environment”, 1997, <http://genepi.louis-jean.com/cigb/chartean.html>

¹³¹ Bir Birleşik Krallık TV kurumu olan Channel 4'un 30 Eylül 2000 tarihli Christopher Mitchel tarafından yönetilen “Thirsting for Water” programı. The School of Oriental and African Studies (Londra Üniversitesi Şark ve Afrika İncelemeleri Okulu)'undan Mohammed Al-Najim ise daha yüksek bir rakam vermektedir: “Dicle ve Fırat nehirlerindeki su problemi GAP'tan ciddi bir biçimde etkilenmiştir. Suriye sınırına giriş noktasında su hacminin şu anda esas miktarının yarısına inmesi ortaya çıkan etkilerdendir.”. Bakınız: Al-Najim, “Tigris-Euphrates Water – Political, Economical and Regional Relations”, SOAS, University of London, (basılmamış bir çalışmadır).

¹³² Bu bilgiler Suriye yetkilileri tarafından verilmiştir.

¹³³ Irak Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı ve Sulama Bakanlığı, “The Division of Waters in International Law: Facts on the Joint Water with Turkey”, Bağdat, 1999, s.15.

Heyet, Fırat'ın kollarından üçü olan Al-Sajur, Al-Balikh ve Al-Khabur'daki doğal su akışının yaz ve sonbahar boyunca Türkiye yüzünden tamamen durduğunu kaydetmiş bulunmaktadır.¹³⁴

Su Kalitesi

Toprak tuzlanmasının önüne geçilmesinde, sulanan alanlarda uygun akaçlama (drenaj) sisteminin kurulması son derece önemlidir. Ancak, bu raporda daha önce de tartışıldığı gibi, geri çekilen sular tuzlar ve kimyasal zehirlerle yoğun olarak kirlenmektedir. Bu nedenle, “en iyi uygulama” geri çekilen suların akarsulardaki etkilerini asgarîye indirecek çabanın gösterilmesini öngörmektedir.¹³⁵ Heyet, GAP “Master Planı”nın akaçlama suları sorununa küçük bir paragraftan öteye gitmeyecek şekilde yer vermesini ve GAP sulama projelerinin uluslararası akaçlama yönergelerinin gereğini yerine getirmesinin istenmemesini öğrenmekten büyük rahatsızlık duymuştur.¹³⁶ Bunun aksine, Irak'ta, sulama alanlarından gelen akaçlama sularının yeni inşa edilen ve Saddam Nehri olarak bilinen kanal aracılığıyla ayrıştırılarak doğrudan denize dökülmesi için esaslı bir akaçlama çalışması yürütülmektedir.¹³⁷

Heyet, nehrin Suriye'ye girdiği noktada Fırat Nehri sularındaki tuz yoğunlaşması şu anda litrede 200-250 gram¹³⁸ olduğunu kaydetmiştir ve tuzlaşma bu seviyedeysen su hâlâ “tatlı su” olarak nitelenmektedir.¹³⁹ Bazı çalışmalar, GAP'ın, Türkiye Suriye sınırında Fırat'taki tuzlanmayı 700mg/l seviyesine çıkaracağını öngörmektedir ki, bu seviye Dünya Sağlık Örgütü'nün insan tüketimi için güvenlik standartında günümüzde öngördüğü 600mg/l seviyesinin üstüne çıkmaktadır. Fırat'ın kolu olan Al-Balikh'daki seviye şu anda bile DSÖ'nün standartlarının öngördüğü seviyeyi aşmış olup, son zamanlardaki kayıtlara göre tuzluluk 2000 mg/l gibi yüksek bir seviyeye çıkmıştır.¹⁴⁰ GAP programı bütünüyle gerçekleşirse, Suriye, Fırat'taki tuzlanma seviyesinin benzer bir seviyeye yükseleceğinden korkmaktadır: “GAP'ın (bütünüyle) hayata geçtiği beş yıl içinde 7 milyondan fazla Suriye'li mağdur duruma düşecektir. Tuzluluk, suyu

¹³⁴ Bu bilgiler Suriye yetkilileri tarafından verilmiştir.

¹³⁵ **Dipnot 14**'te adı geçen belge, s.140.

¹³⁶ Bu bilgiler Suriye yetkilileri tarafından verilmiştir.

¹³⁷ Irak'ta, akaçlama (drenaj) sularını sulamala alanlarından alarak doğrudan denize akıtan devasa bir kanal -Saddam Nehri- inşa edilmiştir.

¹³⁸ Bu bilgiler Suriye yetkilileri tarafından verilmiştir.

¹³⁹ Bu bilgiler Suriye yetkilileri tarafından verilmiştir.

¹⁴⁰ Bu bilgiler Suriye yetkilileri tarafından verilmiştir.

tüketilmeye elverişsiz hale getirecek ve bizim çiftçilerimiz ciddî boyutlarda bundan etkilenecektir.”¹⁴¹

Irak bağlamında, gerek geri dönen sulama sularından, gerekse de Bağdat çevresindeki taşkın yataklarında yeraltı suyu maden tuzlarının devreye girmesine yol veren su akış azalmasından dolayı Fırat ve Dicle'nin bir çok uzantısında tuzlanma seviyesi şu anda bile yüksektir. Türkiye'de Keban ve Atatürk, Suriye'de Aş-Thawrah rezervuarlarının dolumu süresince Suriye-Irak sınırındaki noktada Fırat'ın tuzlanma seviyesi çarpıcı bir şekilde yükselmiş ve nehir su akışındaki azalmadan dolayı iki katına çıkmıştır.¹⁴² Heyet, bazı bölgelerde halihazırdaki su kalitesinin düştüğü seviye nedeniyle köylülerin suyu kullanamıyarak, içme suyunu satın aldıklarını ve, bir çoğunun ev ve topraklarını bu nedenle terkettiğini öğrenmiştir.¹⁴³ Irak ve Suriye yetkilileri GAP'ın tamamlanmasıyla Irak-Suriye sınırı yakınlarında Fırat'taki tuzlanmanın 1300 mg/l olacağı tahminini yapmaktadırlar. Bir çok su mevcudunun içilmez hale gelmesinin yansıması, Fırat'taki artan tuzlanma seviyesi ayrıca tarımsal üretimi doğrudan doğruya etkileyecektir. Bir hesaplama göre 1.3 milyon hektar bereketli tarımsal alan (Irakta'ki ekilebilir alanın %40 kadarı) üretim açısından yitirilmiş olacaktır.¹⁴⁴

Heyet, Suriye ve Irak'taki su arzına yönelik gelecekteki tehdidin gerçek bir tehdit olduğu ve olaya, önceden tedbir alma ilkesi temelinde yaklaşılması gerektiği görüşündedir. Heyet, uluslararası camiayı, Suriye ve Irak'la Fırat ve Dicle'de sürdürülebilir gelişmeyi garanti altına alacak bir anlaşma yapana kadar GAP projelerini durdurması için Türkiye'ye baskı yapmaya çağırır. Dünya Barajlar Komisyonu'nun tavsiyelerine uygun olarak ihracat kredi kuruluşları, ikili ve çok uluslu kuruluşlar böyle bir anlaşma garantilenene kadar Türkiye'deki su projelerinin daha fazla finanse edilmesine son vermelidirler.

ÇERÇEVE

IRAK'TAKİ ALT-HAVZA ETKİLERİ

¹⁴¹ Suriye Dışişleri Bakan Yardımcısı Waleed Mu'allim ile 31 Ocak 2002 tarihinde yapılan görüşme.

¹⁴² Suriye yetkilileri tarafından verilen rakamlara göre, Suriye-Irak sınırındaki Al Hüsaibeh gözlemleme istasyonunda nehirdeki tuz seviyesi 1987'de 402 ppm iken, 1989'da 938 ppm'e çıkmıştır. (ppm miligram litre olarak tuz miktarını göstermektedir.) Irak hükümeti üst havzadaki gelişmelerden önce 475 mg/l olan Fırat nehrindeki tuzlanma seviyesinin, gelişmeler sonrasında 1220-1275 mg/l olduğunu belirttiktedir. Mamafih, son verilen sayıların GAP'ın bütünüyle devreye girmesi halinde ortaya çıkacak bir tahmin olup olmadığı konusunu net değildir. Bakınız: Irak Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı ve Sulama Bakanlığı, "The Division of Waters in International Law: Facts on the Joint Water with Turkey", Bağdat, 1999, s.16.

¹⁴³ Bu bilgiler Irak yetkilileri tarafından verilmiştir.

¹⁴⁴ Bu bilgiler Suriye yetkilileri tarafından verilmiştir.

Fırat ve Dicle Nehirleri'nin su akışlarının azalmasının özellikle insan sağlığı üzerindeki etkilerini inceleyen hiç bir araştırma Irak'ta yapılmamıştır. Yine de, Irak yetkilileri böylesi akış azalmasının kendilerine uygulanan ambargonun yanı sıra Irak'ta 1999'daki son kuraklığın etkilerini arttıran esaslı bir katkı unsuru olduğu görüşündedir.

Birbirini izleyen iki mevsim boyunca süren kuraklık son yüzyıl boyunca kaydedilen en kötü kuraklık olmuştur. Su kıtlığının tarım ve ilişkili yerel geçim kaynakları üzerinde derin etkileri olmuştur. Yağmurla beslenen bir çok alanda buğday ve arpa rekoltesi %70 azalmıştır. BM Gıda ve Tarım Örgütü'ne göre, sulanmış alanlar biraz daha iyi ürün vermiştir.

Diyale Nehri'nin su akışının normal ortalamasının %27'sine düştüğü Diyala eyaletinde, sulama suları öylesine azalmıştı ki, her hafta sulanması gereken meyva bahçeleri sadece 70 günde bir sulanabilmştir. Bunun sonucunda bir çok insan uğradığı onarılmaz deceredeki zarardan dolayı mağdur olmuştur.

Diğer yerlerde, su kıtlığı, sulanmış alanlardaki tuzların atılmasına engel olarak tuzlanmanın artmasına yol açtı. Bu problem, akaçlama (drenaj) kanallarının temizlenmesi ve tuzlanmış suların topraktan pompalanması için gerekli olan araç-gerec yedek parçalarının bulunamaması anlamına gelen amborgo ile de birleşerek daha da boyutlandı.

Irak'taki Gıda ve Tarım Örgütü (GTÖ) temsilcisinin raporuna göre, Irak'ın belli başlı nehirlerinde su akışı %40 kadar azalmıştı. GTÖ, su akışındaki düşüşü, kısmen, "kıyıdaş ülke Türkiye'de inşa edilen barajlardan alt havzaya bırakılan suların azalmasına" dayandırmaktadır.

KAYNAK

Irak'taki GTÖ Temsilclığı, *Drought Situation in Iraq*, 28 May 2000.

İSTİŞARE

Uygulanabilecek Hukukî Standartlar

Türkiye, Suriye ve Irak arasında Fırat ve Dicle nehirlerinin sularının paylaşılmasına uygulanabilecek iki ana hukuk kaynağı bulunmaktadır. Bunlardan biri uluslararası suyolları ile ilgili uluslararası hukuk ('İkinci Bölüm'e bakınız) ve uluslararası çevre hukuku; diğeri ise, üç devletin birbirleri ile ilişkilerinde özel yükümlülüklerini belirledikleri ikili, üçlü anlaşmalar, protokoller ve resmi yazışmalarıdır.

Genel uluslararası hukukta, birden fazla ülkede akış halindeki bir akarsuya uluslararası akarsu ya da suyolu denilmektedir.¹⁴⁵ Bir önceki bölümde de belirtildiği üzere, konuya uygulanabilecek hukuk, kıyıdaş ülkelere paylaşılan sularla ilgili olarak, *bildirim yapma*, *istişarede bulunma* ve *müzakere yapma* yükümlülüklerini getirmektedir.

Türkiye'nin alt-havza komşuları ile ilişkileri ayrıca yıllardır yapılan çok sayıda anlaşma ve protokol ile yürütülmektedir, ki bunları şöyle özetlenebilir:

- 23 Aralık 1920'de Fransa ve Britanya arasında yapılan (ki, o tarihlerde Suriye Fransa'nın, Irak ise Britanya'nın manda yönetimine tâbi idiler), Paris Antlaşması, Fırat ve Dicle'nin Irak'a akışlarını etkileyecek, Suriye tarafından planlanan herhangi bir projenin incelenmesi için ortak bir komite kurulmasını kayda bağlamıştır.
- Türkiye ve Müttefik Ülkeler arasındaki barış anlaşması olup 24 Temmuz 1923'te sonuca bağlanan Lozan Antlaşması'nın 109ncu maddesi aşağıdaki hükmü getirmiştir:

“Aykırı hükümler bulunmadıkça, yeni bir sınırın çizilmesi yüzünden bir Devletin sular sistemi (kanal açmalar, su taşımaları, sulama, akaçlama (drainage) ya da benzeri konular), bir başka Devletin ülkesinde yapılan çalışmalara bağlı bulunursa, ya da bir Devletin ülkesinde, savaş öncesi kullanımlar uyarınca, kaynağı bir başka Devletin ülkesinde olan sular ya da su gücü (Inergie hydraulique) kullanıldığı durumlarda, ilgili Devletler arasında, her birinin çıkarlarını ve kazanılmış haklarını saklı tutacak biçimde, bir anlaşma yapılması gerekir.

Anlaşmaya varılamazsa, bu anlaşmazlık, hakemlik yoluyla çözümlenecektir.”

- Suriye'deki Manda yönetimini elinde tutan ülke olarak Fransa ile Türkiye arasında 30 Mart 1930 tarihinde iki ülke arasındaki sınırlarla ilgili olarak imzalanan protokol, Dicle Nehri'nin iki ülke arasında sınır oluşturduğu yerlerde, taşıma, balıkçılık, suyun kullanımı ve akarsu politikası ile ilgili anlaşmazlıkların,

¹⁴⁵ Uluslararası Suyollarını Taşıma Dışında Amaçlarla Kullanım Hukukuna İlişkin Sözleşme'nin 2(a) maddesi: “Suyolu, fiziksel bağlantıları nedeniyle, tek bir bütün oluşturan ve normalde ortak bir çıkışta son bulan, yüzey ve yeraltıları sistemi anlamına gelir” tanımını yapmaktadır. Aynı Sözleşme'nin 2(b) Maddesi ise: “Uluslararası suyolu, bölümleri farklı devletlerde bulunan bir suyolu anlamına gelir” demektedir.

eşitlik temelinde ve bir Sınır Komitesi tarafından yapılan anlaşmalarla çözüme kavuşturulması hükmünü getirmiştir.

- Türkiye ile Irak arasında 29 Mart 1946 tarihinde sonuca bağlanan Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması'na, Fırat ve Dicle ile onların kollarındaki suların düzenlenmesine ilişkin Birinci Protokol de dahildir. 5nci Madde, bu nehirlerde ya da kolları üzerinde inşa edilecek herhangi bir projeden Türkiye'nin Irak'ı haberdar etmesi yükümlülüğünü getirmiş olup, bu çalışmalara mümkün olduğunca hem Irak, hem de Türkiye'nin çıkarına olacak ortak bir anlaşmayla işlerlik kazandırılmasını öngörmektedir. Diğer maddeler, su akışının ölçümü ve toplanan verilerin paylaşılması da dahil teknik işbirliği yapılması ve, araştırma ve diğer çalışmaları yürütebilmek amacıyla Irak'ın üst havzaya girmesinin garanti edilmesi hükümlerini ihtiva etmektedir.
- Irak ve Türkiye arasında 1980 yılında yapılan bir anlaşma bölgesel sularla ilgili çalışmalar yapmak üzere bir komite kurulmasını öngörmektedir. Bu teknik komitenin bir rapor hazırlaması ve bunu takiben üç ülke hükümetinin bakanlar seviyesinde buluşarak, paylaşılan akarsulardan her bir ülkenin talep ettikleri su miktarının belirlenmesi öngörülmüştür. 1992'ye kadar devam eden çalışmalara 1983 yılında Suriye'nin de katılmasıyla çalışmalar üçlü nitelik kazanmıştır.
- 17 Temmuz 1987 tarihinde Türkiye ile Suriye arasında ekonomik işbirliğini öngören bir protokol imzalanmıştır.¹⁴⁶ Bu protokol, sularla ilgili olarak büyük öneme haiz aşağıdaki hükmü getirmiştir:

*“Atatürk Barajı rezervuarının dolum döneminde ve ilgili üç ülke arasındaki Fırat sularının nihaî tahsisine kadar, **Türk tarafı, Türkiye Suriye sınırında en az saniyede 500 m³ yıllık ortalamayı temin etmeyi garanti eder.** Aylık akışın saniyede 500 m³ altına düştüğü hallerde, Türk tarafı bir sonraki ayda aradaki farkı telafi etmeyi garanti eder. Fırat ve Dicle Nehri sularının en kısa zamanda dağıtımı için her iki taraf Irak tarafı ile birlikte çalışacaktır. Her iki taraf bölgesel sular müşterek teknik komitesinin çalışmalarının hızlandırılmasında mutabık kalmıştır.”*

- Fırat'ın sularının paylaşımı hakkında Suriye ve Irak arasında 16 Nisan 1990 tarihinde yürürlüğe giren bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre, Suriye,

¹⁴⁶ Bu protokol, 1 Haziran 1993 tarihinde BM Genel Sekreterliği kayıtlarına Suriye tarafından geçirtilmiştir. No.30069

Türkiye-Suriye sınırını geçen suların yıllık sabit %42'sini alırken, Irak %58'ni alacaktır.

Türkiye'nin uluslararası hukuk standartlarına uyma derecesi

Daha önce de belirtilmiş olduğu üzere, genel uluslararası hukuka göre, birden fazla ülkede akış halindeki bir akarsuya uluslararası akarsu ya da suyolu denilmektedir ve bu sular ilgili devletlerin çıkarlarını dengeleme temelinde paylaşılmalıdır. Her bir devlet, diğer kıyıdaş ülkelere önemli bir zarar vermeden, hakça ve makul bir şekilde suyu kullanılmalıdır.¹⁴⁷ Diğer bir deyişle, devletlerin, diğer kıyıdaş devletlerin haklarını dikkate almaksızın paylaşılan nehirlerin sularını kullanmamaları kabullenilmiştir. Bir ulusun kendi doğal kaynakları üzerinde mutlak hükümlerliği olduğu görüşü terkedilmişken -ki Türkiye'de tarafından da terkedilmiştir-¹⁴⁸ yine de Türkiye, Fırat ve Dicle sularının paylaşımı ile ilgili olarak komşularından farklı ve uluslararası kabul gören standartlardan uzak bir görüşü savunmaya devam etmektedir.

- Türkiye, 1997 Sözleşmesi'ndeki "uluslararası" akarsular tanımını kabul etmekte isteksiz olup, bunun yerine Dicle ve Fırat'a "sınır aşan" akarsular olarak atıfta bulunmaya devam etmektedir. Türkiye'nin, devlet sınırlarını aşan suları "paylaşılan kaynaklar" olarak görmeyi reddetmesi kritik bir husus olarak ortaya çıkmaktadır.¹⁴⁹
- Türkiye, Fırat'ın sularının %88.7sinin, Dicle'nin sularının %51.9'unun kendi toprakları içinde ortaya çıkmasının bu nehirlerin sularının paylaşımında kendi hakkını belirlenmesi bakımından önemli faktörler olduğunu ileri sürmektedir.¹⁵⁰

¹⁴⁷ Bu ilkeler Uluslararası Suyollarını Taşıma Dışında Amaçlarla Kullanım Hukukuna İlişkin Sözleşme'nin 5 ve 7nci maddelerinde yer almakta ise de, daha önceden uluslararası hukuk kuralları olarak zaten belirlenmiştir. Örneğin, bakınız: 1966 Helsinki Kuralları.

¹⁴⁸ ABD Başsavcısı Judson Hormon, 19ncü Yüzyıl sonlarında, ABD Devlet Bakanlığı için Meksika ile Rio Grande Nehri konusunda çıkan anlaşmazlıkla ilgili olarak, sonradan Hormon Doktrini adını alan hukukî bir çalışma hazırlamıştır. J. Hormon, ABD'nin kendi doğal kaynakları üzerinde mutlak egemenliği olduğunu, ve ABD'nin sularını paylaşması için itaat etmek zorunda olduğu uluslararası bir yasanın bulunmadığını ileri sürmüştür. Daha önceki bölümde değinilen uluslararası hukuk ilkeleri kabul görmeye başladığından, artık bu görüş geçersiz sayılmaktadır. Örneğin bakınız: M. Villers, *Water Wars – Is the World Running out of Water?*, Weidenfield and Nicolson, London, 1999, p.267.

¹⁴⁹ Örneğin, Türk Dışişleri Bakanlığı'nın www.mfa.gov.tr/grupa/ad/adg, adresindeki web sitesine bakınız.

¹⁵⁰ Bakınız: www.mfa.gov.tr/grupa/ad/adg.

- Suriye ve Irak, Türkiye'nin Dicle ve Fırat sularının, sadece *hakça* ve *makul* bir şekilde değil, ama aynı zamanda *optimum* bir şekilde kullanılması talebine karşı çıkmaktadırlar.¹⁵¹
- Türkiye'nin, bir nehirdeki azalman diğer nehir tarafından giderildiği için iki nehrin tek bir nehir havzası oluşturduğu iddiasına Suriye ve Irak karşı çıkmaktadırlar.¹⁵²

Uluslararası Suyollarını Taşıma Dışında Amaçlarla Kullanım Hukukuna İlişkin Sözleşme, müşterek akarsuların hangi temelde paylaşılacağını kesin olarak belirlemiştir. Suların hakça ve makul bir şekilde nasıl paylaşılacağı belirlenirken bütün ilgili faktörler ve olgular hesaba katılmalıdır. Sözleşme'nin, 6ncı Maddesi ilgili faktörler olarak şunları sayar:

- a) Coğrafi, hidrografik, hidrolojik, iklimsel, ekolojik ve diğer doğal tabiatlı faktörler;
- b) İlgili suyolu Devletlerinin sosyal ve ekonomik ihtiyaçları;
- c) Her bir suyolu Devletindeki suyoluna bağımlı nüfus;
- d) Bir suyolu Devletindeki kullanım veya kullanımların diğer suyolu Devletleri üzerindeki etkileri;
- e) Suyolunun mevcut ve potansiyel kullanımları;
- f) Suyolundaki su kaynaklarının kullanımının muhafazası, korunması, geliştirilmesi ve ekonomisi ve buna bağlı alınan tedbirlerin maliyetleri;
- g) Özellikle planlanan veya mevcut kullanımlara ilişkin benzer değerdeki alternatiflerin mevcudiyeti.

Heyet, uluslararası hukuk tarafından kıyıdaş ülkelere yüklenen görevler açısından uluslararası hukukta, “uluslararası” akarsu ile “sınır aşan” akarsu arasında hiçbir fark olmadığı kanaatindedir. Esas nokta, akarsuların birden fazla devlet tarafından paylaşılıyor olmasıdır. Dolayısıyla Heyet, Türkiye'nin karşı çıkışının hukuki bir özü ve sonucu olmadığı saptamasını yapmaktadır.

Türkiye tarafından ileri sürülen bir başka görüş de, komşularının talebinin tarihteki kullanım üzerine temellendirilen “kazanılmış haklar” fikrine dayandığı şeklindedir.¹⁵³

¹⁵¹ Dipnot 133'te adı geçen belge, s.18.

¹⁵² Dipnot 133'te adı geçen belge, s.20.

Ancak, her iki hükümet de (Irak ve Suriye), Heyet'e, bütün herşeyin üstünde, Fırat ve Dicle'nin sularının uluslararası hukuk temelinde paylaşıldığını görmek arzusunda olduklarını söylemiştir.

Daha önce de belirtildiği üzere, uluslararası hukuk, Türkiye'ye, Fırat ve Dicle üzerinde yeni barajlar ve sulama projeleri yapmadan önce alt-havza komşularına bildirim yapmak ve onlarla istişarede bulunmak ve müzakere yapmak yükümlülüğünü getirmektedir. Hem Suriye, hem de Irak bu yükümlülüklerin yerine getirilmediğini söylemektedir. **Heyet, Suriye ve Irak tarafından ileri sürülen, Türkiye'nin İlisu ve diğer barajların etkileri konusunda istişare yapmayı öngören uluslararası yükümlülükleri yerine getirmediği iddiasının haklı olduğunu bir çok defaya mahsus olmak üzere saptamış bulunmaktadır.**

ÇERÇEVE

Uluslararası mı, sınır aşan mı?

Bir kelimenin yarattığı fark

Türkiye

Türkiye, Fırat ve Dicle nehirlerinin kendilerinin ya da her hangi bir parçasının bir sınır oluşturmadığı ve dolayısıyla ortak arazi bazında paylaşılmadığı için uluslararası akarsular değil, sınır aşan akarsular oldukları görüşünde ısrar etmekte olup, bu nedenle de, bu nehirler uluslararası hukuk konusu olmamalıdır görüşünü ileri sürmektedir.

Irak ve Suriye

Bu ülkeler, Fırat ve Dicle nehirleri uluslararası hukukun belirlediği uluslararası akarsular tanımına girmektedir ve dolayısıyla bu nehirler uluslararası akarsular ve suyollarına uygulanan uluslararası hukuk kurallarının konusudurlar görüşünü ileri sürmektedirler.[1]

Uluslararası Hukuk

Uluslararası hukuk kazanılmış haklar ilkesini kabul etmekte ve kıyıdaş ülkelerin var olan kullanımlarını koruma altına almaktadır.

Referans

[1] *The Division of Waters in International Law: Facts on the Joint Waters with Turkey*, Irak Dışişleri Bakanlığı ve Sulama Bakanlığı, Bağdat, 1999; ve Suriye yetkililerince verilen bilgiler.

Bildirimde bulunma görevi

¹⁵³ Bakınız: www.mfa.gov.tr/grupa/ad/adg.

Daha önce de belirtildiği üzere, bildirimde bulunma görevi, alt-havza devletlerine, onların suları kullanması üzerinde önemli etkiler yapabilecek her hangi bir projenin haber verilmesidir. Bildirim, erken bir aşamada yapılmalı ve etkilenecek devletlerin çıkarlarına verilecek muhtemel zararları belirlemesini sağlayacak yeterli teknik bilgileri içermelidir.

Türkiye, daha en baştan, Suriye ve Irak'ı GAP çerçevesindeki her proje ile ilgili planlardan haberdar ettiğini ileri sürmektedir.¹⁵⁴ Ancak, hem Suriye, hem de Irak kesinle bunu reddetmektedirler. Suriye Dışişleri Bakan Yardımcısı, Heyet'e "Türkiye bizimle istişarede bulunmaksızın, sadece projelerini ilân etmektedir" demiştir.¹⁵⁵ Irak su uzmanları ise Heyet'e, GAP projeleri ile ilgili bir araya getirdikleri verileri Türkiye'den değil, çeşitli diğer kaynaklardan elde ettiklerini söylemişlerdir. Bu uzmanlar, GAP projeleri ile ilgili fizibilite çalışmaları ile diğer ayrıntılı bilgi ve belgeleri Türk hükümetinden alamadıklarını çok açık bir şekilde belirtmişlerdir. Ağustos 2000'de, İlisu Barajı planları ile ilgili olarak, Irak Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Hukuk Bölümü Başkanı Fahmi Al Qasiy'i şunları söylemiştir: "*Irak devleti, Türkiye devleti'nden İlisu Barajı'nı inşa etme planları hakkında her hangi resmî bir bildirim almamış ve Türk tarafının niyetlerini medya haberleri aracılığıyla öğrenmiştir.*"¹⁵⁶ Heyet'e Suriye Dışişleri Bakan Yardımcısı ve Suriye Sulama Bakanı ile görüşme imkânı sağlanmıştır. Her iki Bakan da, teknik komitelerde ya da diğer hükümetler arası komitelerde İlisu ve diğer barajlarla ilgili hiç bir bilgi alış verişinde bulunulmadığını kesin bir dille ifade etmişlerdir. Heyet'e, "*Türk hükümeti barajları yalnızca yapılmalarına karar verdiğinde ilân eder. Biz de medya aracılığı ile duyarız.*" diyen Suriye Sulama Bakanı sözlerine şöyle devam etmiştir: "*Türkiye'nin izlediği yol uluslararası finansman arayarak projelerini ilân etmektir ve istişarede bulunmadan, bulunduk derler.*"

İstişare yapma görevi

Uluslararası hukukça öngörülen Türkiye'nin görevlerinden ikincisi istişare yapma görevidir. Friends of the Earth (Yeryüzünün Dostları) tarafından Nisan 2000'de hazırlatılan Hukukî Etüd'e göre, eğer bildirimden sonra, alt-havza devletleri tasarlanan projenin önemli zararlara yol açacağını düşünürler ve üst-havza devletini bundan haberdar ederlerse, üst-havza devletinin onlarlar istişarelere girişmesi gerekir. Bu istişarelerin işleyişi sırasında, üst-havza devleti, alt-havza devletlerinin kaygılarını

¹⁵⁴ **Dipnot 85**'te adı geçen çalışma, s.41.

¹⁵⁵ Suriye Dışişleri Bakan Yardımcısı Waleed Mu'allim ile 31 Ocak 2002 tarihinde yapılan görüşme..

¹⁵⁶ Irak Dışişleri Bakanlığı Hukuk Bölümü Başkanı Fahmi Al Qasiy'in Friends of the Earth'e yazdığı mektup, 18 Ağustos 2000.

mutlaka incelemeli ve kendi planına öncelik veren ama makul bir biçimde alt-havza devletlerinin çıkarlarını da gözeten bir çözüm önermelidir.

Heyet açısından şu husus son derece nettir: Hem Suriye, hem de Irak, Türk hükümetini bir çok defa Türkiye'nin baraj inşa projelerinin önemli zararlara yol açacağından haberdar etmek suretiyle tavırlarını çok net bir şekilde Türk hükümetine bildirmişlerdir. Bir Suriye görevlisi, Heyet'e, "*Bende, hükümetim tarafından hem Türkiye'ye, hem de diğer hükümetleri bunca yıldır gönderilen ve Türkiye'nin baraj inşa projelerine karşı çıkan mektupların kopyalarıyla dolu dosyalar var*" demiştir.¹⁵⁷ Suriye, özellikle, hükümetlere ve Dünya Bankası gibi finans kurumlarına yazılar göndererek, Türkiye'nin projelerine, alt-havza devletleri ile anlaşmaların olmadığı durumlarda finansal destek verilmemesini istemiştir.¹⁵⁸

Ayrıca Irak yetkilileri de, Irak'ın yıllardır Türkiye'ye, Türkiye'nin projeleri yüzünden kendi çıkarlarının zarar görmesinden şikayet eden bir çok resmî yazı göndermiş olduğunu belirtmişlerdir. Irak Sulama Bakan Yardımcısı, Heyet'e, "Türkiye mektuplarımıza cevap bile vermez ve toplantılara gelirler ama bunu da sadece 'istişarede bulunduk' diyebilmek için yaparlar. Türkiye bu süreçleri projeler tamamlanana kadar uzatır."¹⁵⁹

Suriye hükümet kaynakları, Heyet'e, projelerle ilgili alt-havza devletleri ile anlaşma şartı arayan uluslararası finansal destekleri sağlayabilmek gibi pragmatik nedenler zorlamadıkça, genelde Türkiye'nin, planlanmış spesifik projelerle ilgili olarak Suriye ile istişarelerde bulunmadığını belirtmişlerdir. Suriye yetkilileri, Türkiye'nin 1960'larda görüşmelere başlamasının ve kendisini 1987 Protokolü ile bağlamasının arkasında, Dünya Bankası gibi olası kredi sağlayacak kuruluşlara, alt-havza komşuları ile görüşme isteğini gösterme arzusunun yattığına inanmaktadırlar. Ayrıca Irak yetkilileri de, Türkiye'nin bir sonuç almak için değil, kredi sağlayacak uluslararası kuruluşları tatmin etmek için teknik komitelerde yer alarak müzakereler yaptığı izlenimini edindiklerini söylemişlerdir.¹⁶⁰

¹⁵⁷ Örneğin, Heyet'e, 18 Temmuz 1993 tarihli Birecik Barajı yapımına karşı çıkan ve istişare yapılmamış olmasından şikayet eden mektup ve 2 Aralık 1995 tarihli, Fırat üzerinde yapılan barajlar ve toprakların sulanmasının Suriye'nin haklarını ciddi biçimde etkileyeceğini belirten ve akaçlama (drenaj) sonucu kirlenmiş suların Suriye'ye gelmesinden şikayet eden mektup gösterilmiştir.

¹⁵⁸ Örneğin, Heyet, İlisu Baraj projesi ile ilgili olarak 15 Şubat 1999 tarihinde İsviçre hükümetine gönderilen mektubu görmüştür.

¹⁵⁹ Irak Sulama Bakan Yardımcısı Dr. Ali Farhan ile 2 Şubat 2002 tarihinde yapılan görüşme.

¹⁶⁰ Irak Sulama ve Dışişleri Bakanlıkları ile 2 Şubat 2002'de yapılan seminerden.

İstişare konusu çok yakın zamanda İlisu Barajı ile öne çıkmıştır. Sivil toplum örgütlerinin baskıları sonucu, Türkiye'nin alt-havza komşuları ile istişare yapması, Birleşik Krallık tarafından verilecek her hangi bir ihracaat kredisinin şartı olarak belirlenmiştir. İstişarelerle ilgili endişelere cevap olarak, Türkiye, hem Suriye'yi hem de Irak'ı, kendisinin İlisu ile ilgili niyetinden bütünüyle haberdar etmiş olduğunu ileri sürmüştür. Suriye ve Irak hükümetleri çeşitli defalar şiddetle bu iddiaya itiraz etmişlerdir. Türkiye, ayrıca, İlisu ihtilâfi boyunca sürdürülen 1972-1991 yılları arasındaki bir seri teknik komite toplantısında İlisu üzerine müzakereler yapıldığını iddia etmektedir. Heyet, bu iddiayı, teknik komitelerde İlisu'nun görüşme konusu yapılmadığı hususunu kesinlikle belirten Suriye yetkililerine iletmiştir.

Görüşülen konuların özetleri de dahil, 1962'den bu yana yapılan toplantılar detaylı olarak Heyet'e aktarılmıştır. Aktarılanlar, Türkiye ile Suriye arasında iki dizi görüşme yapıldığını; bunlardan birinin iki taraflı görüşmeler olup 1962 ile 1971 yılları¹⁶¹ arasındaki 4 toplantıyı kapsadığını; diğerinde ise Irak'ın da katılımıyla üçlü olarak yapıldığını; bu üçlü görüşmelerin 1972 Mayıs ayı ile 1974 arasındaki 5 görüşmeyi¹⁶² ve 1982 ile 1992 arasındaki 16 görüşmeyi¹⁶³ kapsadığını ortaya koymuştur. İkili görüşmeler, teknik komitelerin oluşturulması, Fırat sularının adil paylaşımı ve, hidrolojik ve iklimle ilgili verilerin takası konusunda anlaşmaya varılması gerekliliği konuları üzerinde yoğunlaşmıştır. Her ne kadar 1962'deki ilk görüşmede varolan projelerle ilgili bilgi alış verişi yapılmışsa da, GAP barajlarının çok defa, inşası bir yanı, lafi bile edilmemiştir. 1971'deki toplantıda "Keban ve Assad rezervuarlarının doldurulmasının yol ve yöntemleri" konuşulmuş, bu iki projenin dışında GAP dönemi barajlarının herhangi biri istişare konusu yapılmamıştır.

Üçlü görüşmelerde barajlar tekil olarak sadece iki defa görüşme konusu yapılmıştır. 1972 Mayıs ayında Bağdat'taki ilk toplantıda Keban, Assad ve Habanye barajlarının dolulukları konusu görüşülmüş ve bir de, Ocak 1986'da yine Bağdat'ta yapılan ikinci dizi görüşmelerin 7ncisinde Karakaya Barajı'nın dolumu konusu gündeme getirilmiştir. Görüşmele yine, diyalog ve görüşmelerin yol ve yönteminin belirlenmesine duyulan genel ihtiyaç; teknik komitelerin oluşturulması; Fırat havzasında sulama yapılabilecek alanlara ilişkin bilgilerin takası; kurak mevsimlerdeki su akışıyla ilgili bilgilerin takası;

¹⁶¹ Bu toplantılar Aralık 1962, Eylül 1964, Aralık 1969 ve Haziran 1971'de ve hepsi de Ankara'da yapılmıştır.

¹⁶² Bu toplantılar Mayıs 1972, Ağustos ve Eylül 1972, Kasım 1972 ve Mayıs 1974'te yapılmıştır.

¹⁶³ Bu toplantılar Mayıs 1982, Kasım-Aralık 1982, Eylül 1983, Haziran 1984, Kasım 1984 ve Haziran 1985, Kasım 1985, Ocak 1986, Ocak-Şubat 1987, Ocak 1988, Kasım 1988, Mart 1989, Nisan 1989, Kasım-Aralık 1989, Mart 1990 ve Eylül-Ekim 1992'de yapılmıştır.

müşterek gözlemlene hakkındaki öneriler ve teknik komite çalışmalarının takvimi üzerinde odaklanmıştır.

Suriye yetkilileri, kendi hükümetlerinin görüşünün, istişarelerin, hükümetler arası resmî görüşmelerle sınırlandırılmaması şeklinde olduğunu vurgulamışlardır. Suriye'nin alt havzada uygun su akışı alması için gereken şey, akışla ilgili günlük ya da haftalık temelde bilgilerin sağlandığı ve ihtiyaç temelinde fiilî akışın görüşme konusu edildiği güvenilir bir ilişkinin kurulmasıdır.

Suriye yetkilileri böylesi bir sistemin şu anda Suriye ile Irak arasında işlediğini belirterek, demişlerdir ki: *“Onlara [Irak’a], bize gelen su akışı hakkında haftalık ve aylık raporlar gönderiyoruz. Eğer akış beklenenden daha az ya da daha çoksa ve belli bir tarihte ülkelerden biri suya özellikle ihtiyaç duyuyorsa bunu hemen derhal görüşüyoruz. İlişkilerin geliştirilmesinin anahtarı açıklıktır.”*

Heyet, iki nehirle ilgili olarak Suriye ve Irak arasındaki istişare sisteminin iyi kurulmuş ve işlemekte olduğunu gözlemlemiştir. Fırat suyunun %52 ve %48 olarak paylaşılması anlaşması, politik ilişkilerin sorunlu olduğu dönemlerde bile pürüzsüz işlemektedir. Aynı şeyi, Türkiye ve kıyıdaşı ülkeler arasındaki istişareler için söylemek mümkün değildir. Heyet, Türkiye'nin, GAP projelerini, 1972 ile 1991 yılları arasındaki yapılan üçlü teknik komite görüşmeleri sırasında alt-havza kıyıdaş ülkelerle istişare konusu ettiği iddiasının dayanaktan yoksun olduğunu saptamıştır. Heyet, örneğin, Dicle'ya akan Zap Nehri üzerindeki Hakkari Barajı ve Munzur Nehri üzerindeki yaygın seri barajlarda olduğu gibi, Avrupa ve ABD şirketlerinin günümüzde sözleşme yapmayı bekledikleri ve muhtemelen de ihracat kredisi desteğinin sağlaması söz konusu olan bir çok baraj için istişareler yapılmasının hâlâ zorunluluk olduğunu ve bu konudaki ciddî endişelerini belirtmek gereğini duymaktadır. Heyet, paylaşılan akarsuların kullanımı konusunda Türkiye, Suriye ve Irak arasında anlaşma olmadığı takdirde, kredi sağlanmasının düşünülmemesi bile gerektiği görüşünü tekrarlar.

Müzakerelerde bulunma görevi

Müzakerelerde bulunma görevi bağlamında, uluslararası hukuk , eğer istişareler bütün tarafları tatmin edici şekilde sorunu çözmezse, müzakerelere başlanmalıdır hükmünü getirir. Bu görüşmeler mutlaka anlamlı ve duruma uygulanabilir uluslararası suyolları hukukundan türetilmiş hakça çözümlere götürücü olmalıdır.

1992'de üçlü görüşmelerin durmasından ve gerçekleşmeyen Ocak 1993'te müzakereler başlama niyetini belirten bakanlık seviyesindeki beyanlardan bu yana, Türkiye ile ne

Suriye arasında, ne de Irak arasında hiç görüşme yapılmamıştır. **Heyet, Türkiye'nin müzakere için masaya oturmak istemeyen taraf olduğu konusunda güçlü bir izlenim edinmiştir.** Her ne kadar Heyet, Türkiye'nin bu ve diğer meselelerdeki konumuna açıklık getirmesi arayışıyla, Türk Dışişleri Bakanlığı'ndan defalarca görüşme talebinde bulunmuşsa da, Türk hükümeti Heyet'in ricalarına cevap vermemiştir. Suriye ve Irak yetkilileri, Türk hükümetine sürekli olarak görüşmelere yeniden başlamak için çağrılar yapmış olduklarını Heyet'e bildirmişlerdir.

İkili Anlaşmalara Uyuma

Türkiye'nin uluslararası hukuktan kaynaklanan bildirim, istişare ve müzakerelerde bulunma yükümlülüklerine ek olarak, Suriye ve Irak'la yıllar boyu yapmış olduğu ikili ve üçlü anlaşmalara ne ölçüde uyduğu konusu da ayrı bir sorudur. Heyet, Türkiye'nin Suriye ile yaptığı, ortalama 500m³/s su bırakma konusunda mutabık kaldığı 1987 Protokolü'nü çeşitli defalar ve özellikle de Atatürk Barajı'nın dolumu sırasında ihlal ettiğini kayda geçirmiştir.

ÇÖZÜM OLASILIĞI

Heyet, Fırat ve Dicle'nin kullanımı konusunda Suriye ve Irak arasındaki işbirliği düzeyinden etkilenmiş bulunmaktadır. Son yıllarda, her iki ülke, aralarındaki sorunları düzenli diyalog ve istişarelerle çözmeye muktedir olduklarını kanıtlamışlardır. Bu iki ülke arasında sınır oluşturan Dicle Nehri ile ilgili olarak halen devam eden müzakereler yapılmaktadır. Suriye, bu aralar tavırını geliştirmekte olup, yapmayı planladığı yeni barajları (Eufrid ve diğer iki barajı) kendi çıkarı için olduğu kadar Irak'ın çıkarları içinde kullanmayı ilke olarak da kabullenmiş bulunmaktadır. Suriye yetkilileri Heyet'e, 2002 ilkbaharında yapılması planlanan toplantılarda görüşmelerin devam edeceğini de bildirmişlerdir.

Heyet, Suriye ve Irak Bakanlarının, Türkiye ile yapılacak bir üçlü anlaşmaya temel olacak bu iki alt-havza devleti açısından kabul edilebilir ikili bir anlaşmaya halihazırda varılmış olduğu sonucuna varmıştır. Heyet'in aldığı güvenilir bilgilere göre, Suriye ve Irak Fırat su akışının "uluslararası ilkelere uygun olarak" taksim edildiğini görmek arzusundadırlar.

Hem Irak, hem de Suriye Bakanları ayrıca, Heyet'e, Türkiye ile kısa zamanda bir anlaşmaya varılabileceği konusunda iyimserliklerini belirtmişlerdir. Örneğin, Suriye Sulama Bakanı, Mohammed Radwan Martini, Heyet'e şunları söylemiştir: "*Geçen Ağustos, selefim (olan Bakan) Türkiye'ye gitmişti ve bunun sonucunda ortak bir bildiri imzalanmıştı. Şimdi, Türkiye buraya gelip, bizimle görüşmek istiyor. Diğer alanlarda*

Türkiye ile ilişkilerimiz iyi ve inanıyorum ki, Türkiye ile anlaşmaya ulaşma imkanımız var.”

Türkiye'nin İlisu projesi için finansal destek bulmakta başarısızlığa uğraması bu iyimserliğin bir nedeni olarak aktarılmaktadır. Heyet'e anlatıldığına göre: “İhracat kredisi kuruluşları, Türk yetkililere, Türkiye, Irak ve Suriye ile anlaşmaya varmadıkça hiç bir baraja destek verilmeyeceğini söylemişlerdir. İlisu, Türkiye'yi müzakere masasına dönmeye zorlamıştır. Teknik düzeyde zorlukla karşılaşmaksızın anlaşmaya varılabılır. Geriye kalan sorunun politik yanındır.”

Suriye Dışişleri Bakanı ayrıca, anlaşmaya varmanın Türkiye'nin ticarî çıkarlarına da uygun olduğunu vurgulamıştır. Su sorunu ile ilgili politik farklılıklar giderildiğinde, Suriye ve Irak, Türkiye'ye payını arttırabileceği geniş bir pazar sunmaktadır. Bir diğer Bakan, “Biz Türkiye'ye kendi kendisine yardım etmesi için yardım ediyoruz” demiştir.

Bu yeni ruh haline rağmen, Heyet, tarafların anlaşmaya varmaktan henüz çok uzak oldukları görüşündedir. Müzakerelere zemin teşkil edecek esaslar üzerinde hiç bir mutabakat sağlanmamış olup, Suriye ve Irak, Türkiye'nin her hangi bir anlaşmayı diğer sorunlarla bağlantılandırmakta ısrarını sürdürmesinden şikayet etmektedirler. Heyet, Teknik düzeyde görüşmeler için temel olacak dikkate değer çalışmalar yapılmış olmakla birlikte,¹⁶⁴ politik düzeyde yakınlaşma işaretlerinin çok az olduğunu saptamıştır. Suriye Dışişleri Bakan Yardımcısı'nın ifade ettiği üzere: “*Zaman bizden yana işlemiyor. Her geçen yıl, Türkiye projelerini tamamlamakta. Türkiye'nin ABD ile olan yakın ilişkileri ve Irak'a uygulanan ambargo nedeniyle, biz Türkiye ile yalnız başımıza yüzyüze gelmek zorundayız.*”

HAKEMLİK

Heyet'e, ne Suriye'nin, ne de Irak'ın Uluslararası Adalet Divanı'nın hakemliği ya da kararı gibi bir çözüm yoluna başvurma isteği olmadığı belirtilmiştir. Suriye Dışişleri Bakan Yardımcısı Heyet'e demiştir ki: “*Biz Türkiye ile ilişkilerimizi sabır üzerine inşa etmek istiyoruz, çünkü biz çatışma istemiyoruz. İnanıyoruz ki, ekonomik bağlarımızı geliştirmek suretiyle, suyu, işbirliğinin bir faktörü olarak kullanmak konusunda anlaşma noktasına geleceğiz.*”

Heyet mahkemeler yerine sürüdürülen görüşmeler yolu ile anlaşmaya ulaşma çabasına ilişkin karara saygı duymakta olup, bir anlaşmaya ulaşılmadıkça o topraklarda yaşayan

¹⁶⁴ Suriye Sulama Bakanı, Mohammed Radwan Martini ile 30 Ocak 2002'de yapılan görüşme. Bakan, Heyet'e ayrıca: “Eğer politik çerçevede mutabık kalırsak, bir ay içinde anlaşmaya varabiliriz” demiştir.

insanların mağduriyetinin devam edeceğine dikkat çeker. **Dolayısıyla Heyet, bir anlaşmaya ulaşılması için, uluslararası camiayı Suriye ve Irak'a katılarak Türkiye'ye baskı yapmaya çağırır.**

TAZMİNAT

Heyet, su akışı azalması ve su kalitesinin bozulması şeklinde ortaya çıkan GAP'ın alt havzadaki olumsuz etkilerinden mağdur olan camialara uygun tazminatların ödenmesi gerektiği kanaatindedir. Bilindiği kadarıyla, Irak ve Suriye hükümetleri Türkiye'den herhangi bir tazminat talebinde bulunmuş değillerdir ve Heyet, böyle bir talebin düşünülmemiş olduğu izlenimini de edinmiştir.

Heyet, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine taraf olan ülkelerdeki ihracat kredisi kuruluşlarının GAP barajlarını desteklediği noktada, bu ülkeler hakkında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi nezdinde dava açılması için dayanaklar olabileceğini kaydeder. İhracat kredisi kuruluşları projelere ihracat kredisi garantisi verme kararı aldığı anda, bu kararın, bundan –söz gelimi, baraj yapımlarından- etkilenenlerin insan haklarının çiğnenmesine yola açtığı durumlarda, böyle bir karar itiraza açık olacaktır. Muhtemelen öncelikle ihlâli söz konusu olan haklar, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 8nci maddesi ile belirlenen konuta saygı hakkı ile Sözleşmeye ek 1nci Protokol'ün 1nci maddesince güvence altına alınan mülkiyet hakkı olacaktır.

MÜZAKERELERİN GENİŞLETİLMESİ

Uluslararası kurumlar tarafından hak sahiplerinin katılımı ilkesine verilen öneme daha önce değinilmişti.¹⁶⁵ 2000 yılı raporunda,¹⁶⁶ 21nci Yüzyıl İçin Dünya Su Komisyonu, müşterek akarsuların kullanımında katılımcı, “bütünlüklü” yaklaşıma olan ihtiyaca vurgu yapmaktadır. Rapor, diğer tavsiyeleri ile bağlantılı olarak, toplumsal gruplar, kullanıcıların örgütleri ve su kullanıcıları meclisi gibi katılımcı kurumsal mekanizmalar aracılığıyla hak sahiplerinin karar alınma sürecine her düzeyde katılabilmesini önermektedir. Rapor, *“Deneyimler göstermiştir ki, bu katılım sembolik değil gerçek bir katılım olmalıdır ve neyin, nasıl yapılacağına ve kimin masrafları karşılayacağına karar verilirken kullanıcıların örgütleri ve meclisleri belirleyici rol oynamalıdır. Deneyimler ayrıca, hükümetlerin, işlerliği olan bir ortamın yaratılmasında ve, teknik ve güçlendirici destek sağlamakta hayati bir rol oynamalarının yanı sıra, hükümet ve*

¹⁶⁵ Bakınız: “Üçüncü Bölüm”.

¹⁶⁶ **Dipnot 123**'te adı geçen belge.

hak sahiplerinin ortaklaşa yapacakları işlerin neler olduğunu göstermiştir” vurgusunu yapar.¹⁶⁷

Bir çok topluluk Dicle ve Fırat havzalarının suyunu kullanmakta ya da bu nehirler üzerinde yapılan barajlardan etkilenmektedir, ama. En çok etkilenen toplum Kürtlerdir. Bir çok önemli akarsu, ya Türkiye’de nüfusun yoğunlukla Kürt olduğu yerlerde,¹⁶⁸ ya da Kürtlerin kontrolünde olan Kuzey Irak’taki¹⁶⁹ güvenli bölgede doğmaktadır. En önemli hak sahipleri olarak, Kürt toplulukları kendilerini etkileyecek olan karar verme sürecine de anlamlı bir şekilde katılım hakkına sahiptirler. Dolayısıyla, Heyet, ilgili bütün devletlere –Türkiye, Irak ve Suriye’ye-, bölgedeki su ile ilgili bütün müzakerelere, Kürtler gibi azınlıklar, etkilenen toplumsal gruplar ve su kullanıcıları da dahil en önemli hak sahiplerinin katılımını sağlayacak etkin mekanizmaları kurmaya çağırır.

¹⁶⁷ **Dipnot 123**’te adı geçen belge.

¹⁶⁸ Çoğu Güneydoğu’da olmak üzere Türkiye’de 20 milyon Kürt olduğu tahmin edilmektedir.

¹⁶⁹ Mart 1991’de, Körfez savaşını takiben Kuzey Irak’ta BM Güvenlik Konseyi’nin 688 sayılı kararıyla uluslararası camia tarafından güvenli bölge kurulmuştur.

EK: I

Friends of the Earth

tarafından

Nisan 2001'de hazırlatılan

Hukukî Etüd

İHRACAT VE YATIRIM GARANTİLERİ KANUNU BAĞLAMINDA BİR BAŞVURU

VE

TASARLANAN İLİSU BARAJI SORUNU

ETÜD

1. Friends of the Earth (FoE) tarafından, bizden, Dicle Nehri üzerindeki önerilen hidroelektrik barajı yapımı ile ilgili olarak uluslararası hukuk çerçevesinde Türkiye'nin, alt havza devletleri (Suriye ve Irak) ile istişare yükümlülüğünün doğası ve boyutu bağlamında bir etüd hazırlamamız talep edilmiştir.

Durum

2. Bize verilen bilgiye göre durum şudur: Türk hükümeti, Güneydoğu Türkiye'deki Dicle Nehri üzerinde hidroelektrik barajı yapmayı önermektedir. Dicle Nehri Türkiye'den Suriye ve Irak'a akmaktadır. Baraj, Suriye ve Irak sınırından 65 km içerde üst havzada inşa edilecek olup; 1.820 metre uzunluğunda ve 135 metre yüksekliğinde olacak ve azami 10,4 milyon m³ ölçekte ve 300 km² alanı kapsaması öngörülen bir rezervuar yaratacaktır. Barajın asıl gayesi elektrik üretimidir, ki, tasarlanan kapasite 1.200 mw olup, 3.800 gwh yıllık üretim beklenmektedir. Bu baraj görüldüğü kadarıyla, Fırat ve Dicle Nehirleri üzerinde 22 baraj ve 19 elektrik santrali tasarımı içeren daha geniş çaplı Güneydoğu Anadolu Projesi'nin bir parçasıdır. Bize verilen bilgide, 1984 yılında Dünya Bankası, çevre koruma ve sınır aşan su akışıyla ilgili olası ihtilâf nedeniyle, finansman sağlamak istemediğine dair kuvvetli işaretler vermiştir. Son olarak, bize verilen bilgiye göre, önerilen baraj, alt havza kıyıdaş devletleri şu hususlarda etkileyecektir:

- Dicle Nehri'nin akış oranını önemli ölçüde değiştirecek;
- Su kalitesini (kirliliğe yol açan maddeler ve diğer başka maddelerle) etkileyecektir; ve
- Dicle Nehri içindeki ve bağlantılarındaki biyolojik çeşitlilik üzerinde etkilere yol açacaktır.

3. Yerel topluluklar ve çevre üzerinde yapacağı iddia edilen etkilerinden ötürü, bu barajın yapımı tartışmalı bir sorun haline gelmiştir. Barajın yapımının Sulzer Hydro isimli İsviçre firmasının başını çektiği bir konsorsiyom tarafında koordine edilmesi öngörülmektedir. Ayrıca İngiltere’de faaliyet gösteren Balfour Beatty şirketinin liderliğinde bir uluslararası konsorsiyoma baraj inşaatının taşaronluğunun verilmesi öngörülmüştür. Bize, Union Bank Switzerland’ın barajın finansmanını yapacağı ve Balfour Beatty şirketinin de, Baraj’da yapacağı işlere karşılık yapılacak ödemelerin yabancı banka ve boçlulardan karşılanmaması riskine karşı sigorta ve garanti sağlanması için Birleşik Krallık İhracat Kredileri Garanti Dairesi’ne başvurduğu bildirilmiş bulunmaktadır. 1991 İhracat ve Yatırım Garantileri Kanunu’na göre İhracat Kredileri Garanti Dairesi (IKGD) Ticaret ve Sanayi Bakanlığı’nın bir dairesidir.

4. Türkiye’nin, bu barajın etkileri konusunda alt havza kıyıdaş devletleri ile istişare yükümlülüğünün doğası ve boyutu hakkında ortaya çıkan sorunun böyle bir arka planı vardır. Şunu açıklıkla belirtmemiz gerekir ki, bu aşamada biz kendimizi, bize verilen bilgilerdeki gerçekler temelinde, uluslararası su yolları hukuku ile uluslararası çevre hukukunda yer alan bildirim, istişare ve müzakerede bulunma konularıyla sınırlandıracağız; özellikle de, yerel nüfusun yeniden yerleştirilmesi ve yetkin bir çevre etkileri raporunun hazırlanması ile bağlantılı ulusal ve uluslararası hukukî yükümlülüklerle uyulması da dahil bu barajla ilgili ortaya çıkan diğer sorunlar hakkında herhangi bir görüş belirtmeyeceğiz.¹⁷⁰

¹⁷⁰ Biz, ilginç bir soru olan, Türkiye’nin, alt havza kıyıdaş ülkelerle bildirim, istişare ve müzakere yükümlülüklerini kısmen ya da tamamen yerine getirmediği gerçekliği ile karşı karşıya kalınmışken, bu baraj yapımı için finansal garanti sağlaması nedeniyle Birleşik Krallık’ın uluslararası hukuk çerçevesinde, uluslararası bir sorumluluğu ortaya çıkar mı sorusuna ilişkin olarak da görüş belirtmeyeceğiz. Bir devlet, bir başka devletin uluslararası hukuku ihlal etmesine yardım ettiği için uluslararası bağlamda sorumlu olur mu sorusu, Uluslararası Hukuk Komisyonu’nun Devlet Sorumluluğu Taslak Maddeleri’nin 27nci Maddesi’nce (uluslararası bağlamda yanlış eylemin icrasında yardım ve destekle ilgili) ele alınır. Bu madde bugünkü haliyle şöyle ifade edilmiştir:

“ Bir başka devlete, bu devlet tarafından yapılan uluslararası bağlamda yanlış olan eylemde destek veren devlet, bunu yapmaktan dolayı uluslararası bağlamda sorumlu olur, şayet:

(a) bu devlet, uluslararası bağlamda yanlış olan eyleme ilişkin olayları bilerek bunu yapıyorsa;

ve,

(b) bu devlet bunu yaparsa bu eylem de uluslararası bağlamda yanlıştır.

(a) ve (b) şıklarında söylenenlerin kanıtlandığını varsayarak, Birleşik Krallık’ça, öngörülen barajın inşaatını yapan Birleşik Krallık firmasına (Türkiye’nin istişare yapmama yanlışlığının olduğu ve Birleşik Krallık’ın da bunun farkında olduğu varsayımından hareketle) ödeme garantisini verme eyleminin, Türkiye’nin, alt havza devletleri ile istişare yapmamasına yardım ve destek boyutuna vardığı ortaya konulacak olursa, konumuz olan olayda, ana şart yerine gelmiş olacaktır.

Genel uluslararası hukukta bidirim, istişare ve müzakerede bulunma yükümlülüğü

5. Devletler ve uluslararası örgütler de dahil, uluslararası camianın diğer üyeleri, müşterek doğal kaynaklarla ilgili olarak devletlerin çıkarlarını etkileyecek faaliyetler ve diğer keyfiyetler hakkındaki bilgilerin hazır bulundurulması gereğini uzun süredir kabullenmiş bulunmaktadırlar. Bunun kaynağında, BM Antlaşması'nın 74ncü maddesinin ve Uluslararası Adalet Divanı'nın hükme bağladığı, hükümlerlik, "devletler, diğer devletlerin haklarına karşıt eylemler için kendi topraklarının kullanılmasına izin vermemesi yükümlülüğü"¹⁷¹ ile cisimlenir ilkesinin yansıması olan "iyi komşuluk" ilkesi vardır. Tipik olarak, bu, uluslararası anlaşmalarda aşağıdaki taahhütler olarak ifadesini bulur:

- Olası etkilenecek devletlere özgül faaliyetler hakkında bilgi sunulması şartı; ve
- istişare yapmak, gerektiğinde de müzakereler yapmak şartı.

6. İstişare ve müzakere yükümlülükleri belli bilgilerin sağlanmış olduğu varsayar. Belli faaliyetlerin yürütülmesi çerçevesinde devletlerin birbirleri ile istişarede bulunma yükümlülükleri uluslararası mahkemelerce kabullenilmiştir (A) ve bu yükümlülük, akarsularla ilgili olanlar da dahil birçok uluslararası belge de yer almıştır. (B)

(A) Uluslararası hukukî uygulamalar

7. Önemli ve ilk uluslararası karar, -ki, bu, ele aldığımız ilkelerin son zamanların ürünü olmadığını gösterir-, 1957 yılında, Lac Lanoux'la¹⁷² ilgili Fransa ve İspanya arasındaki anlaşmazlıkta alınan hakem kararıdır. Konu, Carol Nehri'nin su akışının yaklaşık %25'ini, İspanyada'daki çiftçilerin daha önce kullandıklarına eşit miktarda suyu nehre döndermeden, bir hidroelektrik santralına yönlendirmek üzere bir set inşa edilmesi için Fransız hükümetince izin verilen tasarım ile ilgilidir. Hakem Mahkemesi, (her ne kadar, Mahkeme, İspanya'nın haklarının çiğnendiği iddiası, öngörülen işin, İspanya'nın çıkarlarını zedeleyecek şekilde, Carol Nehri'nin sularını kirleteceğini ya da kimyasal yapısını, ısısını veya diğer özelliklerini değiştireceğini ortaya koysaydı daha güçlü olabilirdi görüşünü dile getirmişse de), davanın kendi olgularından hareketle, Fransızların yaptıkları işin, İspanya'nın ilgili anlaşmalarca doğan haklarının ihlâli mahiyetinde olmadığını karar vermiştir.¹⁷³ Usulle ilgili olarak, Mahkeme, müşterek akarsu kaynağına zarar vermesi muhtemel bir faaliyete girişmeden önce kıyıdaş

¹⁷¹ (Birleşik Krallık ile Arnavutluk arasındaki) Korfı Kanalı davası, 1949, UAD, Sunuş, .4, 22.

¹⁷² 24 ILR [Uluslararası Hukuk Raporu] 101 (1957).

¹⁷³ Adı geçen belge, 123.

devletlerin diğerlerine bildirim yapma ve onlarla istişarede bulunma sorununa değinmiştir. Mahkeme şu görüşleri benimsemiştir:

“Fransa kendi haklarını kullanmaya yetkilidir ama İspanya’nın çıkarlarını yok sayamaz. İspanya, haklarına saygı gösterilmesini isteme hakkına sahiptir ve onun çıkarları hesaba katılmalıdır. [...]

“[...] şeklen, üst havza devleti, usul olarak inisiyatif hakkına sahiptir; kendi planlarının geliştirilmesinde alt havza devleti ile ilişki kurma yükümlülüğü yoktur. Eğer, görüşmelerin gidişatında alt havza devleti ona planlar sunarsa, üst havza devleti bunları mutlaka incelemelidir, ve makul bir biçimde alt havza devletinin çıkarlarını da gözmek kaydıyla, kendi planındaki çözüme öncelik verme hakkına sahiptir.”¹⁷⁴

8. Mahkeme, burada, Fransa’nın İspanya’ya bildirim yapması ve sonra da istişarede bulunması yükümlülüğünün var olduğunu kabul etmektedir. Müzakere ve istişarelerle (usule ilişkin gereklilikler) ilgili olarak Mahkeme şu hususları dile getirmiştir:

“dolayısıyla üstlenilmiş olunan yükümlülüklerin gerçekliği inkâr edilemez ve söz gelimi, gerekçesiz olarak görüşmeleri bırakma, anormal gecikmeler olması, üzerinde mutabık kalınan işleyişi yok sayma, karşı tarafın teklif ve çıkarlarını dikkate almayı sistematik olarak reddetme hallerinde ve daha genel olarak, iyi niyet kuralının çiğnenmesi durumunda yaptırım uygulanabilir.”¹⁷⁵

9. Esasa ilişkin gereklilikler bağlamında Mahkeme şu hususları belirtmiştir:

“eğer birisi, Fransa’nın işin yürütülmesinde ve önerilerinde İspanya’nın çıkarlarını yeterince dikkate alıp almadığı sorusunu inceleyecek olursa, müzakereler sürecinde karşı tarafın çıkarlarını dikkate alma yükümlülüğü ile sonunda benimsenen çözümde bu çıkarlara makul boyutlarda yer verme yükümlülüğünün birbiriyle ne kadar sıkı bağlantılandırıldığına önem vermelidir. [Bayonne Anlaşması] Ek Sözleşmesi’nin 11nci maddesine uygun olarak anlayış ve iyi niyetle müzakereleri yürüten bir devlet, karşı tarafın uyuşmazlığından dolayı dahi olsa, görüşmeler kesildiği için benimsenen çözümde karşı tarafın çıkarlarına makul boyutlarda yer vermekten kaçınamaz. Aksine, planın değerlerini saptamakta ilgili çıkarların planda dikkate alınmasında belirlenen tavır, müzakerelerin cereyan tarzı, ortaya konulan çıkarların toplam sayısı, bu

¹⁷⁴ Adı geçen belge, 140. (abç)

¹⁷⁵ Adı geçen belge, 128.

çıklarının korunması için her bir tarafın ödemeye hazır olduğu bedel, bütün bunlar esaslı faktörlerdir.”¹⁷⁶

10. *Lac Lanoux* davasında Hakem Mahkemesi, özellikle iki taraflı bir anlaşma üzerinde durmuştur. Mamafih, Mahkeme tarafından benimsenen yaklaşım (akarsular dışındaki) diğer müşterek doğal kaynakların söz konusu olduğu meseleler ile taraflar arasında iki taraflı anlaşmaların olmadığı diğer meseleleri de içeren bir çerçeve de ele alınmıştır. Bizim görüşümüze göre, *Lac Lanoux* davasında Mahkeme'nin yaklaşımının genel uluslararası hukuku yansıttığını düşünmek için güçlü dayanaklar vardır. Bu olgu, örnekleme yoluyla Fisheries Jurisdiction (Balıkçılık Yetki)¹⁷⁷ davalarında yansımaları bulmuştur, ki, burada Uluslararası Adalet Divanı, bu kez paylaşılan balıkçılık kaynaklarından yararlanma hakları bakımından istişare boyutlarının doğasını değerlendirme olanağını bulmuştur. Divanı'nın verdiği karara göre, ilgili devletler...

“birbirlerinin haklarını, ve bu sularda gerekli olduğu ortaya konulan balıkçılığı koruyucu tedbirleri bütünüyle hesaba almakla yükümlüdürler. Balıkçılığın yoğunlaşmasının sonucunda ortaya çıkan, diğer devletlerin haklarına saygı ve herkesin yararına olacak korumacılık ihtiyacının gereği olarak kabul edilen bu görevin açık denizlerdeki canlı kaynaklara yönelik bırakınız yapsınlar uygulamasının yerini alması uluslararası denizcilik hukukundaki ilerlemelerden biridir. Bunun sonucunda, her iki taraf da, kendi aralarında yürürlükte bulunan uluslararası anlaşmalar kadar ... sonraki müzakerelerde bu konuda varılacak diğer anlaşmaları da dikkate alarak, bilimsel ve eldeki diğer bilgilerin ışığında, tartışmalı sulardaki balıkçılık kaynaklarını gözlemlemek ve birlikte incelemek, koruma ve geliştirmenin gerekli kıldığı tedbirleri almak, bu kaynaklardan hakça yararlanmak yükümlülüğü altındadır.”¹⁷⁸

11. Mahkeme, devamlı, taraflar arasındaki çözümle ilgili olarak şunları beyan etmiştir:

“taraflar özel durumun gerekçeliklerini ve bu bölgede balıkçılık yapma hakları olan olan diğer devletlerin çıkarlarına saygılı olmayı gözeterek, balıkçılık kaynaklarının hakça paylaşımını sağlayacak, İzlanda'nın 12 mil sınırı dışındaki sularda bir diğerinin hukukî haklarına mutlak iyi niyetle makul bir ihtimam gösterme temelinde müzakereler yürütmelidir. Sorun basit bir hakça çözüm

¹⁷⁶ Adı geçen belge, 141. (abç)

¹⁷⁷ Birleşik Krallık ile İzlanda arasındaki dava (1974, UAD Raporu, 3), Almanya ve İzlanda arasındaki dava (1974, UAD Raporu, 175)

¹⁷⁸ Adı geçen belge, 30-31.

bulma sorunu olmayıp, hakça çözümü duruma uygulanabilir hukuktan türetme sorunudur.”¹⁷⁹

(B) Uluslararası sözleşmeler ve diğer belgeler

12. Bu iki kararda yansımaları bulan işbirliği yükümlülüğü çok sayıdaki hem bağlayıcı mahiyetteki belgelerde hem de bağlayıcı olmayan belgelerde yer almıştır. Sivil toplum örgütlerince oluşturulan 1966 Uluslararası Hukuk Derneği'nin, hukuki bağlayıcılığı olmayan Uluslararası Nehirlerin Sularının Kullanılmasına İlişkin Helsinki Kuralları,¹⁸⁰ yine de, devletlerin yükümlülüklerini ve haklarını net bir şekilde belirlemeye yönelik kararlı çabaları yansıtmaktadır. Kurallar, her bir havza devletine, her bir olaydaki ilgili faktörlere uygun olarak, suları “dilediği tarzda kullanmakta makul ve hakça paylaşım” hakkını vermektedir. (Madde 3,4,5/1) Bu yükümlülüklerin yerine getirilmemesi neden olunan zarardan dolayı sorumluluk doğurur ve hakça çözüme ulaşmak için müzakereler yapılmasını gerekli kılar.(Madde 11). Helsinki Kuralları'nın getirdiği yaklaşım Nehirlerdeki ve Göllerdeki Kirlenmeyle İlgili Institut de Droit International (Uluslararası Droit Enstitüsü)'nün daha sonraki çalışmalarında da genellikle izlenen bir yaklaşım olmuştur.¹⁸¹ Diğer bağlayıcılığı olmayan, aynı genel yaklaşımdaki resmî çabalar, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilâtı ile BM Avrupa Ekonomik Komisyonu'nun yanı sıra Birleşmiş Milletler ve BM Çevre Programı'nca benimsenen tavsiye ve yönergeleri de kapsamaktadır. Yine aynı genel yaklaşım, Uluslararası Hukuk Komisyonu tarafından benimsenen Uluslararası Suyollarının Taşıma Dışında Amaçlarla Kullanımı Hukukuna İlişkin Taslak Maddeleri'nin 1991'de ve 1994'teki iki dizisinde rastlanır ki, bunlar, daha sonra tekrar değineceğimiz 1997 Sözleşmesi'nin inceden inceye işlenmesi için temel oluşturmuşlardır.

13. BM Avrupa Ekonomik Komisyonu himayesinde benimsenen 1992 Sınır Aşan Akarsuların ve Uluslararası Göllerin Koruma ve Kullanımı Sözleşmesi,¹⁸² taraflara sınır aşan etkileri engellemek, kontrol etmek ve azaltmak için bütün uygun tedbirleri alma yükümlülüğü getirmektedir. Sınır aşan etkiler yapan ya da olası bu etkilere sebep olacak su kirlenmesini engellemek azmindeki taraflar, sınır aşan suları ekolojik açıdan uygun, akılcı, makul ve hakça bir şekilde kullanılmalı ve eko sistemin korunmasını ve yenilenmesini sağlamalıdır.(Madde 2/1 ve 2/2) Sözleşme'nin 2nci bölümü taraf kıyıdaş devletlere ilişkin hükümler içerir ve daha önceki belgeler tarafından konulan kuralları

¹⁷⁹ Adı geçen belge. 33 (abç)

¹⁸⁰ 52 UHD 484 (1967)

¹⁸¹ Bakınız: Resolution on Pollution of Rivers and Lakes in International Law, 1979, 58:1 *Annuaire Institut de Droit International* 193.

¹⁸² 31 ILM -Uluslararası Hukuk Belgeleri - 1312 (1992)

bölgesel bazda kurallaştırmaya yönelir. 6ncı Madde, “bu Sözleşme’nin hükümlerinin kapsadığı konularda mümkün olan en erken zamanda en geniş bilgi alışverişi” yapılması hükmünü getirir. 10ncü Madde ise, “ taraflardan birinin isteği üzerine, kıyıdaş taraflar arasında karşılıklı iyi niyet ve iyi komşuluk temelinde istişareler yapılacaktır. Bu istişareler, bu Sözleşme hükümlerinin kapsadığı konularla ilgili olarak işbirliğini hedeflemelidir.” hükmünü getirir. 13ncü Madde, Sözleşme kapsamına giren meseleler hakkındaki bilgileri kıyıdaş tarafların değiş-tokuşuyla ilgilidir. 16ncı Madde, kıyıdaş tarafların “şartlar [durum] ve sınır aşan sular hakkında, sınır aşan etkileri engellemek, kontrol etmek ve azaltmak için alınan ya da alınması planlanan tedbirler ve bu tedbirlerin etkinliği hakkındaki” bilgilerin “kamuoyuna açık olmasını” sağlamaları hükmünü getirir.

14. BM genel Kurulu tarafından 1997’de benimsenen ve muhtemelen küresel olarak uygulanacak bir sözleşme olan Uluslararası Suyollarının Taşıma Dışında Amaçlarla Kullanımı Hukukuna İlişkin Sözleşme¹⁸³ de benzer bir yaklaşım getirir. Sözleşme, uluslararası suyollarına ve bunların sularının ulaşım dışı kullanımlarına uygulanmak üzere getirilmiştir (Madde 1/1). Sözleşme’nin 5/1 maddesi “Suyolu Devletleri, ülkelerindeki uluslararası suyolunu hakça ve makul bir şekilde kullanacaklardır” hükmünü getirerek, (abç) der ki: “Özellikle, Bir uluslararası suyolu, suyolu Devletlerince özellikle bu suyolundan optimal ve sürdürülebilir kullanım ile suyolunun yeterli korunmasıyla tutarlı yararlar elde etmek görüşüyle ve ilgili suyolu Devletlerinin menfaatlerini gözönünde bulundurarak kullanılacak ve geliştirilecektir” 5/2 maddesi ise: “Suyolu Devletleri, bir uluslararası suyolunun kullanımına, geliştirilmesine ve korunmasına, hakça ve makul bir şekilde iştirak edeceklerdir. Böyle bir iştirak işbu Sözleşme’de sağlandığı üzere hem suyolunu kullanma hakkını, hem de bu suyolunun korunması ve geliştirilmesinde işbirliği yapma görevini içermektedir.” hükmünü getirir. Sözleşme’nin 6ncı maddesi hakkaniyete uygun ve makul kullanımla ilgili esasları belirler. 7/1 maddesinde “Suyolu Devletleri, ülkelerindeki uluslararası bir suyolunu kullanırken, diğer suyolu Devletlerine sebebiyet verilecek önemli zararları önlemek için tüm uygun tedbirleri alacaklardır.” hükmü getirilir. 8nci madde iş birliği için genel yükümlülük getirerek bunun “uluslararası bir suyolunun optimum şekilde kullanılmasını ve yeterli şekilde korunmasını sağlamak amacıyla, egemen eşitlik, toprak bütünlüğü, karşılıklı yarar ve iyi niyet temeline” dayandırılacağını belirtir. 9ncü madde ise suyolu devletleri arasında düzenli veri ve bilgi alış verişini öngörür.

15. Sözleşme’nin 3ncü Bölümü “Planlanan Projeler” konusunu ele alır. 11nci maddeden 19ncü maddeye kadar olan maddeler planlanan projelerin nasıl yürütüleceğini detaylı bir şekilde belirler. 11nci madde “Suyolu Devletleri, bilgi alı verişinde bulunacaklar,

¹⁸³ 36 ILM 700 (1997)

birbirlerine danışacaklar ve gerektiğinde planlanan projelerin uluslararası bir suyunun durumu üzerindeki olası etkileriyle ilgili olarak müzakerelerde bulunacaklardır.” hükmünü getirir. 12nci madde de ise “Bir su yolu Devleti, diğer su yolu Devletleri üzerinde önemli boyutlarda olumsuz etkilere sahip olabilecek nitelikte planlanmış projelerini uygulamaya koymadan veya uygulama iznini vermeden önce, ilgili devletlere, gerekli bildirimleri zamanında ulaştıracaktır. Bu tür bildirimler, gönderildikleri Devletlerin planlanan projelerin olası etkilerini değerlendirebilmelerini sağlamak amacıyla, herhangi bir çevresel etki değerlendirme sonuçları da dahil olmak üzere, mevcut teknik veri ve bilgilerle birlikte sunulmalıdır.” hükmü getirilir. Daha sonra, 13ncü madde’den 16nci maddeye kadar olan maddeler bildirim yapılması ve cevaplanması ile ilgili işleyişi düzenler. Planlanan projelere ilişkin danışma ve müzakereler konusunu ele alan 17nci madde şu düzenlemeleri getirir:

“1 . Planlanan projelerin 5. veya 7. madde hükümlerine aykırı olması halinde 15. maddeye uygun olarak irtibat kurulmuş ise, bildirimde bulunan Devlet, irtibatı kuran Devlet ile bu durumun hakkaniyete uygun olarak çözüme kavuşturulmasına yönelik bir bakış açısı ile danışmalara ve gerekiyorsa müzakerelere başlayacaktır.

2. Danışma ve müzakereler, her Devletin, diğer Devletin haklarını ve yasal menfaatlerini, iyi niyetle ve akılcı bir biçimde gözönüne alması temeli üzerine gerçekleştirilecektir.

3. Danışma ve müzakerelerin yürütüldüğü süre içerisinde, bildirimde bulunan Devlet, bildirimde bulunulan Devletin irtibatı kurduğu anda talep etmesi durumunda, planlanan projeleri uygulamaktan veya uygulama iznini vermekten, aksi kararlaştırılmadıkça altı aylık bir süre boyunca kaçınacaktır.”

18nci madde bildirimde bulunmama durumundaki işlemleri ele alır. 19ncü madde de ise planlanan projelerin acil olarak uygulanması konusunda hükümler getirir.

16. Bizim görüşümüze göre, (17/2 maddesi de dahil) Sözleşme’nin 3ncü Bölümü’ndeki yaklaşım, Sözleşme ile belirlenen özgün detaylar ve tarifeler duruma uygulanmayacak olsa bile, yerleşik uluslararası hukuk çerçevesinde bütün devletler için geçerli bir genel yükümlülüğü yansıtmaktadır. Uluslararası Adalet Divanı, *Gabcikovo-Nagymaros Projesi davasıyla ilgili kararında*,¹⁸⁴ “bütün kıyıdaş ülkelerin tam eşitliği” ilkesine gönderme yapar. (Bu ilkeye, Uluslararası Daimî Adalet Divanı, “*Oder Nehri Uluslararası Komisyonu’nun Yetki Alanı ile ilgili davada* başvurmuş olup şu belirlemeyi yapmıştır: “temel özellikleri nehrin bütün kullanımında kıyıdaş devletlerin tam eşitliği ve kıyıdaş devletlerden herhangi birisinin diğerlerine nazaran özel ayrıcalık

¹⁸⁴ 1997 UAD Raporları 7.

sahibi olmasının reddi olan taşımacılığa elverişli nehirlerdeki kamu çıkarları, ortak yasal bir hakkın temelini oluşturur.”¹⁸⁵ Uluslararası Adalat Divanı şu sonuca varır: “Uluslararası Suyollarının Taşıma Dışında Amaçlarla Kullanımı Hukukuna İlişkin Sözleşme’nin BM Genel Kurulu tarafından 21 Mayıs 1977’de benimsenmiş olmasının da ispatladığı gibi, uluslararası hukuktaki çağdaş gelişmeler bu ilkeyi uluslararası suların taşımacılık dışında kullanımıyla ilgili olarak da güçlü bir hale getirmiştir.”¹⁸⁶

17. Daha sonra, Macaristan ve Slovakya arasındaki gelecekteki düzenlemeyi belirlerken, Mahkeme, “Uluslararası Suyollarının Taşıma Dışında Amaçlarla Kullanımı Hukukuna İlişkin Sözleşme’nin 5nci maddesinin 2nci paragrafına uygun olarak”, iki ülke arasında ortaklaşa bir rejimin kurulmasının “ayrıca, [1977’deki Macaristan ile Çekoslovakya arasındaki] antlaşmada belirtilen çok sayıdaki hedefin gerçekleştirilmesinde müşterek su kaynaklarından ortaklaşa yararlanma fikrinin de optimum yansıması”¹⁸⁷ olacağını dile getirmiştir. Mahkeme, her iki tarafa da, tarafların hakkına düşecek su miktarı sorununa tatmin edici bir çözüm bulma çağrısını yaparak, demiştir ki:

“Mahkeme, taraflar arasında yürütülen müzakerelerin nasıl bir sonuca bağlanacağını belirlemek durumunda değildir. Antlaşma’nın hedeflerini dikkate alan, üzerinde anlaşılmış, uluslararası çevre hukuku normlarına ve uluslararası suyolları hukukunun ilkelerine uygunluğunun yanısıra taraflarca mutlaka ortaklaşa ve yekpare olarak uygulanacak bir çözüm bulmak taraflara düşer. Mahkememiz bu çerçevede, Kuzey Denizi Kıta sahanlığı davasında da belirtildiği gibi, şunları kayda geçirecektir: “iki tarafın da değişikliğe niyetlenmeden kendi tavırlarında ısrar etmesinin söz konusu olmayacağı müzakereleri anlamlı olarak ... kendilerinin yürütmeleri tarafların yükümlülüğüdür”¹⁸⁸

UAD kararında, 1997 Sözleşmesi’nde benimsenen yaklaşımın genel uluslararası hukuku yansıttığı görüşü zımnen yer almış bulunmaktadır.

18. Bizim bu görüşümüz önde gelen [uluslararası hukuk alanındaki] yorumcular tarafından paylaşılmaktadır.¹⁸⁹ Uluslararası suyolları hukukunda tam kesinlikte maddî

¹⁸⁵ Bakınız: “Oder Nehri Uluslararası Komisyonu’nun Yetki Alanı” Karar No.16, 1929, Uluslararası Daimî Adalet Divanı, Seri A, no.23.s.27

¹⁸⁶ Adı geçen belge, 56, para.85

¹⁸⁷ a.g.b. 180, para.147.

¹⁸⁸ UAD raporları 1969, sayfa 47, para.85

¹⁸⁹ McCaffrey, Rosenstock, Brunne ve diğerleri.

normları yerleştirmek zordur ve biz, özellikle, işleyişe ilişkin yükümlülüklerin önemi bağlamında, Prof. Higgins'in (şu anda Mahkeme yargıcısıdır) görüşlerini aktaracağız:

“anlaşmazlıkları barışçıl olarak çözme genel görevinin bir ölçüde ara hukukun özgül alanlarında uygulanması işbirliğine ilişkin usul hukukunun hızla gelişmesine yol açmıştır. Dahası, normların kesin çerçevelere oturtulmasının son derece zor olduğu ispatlanmış olan hukukun gelişen alanlarında, iletişim kurma ve görüşmeler yapma yükümlülüğü esasen maddî normların parçası haline gelmiştir. Buna, Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun uluslararası suyolları üzerinde yaptığı çalışmadan daha iyi bir örnek başka hiç bir yerde yoktur. Maddî hukuk büyük ölçüde ilkelerden mürekkeptir, ki, bazen çekişmeli olarak özgül bir davada uygulanma durumundadırlar. Bunlarla ilgili asıl metin uluslararası yükümlülükler yığınyla doldurulmuştur, -ki, bunlar maddî yükümlülükler olmayıp, bir yandan bildirim yapma görevi, öte yandan da istişarede bulunmaya ilişkin yükümlülüklerdir. Bilgileri paylaşma ve istişare, anlaşmazlıkların çözümündeki yegane metodlar değildirler ama bunların kendileri bizzatıhi maddî normlara itaatin unsurları haline gelmişlerdir.”¹⁹⁰

Dünya Bankası Uygulamaları

19. Yukarıda belirtilen ve uluslararası mahkemeler ve devletler tarafından benimsenen yaklaşım, ayrıca, çok uluslu kalkınma bankaları da dahil önde gelen uluslararası kuruluşlar tarafından da benimsenmiştir. Dünya Bankası'nın yerleşmiş uygulamaları özellikle [konuyla] ilgilidir. Banka'nın Faaliyet Yönergesi'nde bu konuya uygun iki belge yer almaktadır: Birincisi, Uluslararası Suyollarındaki Projelere İlişkin Faaliyet Politikası (OP 7.50, Ekim 1994) ve ikincisi de, Uluslararası Suyollarındaki Projelere İlişkin Banka Prosedürü. (BP, 7.50, Ekim 1994)

20. OP (Faaliyet Politikası) 7.50, uluslararası suyolunu kullanan ya da kirleten hidroelektrik projelerine uygulanır (para 2/a). Bildirim bağlamında, Banka, uluslararası suyolundaki bir projeye ilişkin uluslararası konuların mümkün olan en erken fırsatta ele alınmasını garanti altına alır. Eğer böyle bir proje teklif edilecek olursa, Banka, yararlanacak devletten eğer henüz yapmamışsa, diğer kıyıdaşlara öngörülen proje ve bu projenin detaylarına ilişkin bildirimde bulunmasını talep eder. Eğer müstakbel borçlanıcı bildirim yapmak istemediğini Banka'ya söylerse, Banka, haliyle, bunu kendisi yapar. Ayrıca, eğer borçlanıcı, bunu Banka'nın da yapmasına karşı çıkarsa, Banka, işlemleri yürütmeyi durdurur. (para4) Banka ayrıca, kıyıdaş devletlerin söz konusu suyolu ile ilgili olarak bir anlaşma ya da düzenleme yapıp yapmadıklarını ya da

¹⁹⁰ BM, “International Law as a Language for International Relations: Proceedings of the UN Congress on Public International Law” New York, 13-17 Mart 1995, 111-113. (abç)

kurumsal bir çerçeve oluşturup oluşturmadıklarını araştırır (para.5). Bildirimi takiben, eğer diğer kıyıdaş devletler öngörülen projeye karşı çıkmışlarsa, Banka, uygun olaylarda, bir ya da daha fazla bağımsız uzmanı sorunu incelemekle görevlendirir. Diğer kıyıdaş devletlerin itirazlarına rağmen Banka, illâ ki, işlemleri yürütmeye karar verirse, onları bu karardan haberdar eder (para.6). Yürürlükteki projelere, diğer kıyıdaşlara su akışını kalite ya da miktar açısından olumsuz olarak etkilemeyecek ya da diğer kıyıdaşların olası su kullanımlarını olumsuz etkilemeyecek olan yapılacak ekler ya da değişikliklerle ilgili olanlar da dahil, bir çok istisna 7nci paragrafta getirilmiştir.

21. Banka Prosedürü BP 7.50, ise Faaliyet Politikası (OP) 7.50 ile belirlenen talepleri daha da detaylandırmıştır. Bir bildirimdeki asgarî muhteviyatı belirleyen 3ncü Paragraf, bu bildirimde “su kıtlığı ya da kirlenmesi yoluyla öngörülen projenin dikkate değer bir zarara yol açıp açmayacağını diğer kıyıdaşların tam belirleyebilmesine imkan vermek için elde bulunduğu kadarıyla yeterli teknik ayrıntıların, bilgilerin ve diğer verilerin, (PROJE DETAYLARININ)” bulunmasını özellikle öngörür. Ki, Banka görevlileri, böyle bir belirlemenin yapılması için proje detaylarının uygun olduğu konusunda tatmin olmalıdırlar. FP (OP) 7.50’ye göre, diğer kıyıdaşlara, cevaplarını yararlanacak devlete ya da Banka’ya bildirmeleri için makul bir süre verilir, ki, bu, normalde proje detaylarının bildirilmesinden itibaren 6 ayı aşan bir süredir. BP 7.50 Banka’nın izleyeceği detaylı prosedürler de dahil yapılan bildirme verilen cevaplar ya da karşı çıkışlarla ilgili husuları düzenler. Uluslararası suyollarındaki projelere ilişkin daha başka detaylar Dünya Bankası’nın belirlediği İyi Uygulamalar (GP 7.50) tarafından sağlanmıştır. Dünya Bankası’nın yaklaşımının saplama yaptığı husus, uluslararası suyollarını birbirlerinin sırayla kullanımı esnasında kıyıdaş ülkelerin sahip olduğu merkezî ortak çıkarların tanınmasıdır.

22. Biz, bu Banka prosedürlerinin, aslında, Türkiye dahil, belli devletlerin alt havza devletlerine bildirimde ve istişarede bulunmamaları yüzünden geliştirildiğini sanıyoruz.¹⁹¹ Ayrıca Türkiye’nin bildirimde ve istişarede bulunma yükümlülüklerini yerine getirmek istememesiyle ilişkili olarak, Dünya Bankası’nın İlisu Barajı’na finansal destek sağlamayı reddettiğini öğrenmiş bulunuyoruz.

Türk Uygulaması

Bizim görüşümüz, Türkiye’ye atfedilebilecek her hangi bir özgül uygulamanın uluslararası hukukun mevcut bir genel kuralına konu olacağı şeklindedir. Burada iki ayrı unsur bulunmaktadır: Türkiye, bildirim, istişare ve müzakere yükümlülüklerinin

¹⁹¹ Bakınız: R. Krishna, “The evolution and context of the Bank policy for projects on international waterways”, aktaran: S.Salman & L.Boisson de Chazournes, International Watercourses: Enhancing Cooperation and Managing Conflict (World Bank Technical Paper No.414,1998)

“ısrarlı muhalifi” midir ve ikincisi, Türkiye, Suriye ve Irak’la genel kuralı değiştirecek bir anlaşmanın tarafı mıdır?

24. İsrarlı muhalif: Türkiye, 1992 BM Avrupa Ekonomik Komisyonu’nun da, 1997 Sözleşmesi’nin de, ne imzacısı, ne de tarafıdır. Belki, yerleşik maddî normlara (hakça kullanım) olduğu gibi; bu sözünü ettiğimiz belgelere ve diğer başka belgelere de yansıdığını düşündüğümüz, usul normlarına da (bildirim, istişare, müzakere) “ısrarlı muhalif” olduğu görüşünü ileri sürebilir. Paylaşılan sularla ilgili olarak, genel uluslararası hukuktaki işbirliği yükümlülüğüne isnat ediliyor olmasına muhalafet etmek için, Türkiye bildirim, istişare ve müzakere yükümlülüklerine sürekli muhalefet etmiş olduğunu göstermelidir. Biz, Türkiye’nin böyle bir iddiada bulunup bulunmaması konusunda görüş belirtecek bir konumda değiliz, ki, böyle bir şey, Türkiye’nin gerçek uygulamaları, özellikle nehirleri paylaştığı devletlere ilişkin uygulamaları hakkında detaylı bir değerlendirmeyi gerektirir. Mamafih, Türkiye’nin komşu devletlerle an az iki anlaşma yapmış olduğunu, bunun da “ısrarlı muhalif” tezi ile uyumsuz görüldüğünü belirtmeliyiz. Birincisi, Irak’la yapılan 1946 Anlaşması’na ek İnci Protokol’dür,¹⁹² ki burada Türkiye, diğerlerinin yanı sıra aşağıdaki yükümlükleri kabul eder:

[Türkiye], “Irak’ı, Dicle ve Fırat ile onların kolları üzerindeki koruma tesisi çalışmalarıyla ilgili planlarından haberdar edecek, bunun için de, bu çalışmalar, hem Irak, hem Türkiye’nin çıkarları doğrultusunda mümkün olduğunca ortak anlaşmalarla belirlenecektir.”¹⁹³

25. İkinci antlaşma 1968’de Bulgaristan ile yapılmıştır. Antlaşma, tarafların “imzacı iki tarafın da çıkarlarına olmak üzere, her iki ülkenin de topraklarında akan nehirlerin üzerinde inşa edilecek ve kullanılacak yapı ve tesislerin belirlenmesinde işbirliği yapmalarını” (Madde 1) öngörmektedir.¹⁹⁴ Özellikle giriş bölümünde açıkça “uluslararası hukukun ve iyi komşuluk ilişkilerinin yol göstericiliği” ifadesine yer verildiği dikkate alınırsa, 1968’deki bu antlaşma ile Türkiye’nin uluslararası hukukun genel bir kuralına ısrarlı muhalif olduğunu iddia etmesi tutarlı gözükmeyecektir. Dahası, Türkiye, alt havza devleti olduğunda bir kuralı (bize verilen bilgide Bulgaristan olayı ile bağlantılı olarak), üst havza devleti (Dicle olayında olduğu gibi) olduğunda bir başka kuralı desteklediğini kolayca iddia edemeyecektir.

¹⁹² 1 no lu Protokol, Dicle ve Fırat ile onların kollarının sularının düzenlenmesi ile bağlantılı olup 29 Mart 1946’da Ankara’da imzalanan Türkiye ve Irak arasındaki Dostluk ve İyi Komşuluk İlişkileri Antlaşma’nın ekidir.

¹⁹³ Madde 5.

¹⁹⁴ Bulgaristan ve Türkiye arasındaki 23 Ekim 1968 tarihli antlaşma.

26. Suriye ve Irak'la İkili Antlaşmalar: Elbette ki, Türkiye'nin sırasıyla, Suriye ve Irak'la genel uluslararası hukukun herhangi bir kuralını değiştirir mahiyette ikili antlaşmalar yapması mümkündür. Biz, bu türden herhangi bir antlaşmanın varlığından haberdar değiliz, ama bu noktada, kesin bir görüşe varmak için daha ileri boyutta araştırma yapmaya ihtiyaç duymaktayız.

Sonuç

Yukarda belirtilenlere bağlı olarak, uluslararası genel hukuk çerçevesinde bizim görüşümüze göre, Türkiye'nin alt havza komşuları ile istişare yükümlülüğü aşağıdaki hususları kapsar:

1. Türkiye'nin, Suriye ve Irak'a, Dicle Nehri sularının bu iki devlet tarafından kullanımı üzerinde önemli etkileri olacak, yaptığı ya da yapılması talimatını verdiği herhangi bir proje ile ilgili olarak bildirimde bulunması gerekmektedir. (Buna İlisu Barajı'nın da dahil olduğu anlaşılmaktadır.)
2. Bildirim, baraj yapımı talimatı verilmeden önce yapılmalıdır.
3. Suriye ve Irak'ın tasarlanan barajın su kıtlığı ya da kirlenme veya başka surette kendi çıkarlarına zarar verme olasılığı olup olmadığını saptamalarını sağlamak için, bildirim, tasarlanan baraja ait teknik ayrıntıları ve diğer bilgi ve verileri içermelidir.
4. Suriye ve/veya Irak'ın tasarlanan barajın önemli zararlara yol açma ihtimali olduğunu düşünmeleri ve bundan, Türkiye'yi makul bir süre içinde haberdar etmeleri halinde, Türkiye'nin, onların durumunu inceleme ve kendi planına öncelik veren ama makul bir biçimde alt havza devlet ya da devletlerinin çıkarlarını da gözetken bir çözüm önerme yaklaşımı göstererek bu devletlerle istişarelerde bulunması gerekir.
5. Eğer bu istişarelerden bütün tarafları tatmin edici bir sonuç çıkmazsa, bunun üzerine taraflar müzakerelere girişmelidirler, ki, hiçbir tarafın değişikliğe niyetlenmeden kendi tavırlarında ısrar etme hakkına sahip olmadığı müzakereler, anlamlı ve duruma uygulanabilir uluslararası su yolları hukukundan türetilmiş hakça çözümlere götürücü olmalıdır.

3 Nisan 2000

Pof. James Crawford SC, Cambridge Üniversitesi, Avukat

Prof. Philippe Sands, Londra Üniversitesi, Şark ve Afrika İncelemeleri Okulu, Avukat

Prof. Laurence Boisson de Chazournes Cenevre Üniversitesi

EK: II

Dünya Barajlar Komisyonu'nun “Barış, Kalkınma ve Güvenlik İçin” Akarsuların Paylaşımına İlişkin Önerileri

Stratejik Öncelik 7

Barış, Kalkınma ve Güvenlik İçin Akarsuların Paylaşımı

Ana Mesaj
<p>Sınır aşan nehirlerin sularının depolanması ve yönünün değiştirilmesi ülkeler arasında ve ülkelerin kendi içlerindeki gerginliklerin önemli bir kaynağı olagelmıştır. Suyun yönünün değiştirilmesi için yapılan özgül bir müdahale, yapıcı bir işbirliğini gerekli kılar. Dolayısıyla, kaynakların kullanımı ve yönetimi, tarafların çıkarlarının karşılıklı olarak hayata geçirilmesinde bölgesel ve barışçıl işbirliği bakımından artan bir ölçüde devletler arasındaki anlaşmaların konusu haline gelmiştir. Bu olgu, odak noktasının, mahdut kaynakların tahsisine ilişkin dar görüşlü yaklaşımlardan, suların ve sundukları yararların paylaşımına doğru kaymasına yol açmıştır, ki, burada devletler müzakere konularının kapsamının belirlenmesinde yenilikçi olmuşlardır.</p>
Bu stratejik önceliğin hayata geçirilmesi şu politika ilkelerinin uygulanmasına bağlıdır
<p>7.1 Ulusal su politikaları paylaşılan akarsu havzalarındaki havza anlaşmaları ile ilgili özel hükümlere yer vermelidir. Kıyıdaş devletler, aralarındaki anlaşmaları iyi niyet temelinde müzakere etmelidirler. Bu görüşmeler, hakça ve makul yararlanma, önemli zarara yol açmama, önceden bildirim ilkelerini ve Komisyon'un stratejik önceliklerini temel almalıdır.</p> <p>7.2 Kıyıdaş devletler, suya, taksim edilecek mahdut bir meta olarak bakmanın ötesine geçmeli, hakkaniyetin, paylaşılan akarsudaki suyu değil, ondan elde edilen yararları kapsadığı anlayışını benimsemelidirler. Uygun hallerde, görüşmeler akarsu havzası dışındaki çıkarları ve karşılıklı çıkarların bulunduğu diğer sektörleri de kapsamalıdır.</p> <p>7.3 Bağımsız bir jüri tarafından da kabul edilen, kıyıdaş devletlerin karşı çıktığı davalarda paylaşılan akarsular üzerinde barajlar yapılmamalıdır. Üstesinden gelmesi zor anlaşmazlıklar "son aşamada Uluslararası Adalet Divanı da dahil anlaşmazlık çözüm araçları" yoluyla çözümlenmelidir.</p> <p>7.4 Ülkelerin kendi içlerinde politik birimler tarafından paylaşılan akarsular üzerindeki projelerin gelişimleri ile ilgili olarak, Komisyon'un stratejik öncelikleri olan 'kamuoyu benimsemesini sağlamak', 'hakları tanımak' ve 'akarsuların ve geçim kaynaklarının devamlılığını sağlamak' için ulusal ve etkin düzeyde gerekli yasal hükümler getirilmelidir.</p> <p>7.5 Bir devlet kuruluşu, kıyıdaş ülkeler arasında iyi niyetli görüşmeler yapılması ilkesine aykırı olarak paylaşılan akarsu üzerinde bir baraj yapmayı planlıyor ya da baraj yapımını gerçekleştiriyor ise, dış finansman kurumları, bu kuruluş tarafından yürütülen projelerden ve programlardan desteğini çekmelidir.</p>

Mantık Temeli

Sınır aşan akarsularla ilgili çatışmalar, genellikle kıyıdaş devlet ya da eyaletlerden birinin kendi otoritesini diğerlerine dayatacak etkinlikte olduğu güç dengesizliklerinin ürünü olarak ortaya çıkar. Genellikle, üst havzada yer alan devlet su kaynağını kontrol etmekte olduğu için daha etkin bir konumdadır, ancak bölgesel güç dengesizlikleri de alt havzadaki devletlerin üst havzada yer alan devletlere etkinliğini dayatmasını mümkün kılabilir. Benzer çatışmalar, aynı devlet sınırları içinde akarsunun iç politik hudutları aşmış durumda da ortaya çıkabilmektedir.

Bu türden çatışmalar çoğunlukla, suyun depolanması ya da yönünü değiştirmek için baraj yapımlarının teklif edilmesinden kaynaklanmaktadır. Deneyler, suyla ilgili anlaşmazlıkların çözülebileceğini ve işbirliğinin geliştirilebileceğini, hatta [bunun], uluslararası ilişkilerin diğer alanlarındaki anlaşmazlıkların çözümsüz kaldığı hallerde bile [mümkün olduğunu] göstermektedir.

Dünya’da 261 uluslararası akarsu havzası bulunmaktadır. Çoğu ile ilgili su tahsis ilkelerini kapsayan bir anlaşma mevcut değildir. Kıyıdaş devletler arasındaki bu tür anlaşmalarla ilgili müzakereler, bir köprü olacak global olarak bağlayıcı herhangi bir hukukî belge olmaksızın, tek tek olay temelinde yürütülmektedir.

Uluslararası Nehir Sularının Kullanımı Hakkındaki 1966 Helsinki Kuralları, her bir devletin “uluslararası havzalardaki suların hakça ve makulce paylaşılması” ilkesini benimsemiştir, ama, bu kuralların uluslararası hukukta hiç bir rolü bulunmamaktadır. Birçok uzmanca savunulan Helsinki Kuralları’nda ortaya konulan ilkeler uzunca zamandır kabullenilen ilkeler olup, bu ilkeler henüz bağlayıcı uluslararası bir seviyeye ulaşmamıştır. Aynı durum, yürürlüğe girene kadar Uluslararası Suyollarının Taşıma Dışında Amaçlarla Kullanımı Hukukuna İlişkin Sözleşme için de geçerlidir. BM Genel Kurulu’nca 1997’de karara bağlanırken, Sözleşme, 103 ülkenin desteğini almış, 3 ülke aleyhte oy kullanmış, 27 ülke de çekimser kalmıştır. Sözleşme’nin geliştirilmesi 27 yıl tutmuş olup, hala yeterli ülke taraf olmadığı için yürürlüğe girmemiş bulunmaktadır. Karşı çıkan ya da çekimser kalan ülkeler, ya kendileri büyük baraj projeleri inşa eden ülkeler ya da diğer kıyıdaş ülkelerdeki kalkınma projelerini kısıtlamakta çıkarları olan ülkelerdir.

Müzakereler için evrensel bir çerçeve geliştirmeyi öngören uluslararası çabaların sınırlı bir etki yaptığı görülmekte ve bazı ülkeler, genelde uluslararası görüşün gelişim halindeki bir olgusu olarak değerlendirilen bu oluşuma saygı göstermeyi reddetmektedirler. Komisyon, bu BM Sözleşmesi’ndeki ilkeleri doğmakta olan gelenek

hukukun gövdesi olarak görmekte ve imzalamaları ve taraf olmaları halinde devletlerin çatışma olasılıklarını azaltacağını düşünmektedir. Bu, su kaynaklarının kullanımında tek yanlı bir yaklaşım izleyen ve su kaynaklarının yönetiminde havza boyunca yekpare bir çerçeveye olan gereksinimi reddeden devletlerin durumu ile ters düşmektedir. Etkin uluslararası antlaşmaların yokluğunda, başka tedbirlere başvurmak gerekmektedir. Devletlerin, paylaşılan akarsular üzerinde baraj projelerini gerçekleştirme kudretleri çoğu kez dış kurumların finansal ve teknik desteği ve kamu politikalarını etkileyen kamuoyunun düşünceleri ile bağlantılıdır.

Bu bağlamda, ülkeler üç büyük kategoriye ayrılmaktadırlar:

- Finansal ve teknik kaynaklara sahip olup [bu açıdan] tamamen bağımsız olanlar,
- Projesinin önemli boyutta finansal ve teknik desteği gerektirdiği ülkeler,
- Projeyi bağımsızca yüklenebilme kapasitesi olan ama aynı sektördeki diğer proje ve programlarda dış desteğe dayananlar.

Hukuk ilkelerinin uygulanmasının yanı sıra, dış finansman kuruluşları, ikinci ve üçüncü kategorideki ülkeler üzerinde müessir olmakta ve olmaya devam etmektedirler. Birinci kategoridekiler için ise, sınırları aşan aktif iletişim ağının kurulması kamuoyunu bilgilendirebilir ve işbirliği politikalarına teşvik edici olabilir.

Politika İlkelerinin Ayrıntılandırılması

7.1 Ulusal su politikaları paylaşılan akarsu havzalarındaki havza anlaşmaları ile ilgili özel hükümlere yer vermelidir. Kıyıdaş devletler, aralarandaki anlaşmaları, iyi niyet temelinde müzakere etmelidirler. Bu görüşmeler, hakça ve makul yararlanma, önemli zarara yol açmama, önceden bildirim ilkelerini ve Komisyon'un stratejik önceliklerini temel almalıdır.

Bir ulusal makam [*burada merkezî ya da federal devlet organı*] ya da yerel makamın [*burada yerel ya da otonom yönetim ya da federe devlet organı*] paylaşılan akarsulara ilişkin benimsediği yaklaşım, diğer su kaynakları yönetim stratejilerine doğrudan ve önemli ölçüde etki edebilir. BM'in Uluslararası Suyollarının Taşıma Dışında Amaçlarla Kullanımı Hukukuna İlişkin Sözleşme'de somutlaşan ilkeler desteklenmektedir. Devletler, Sözleşme'yi onaylamak ve yürürlüğe girmesini sağlamak için her çabayı göstermelidirler. Sözleşme'nin imzalanması önünde engeller olduğunda, somutlaştırmış olduğu aşağıdaki ana ilkeler, kıyıdaş ülkelerin daha ileri diyalogları için yine de bir çerçeve sunabilir:

- *'Hakça ve makul yararlanma'*, ki, bu, diğer kıyıdaşların çıkarlarını dikkate alarak akarsunun optimim sürdürülebilir kullanımını geliştirir.
- *Diğer kıyıdaşlarda 'önemli zarara yol açılmamalı'* ve neden olunan zarar giderilmeli ve tazminat ödenmelidir.
- *'Önceden bildirim'*, diğer kıyıdaş devletleri, onlar üzerinde önemli etkileri olabilecek projelerden haberdar etme ihtiyacına atıfta bulunmaktadır.

Bu kavramların anlamları hala gelişmektedir. Özellikle, 'önemli zarar vermeme' ilkesinin uygulanması, basit derecedeki olaylarda, 'hakça ve makul yararlanma' ilkesinin bir çok uygulaması ile çatışma halindedir. Bu karşılıklı etkilenimler hukuken ya da teamülen bütünüyle çözümlenmiş değildir, ki, bu olgu, gelecekte su kaynakları ve hidroelektrik çalışmaları planlanırken bu ilkelerin uygulanmasında Komisyon'un stratejik öncelikleri ile birlikte yorumlanmasını gerektirmektedir.

Komisyon'un mesajı, tüketime yönelik olanı da, yönelik olmayanı da dahil, müşterek su kaynaklarının yönetiminde kıyıdaş devletlerin işbirliğini ve onayını sağlama ihtiyacının üzerine oturmaktadır. Uluslararası anlaşmaların onaylanmasına ek olarak, devletlerin tekil olarak da, su kaynaklarının yönetiminde işbirliğine ilişkin niyetlerini açıklığa kavuşturarak, kendi su politika ve yasalarında müşterek akarsu havzaları konusunu özel olarak el almaları gereklidir. Örneğin, [Güney Afrika'da] bu konudaki niyet Güney Afrika Ulusal Sular Kanunu'na yansımıştır. Böylesi hükümler, kıyıdaş devletlerin paylaşılan akarsularda daha yekpare yönetim antlaşmalarına doğru yönelmeleri için ortak zemin sunacaktır. Bu anlaşmalar temelinde, etkilenen devletler bilgi alış verişinde bulunup, verileri analiz edecek ortak bilimsel heyetler oluşturmaktan ve anlaşmaların uygulanmasının gözlemlenmesinde ortak düzenlemeleryapmaktan başlayarak, kurumsal gelişmeler için ilerletici bir yaklaşım benimseyebilirler.

Bu türden ilerletici yaklaşımlardaki başarı diğer alanlarda da işbirliğine başlamak için güven sağlayıcı olacaktır. Uluslararası bağlamda sınır aşan sorunlara önemli bir ilgi bulunmakta olup, dış finansman kuruluşları ortak bir yaklaşımda mutabık kalınma konusunda kıyıdaş devletlerin desteklenmesine olan ilgilerini dile getirmişlerdir. Böylesi finansmanların sağlanması, muayyen bir projeye bağlantılı bir unsur olarak ele alınmamalı, daha geniş bir işbirliği çerçevesinde [olunca] sağlanmalıdır.

7.2 Kıyıdaş devletler, suya, taksim edilecek mahdut bir meta olarak bakmanın ötesine geçmeli, hakkaniyetin, paylaşılan akarsudaki suyu değil ondan elde edilen yararları kapsadığı anlayışını benimsemelidirler. Uygun hallerde,

görüşmeler akarsu havzası dışındaki çıkarları ve karşılıklı çıkarların bulunduğu diğer sektörleri de kapsamalıdır.

Göründüğü kadarıyla, çözümü zor sorunların halledilmesi için yaratıcı çözümlere ihtiyaç bulunmaktadır. ortak akarsularla ilgili görüşmeler sık sık, görüldüğü kadarıyla yetersiz kaynakların tahsisi konusunda tartışmalara dönüşmektedir. Odak noktası, birincil odak noktası olan su kaynaklarının tahsisinden, daha kapsamlı gelişim hedefleri ve bu hedeflere ulaşmak için varolan seçeneklere ilişkin görüşleri ihtiva edecek şekilde, suyun kullanımından elde edilecek yararları kaydırılarak, daha hakça ve sürdürülebilir bir çözümün sağlanması belki mümkün olabilir. Bu kaydırma, gelişim hedeflerine ulaşmakta alternatif programlara daha yapıcı bakma olanağını sağlar.

İki veya daha fazla devletin nispi avantajlarını optimum hale getirecek diğer meseleleri dahil etmek için müzakerelerin çerçevesini daha genişletmek mümkündür. Böylesi bir ortak çalışma yer, iklim ya da kaynak farklılıklarının sonucu olarak ortaya çıkabilir. Helsinki Kuralları, belli bir ölçüde bu kaydırmayı başlattı. Daha geniş bir müzakere arenasında, yararları paylaşma ilkeleri, diğer sektörlerdeki işbirliği ya da finansal ödemeler dahil diğer kaynakların düzenlenmesini de kapsayabilir.

Daha kapsamlı gelişim hedeflerini merkeze alan bir yaklaşım, ihtiyaçları daha netçe tanımlayan ve daha geniş bir alana yayılmış alternatifleri ortaya koyan ülkelerdeki stratejik planlama süreçleri ile sınır ötesi düzeyde görüşmeler arasında bağlantı yaratılmasını sağlar. Buna erkenden girişmek, anlaşmazlıkların özgül bir proje önerisi üzerinde yoğunlaşmasını ve müzakere tavırlarında katılışmayı bertaraf edebilir.

7.3. Bağımsız bir jüri tarafından da kabul edilen, kıyıdaş devletlerin karşı çıktığı davalarda, paylaşılan akarsular üzerinde barajlar yapılmamalıdır. Üstesinden gelmesi zor anlaşmazlıklar “son aşamada Uluslararası Adalet Divanı da dahil, anlaşmazlık çözüm araçları” yoluyla çözümlenmelidir.

Açıklık ve bilgi paylaşımı herhangi sınır aşan su paylaşımındaki ilk adımın anahtarıdır. Bunu, teklif edilen herhangi bir müdahalenin [*akarsuya müdahale anlamında baraj vb. yapımı*] sonuçlarının ve etkilerinin bağımsız ve objektif değerlendirmesi izleyebilir. Açıklık ve bilgi paylaşımı ile uyumlu bir şekilde, bütün kıyıdaş devletlerce kabul edilebilir, etkin ve bağımsız bir organ stratejik ve proje bağlantılı etki değerlendirme çalışmasını 9ncü bölümde* ortaya konulan uygulamaları izleyerek yürütmelidir.

* Burada aktarılan ek, Dünya Barajlar Komisyonu'nun “*Dams and Development: A new framework for decision-making*” başlıklı raporunun 8ncü bölümüdür. Atıf yapılan 9ncü bölüme bu çalışmanın

Etki değerlendirmesinin seviye ve yoğunluğu planlamanın hangi aşamada olduğuna bağlıdır ama bütün olaylarda, çevre, sosyal, sağlık ve kültürel miras değerlendirmelerini mutlaka içermelidir. Değerlendirme ekibinin yönlendirilmesi ve finanse edilmesi ile ilgili bağımsızlığı sağlayacak koruyucu tedbirlere ihtiyaç vardır. Değerlendirme çalışmalarının yürütülmesi için müşterek vakıf fonu oluşturmak gibi mekanizmalar dşnlmelidir. Etki değerlendirme çalışmaları, ortak, birbirini etkileyen yaklaşımlar ve politik diyaloglar için sağlam bir temel sağlamaya yönelik, kıyıdaş devlet arasında müşterek kurumsallaşmayı güçlendirici faaliyetlerin bir parçası olarak görülmelidir.

Anlaşmazlıkların çözülemediği durumlarda, çalışma alanı etki değerlendirmesinin ötesine giden bağımsız bir jüri kurulmalıdır. Böylesi bir jürinin yapılanması ve faaliyetleri Uluslararası Suyollarının Taşıma Dışında Amaçlarla Kullanımı Hukukuna İlişkin 1997 BM Sözleşmesi'nde tanımlanmıştır. Tarafların aralarındaki iyi niyetli mzarekeler müştereken kabul edilebilir sonuçlara yol açabilir. Anlaşmazlığın devam etmesi durumunda ve eğer tarafların uluslararası, bölgesel ya da ikili anlaşmalar yoluyla başvurabilecekleri anlaşmazlık çözücü bir merci yoksa, etkilenen taraflar, sorunu ya mutabakat halinde birlikte, ya da, eğer her iki taraf da Uluslararası Adalet Divanı'nın yargı yetkisini, Divanı'nın Statüsü'nn 36ncı maddesi çerçevesinde zorunlu olarak tanıdıklarını daha önceden bildirmişlerse, doğrudan Uluslararası Adalet Divanı'na götürebilirler.

Bu politika ilkeleri, yan kolları da dahil bütün akarsulara uygulanır. Bunların, akarsuların yan kollarına uygulanması mevki özgülünde bir sorun olup, önemine, yan kolun ana akarsu ile ilişkisine ve kıyıdaş ülkelerin çıkarlarına bağlıdır. Ana akarsuyla ilgili olarak ülkelerin zaten üzerinde havza bazında varmış oldukları antlaşmalar, Komisyon'un stratejik önceliklerini de dikkate alarak önemli yan kollara da teşmil edilmelidir. Hiç bir anlaşmanın olmadığı hallerde, kıyıdaş devletler, ana akarsu ve onun yan kollarının yönetimi konusuna bütün akarsu havzasını kapsayacak yekpare bir yaklaşımı benimseyerek yaklaşmalıdırlar.

7.4 Ülkelerin kendi içerinde politik birimler tarafından paylaşılan akarsular üzerindeki projelerin gelişimleri ile ilgili olarak, Komisyon'un stratejik öncelikleri olan 'kamuoyu benimsemesini sağlamak', 'hakları tanımak' ve 'akarsuların ve geçim kaynaklarının devamlılığının sağlamak' için ulusal ve etkin düzeyde gerekli yasal hükümler getirilmelidir.

sınırlarını gerektiğinden fazla bytmek için burada yer verilmemiştir. Raporun tamamına ulaşmak için bakınız: www.dams.org/report/contents.htm

Komasyon'un yedi stratejik önceliği, devletlerce paylaşılan akarsular için olduğu kadar, bir ülkenin kendi içinde kalıp da, ülke içindeki ikincil sınırları aşan ya da tamamen aynı eyalet içinde kalan akarsular için de geçerlidir. Hukuk sisteminin, su sorunlarının ulusal seviyede kontrolüne ilişkin hükümler getirdiği yerlerde, devletler, paylaşılan sularla ilgili ilkeleri ulusal su yasalarında düzenlemeli ve bu sorunlara cevap verecek yerel açıdan uygun bir çerçeve geliştirmelidirler. Diğer hallerde, federal nitelikli devletler, iyi uygulamaları teşvik edecek ve stratejik önceliklere uymayı özendirecek mekanizmaları araştırıp bulmalıdır.

Her ne kadar bir çok yerel makam [*burada yerel ya da otonom yönetim ya da federe devlet organı*] su yönetiminde yetkili ise de, ulusal ya da federal hükümet hukuk ve yönetim mekanizmaları aracılığıyla yaptırımlar uygulayabilir ve finansal teşvikler sağlayabilir. Bir çok olayda, baraj geliştirme ve işletmesi, ulusal makamın [*burada merkezî ya da federal devlet organı*] ya da yerel makamın [*burada yerel ya da otonom yönetim ya da federe devlet organı*] veya her ikisinin proje lisansı vermesine bağlıdır. Baraj projeleri ayrıca, ulusal ve yerel düzeydeki çevre kuruluşlarının onayına tâbi de olabilir. Her iki lisans ve çevresel onay [belgesinin] verilmesi, kabullenilmiş çevresel ve sosyal şartların yerine getirilmesini sağlamakta kullanılabilir. Projenin desteklenmesi için federal fonlar arandığında, Komasyon'un stratejik önceliklerine uyulması şart koşulmalıdır. Devletler, genel sorumluluklarının bir parçası olarak, kıyıdaş eyaletler arasındaki anlaşmazlıkların çözümünü sağlayabilmek için planlama sürecinde en baştan aktif olarak öncelik almalıdırlar.

7.5. Bir devlet kuruluşu, kıyıdaş ülkeler arasında iyi niyetli görüşmeler yapılması ilkesine aykırı olarak paylaşılan akarsu üzerinde bir baraj yapmayı planlıyor ya da baraj yapımını gerçekleştiriyor ise, dış finansman kurumları, bu kuruluş tarafından yürütölen projelerden ve programlardan desteğini çekmelidir.

Uluslararası camianın, paylaşılan akarsular konusunda güçlü ve ahengli bir tavır alması gerekmektedir. Bir baraj yapımı kararı, çoğunlukla hükümlerlik bağlamında bir karar olarak değerlendirilse de, dış kuruluşların bir barajı desteklemeleri, öngörölen projenin o kuruluşun politikaları ve yönergeleri ile uyuşup uyuşmadığına bağlıdır. Bu nedenle, ikili ve çok uluslu kuruluşların ve ihracat kredisi kuruluşlarının paylaşılan suyollarına yönelik politikalarını henüz ahengli hale getirmemiş olmaları bir endişe konusudur. Bu çoğunlukla tutarsız politikalar, sınır ötesi sorunların çözümlenmek için izlenecek yöntemleri geliştirmeyi daha da zorlaştırmaktadır. Finansal desteğin farklı ve seyyal tabiatı durumun karmaşıklığına daha da arttırmaktadır. Bu tutarsızlık çok defa öyle bir duruma yol açmaktadır ki, her ne kadar bir dış kuruluş paylaşılan su yolu üzerindeki bir

barajı doğrudan finanse etmese de, bu kuruluşun aynı sektörde diğer projelere verdiği destek, ulusal kaynakların bu amaçla [destek verilmeyen proje için] kullanılmasına izin vermektedir.

Dış kuruluşların paylaşılan suyollarına yönelik politikalarını uyumlulaştırmaları ve sektörü proje özgülünde değil bir bütün olarak ele almaları gerekmektedir. Böylesi politikalar, kıyıdaş devletlere bildirim, kıyıdaş devletlerin 'onayı' ya da 'karşı çıkmamaları'nın istenmesi ve bağımsız uzmanların sosyal ve çevre etkileri değerlendirmeleri konularını da kapsamalıdır.

Kıyıdaş devletler arasında antlaşma olamadığı hallerde, dış kuruluşlar, kendi katılımlarını, Uluslararası Suyollarının Taşıma Dışında Amaçlarla Kullanımı Hukukuna İlişkin 1997 BM Sözleşmesi'nde tasarlandığı üzere bir bağımsız komisyonun ya da bütün tarafların mutabık kalabileceği bir başka uygun mekanizmanın saptamalar yapması şartını bağlamalıdır. Böyle bir komisyon olmadan ya da devletlerin, komisyonun saptamalarını redderek, projelerini uygulamaya sokmaları durumunda, dış finansman kuruluşları ilgili sektöre verdikleri desteği çekmelidirler.

EK: III

Uluslararası Hukukta Suların Taksimi

Irak Dışişleri Bakanlığı

ve

Irak Sulama Bakanlığı

1999

Uluslararası Hukukta Suların Taksimi

Türkiye ile Müşterek Sulara İlişkin Gerçekler

**Dışişleri Bakanlığı ve Sulama Bakanlığı
Bağdat - Irak**

1999

İÇİNDEKİLER

Giriş

Tarihçe

Genel Bilgiler

Irak'ın Su Kaynakları

Irak'taki Su Kaynaklarının Geleceği

Uluslararası Akarsuların Kullanımına İlişkin Kurallar

Dicle ve Fırat ile İlgili Antlaşmalar

Irak'ın Bu İki Nehirdeki Kazanılmış Hakları

Irak ve Türkiye'nin Görüşleri

Sonuç

GİRİŞ

Çok uzun zamandan beri Irak'ta hayat iki büyük nehrin, Dicle ve Fırat'ın sularına bağlıdır. Fakat en alt kıyıdaş devlet olarak coğrafi konumu onu can sıkıcı bir duruma sokmaktadır, zira, bu iki nehrin suyollarının üst tarafındaki devletler, özellikle de su kaynaklarının doğduğu Türkiye tarafından alınan önlemlerden [yapılan projelerden] olumsuz olarak etkilenmektedir. Irak ile önceden istişare yapılmaksızın alınan bu önlemler, birbirleriyle bağlantılı olarak, barajların yapılmasını ya da yapımlarının planlanmasını ve yaygın sulama ve bunlarla bağlantılı tarım projelerini içermektedir.

Bu nedenle, geçmişte Irak, uluslararası hukuk ve ikili antlaşmalara uygun olarak bu iki nehrin sularının bu üç ülke tarafından paylaşılmasını garantiye alacak üçlü bir anlaşmaya ulaşma anlayışıyla hem Suriye, hem de Türkiye'yi üçlü müzakerelere çağırdı.

Bu amaçla yapılan müzakereler 1960'lı yılların başlarında başlamış, ancak bu üç ülkenin her birinin bu iki nehrin sularındaki paylarının limitlerini belirleyen nihai bir anlaşmaya henüz varılamamıştır.

Uluslararası hukukun, müşterek nehirlerde gerçekleştirilecek projelerle ilgili olarak kıyıdaş ülkeler arasında istişareler yapılması gerekliliği kuralına aykırı olarak, Türkiye yıllardır bu iki nehir üzerinde büyük projeleri, bu projelerle ilgili olarak Irak ve Suriye ile istişare yapmaksızın, uygulamaya devam etmektedir.

Bu durum Irak'taki hayatın çeşitli alanlarında büyük zararlara yol açmıştır. Ve bu zararlar, Türkiye tarafından bu iki nehir üzerinde yürürlüğe konan her bir proje ile artacaktır.

TARİHÇE

Antik çağdaki Irak'lılar ya yerçekimiyle ya da yükselterek nehirlerden ve kanallardan sulama gibi değişik yöntemlerle sulama yoluyla tarım yapmışlardır.

Mezopotamya topraklarındaki nüfus MÖ 8000 yılından bu yana sulama mühendisliğinde beceri sahibiydiler. Toprakları sulamak için barajlar, rezervuarlar ve kanallar yapmışlardır.

Antik döneme ait kanalların ve barajların kalıntıları hâlâ Irak'ın çeşitli yerlerinde gözle görülür bir şekilde yer almaktadır.

Çağlardır iki nehrin suyolunun her iki tarafında bir çok kent ve yerleşim yeri ortaya çıkmıştır.

Sulama tesislerini düzenlemek için çiftçilere çeşitli yükümlülükler getiren kadim Irak hukuku, onların birbirleri ile ilişkilerinin temellerini formüle eden yasal metinler içermektedir.

Abbasiler zamanında, özellikle de Halife Harun Reşid ve oğlu El-Mamun döneminde, tarım ve sulama tesisleri çok gelişti. Abbasiler, bereketli Irak topraklarını değerlendirdiler ve var olan en iyi bilimsel tekniklere göre ve su kaynaklarını kullanarak bir çok baraj ve sulama tesisleri yaptılar. Ve Irak topraklarında bu projelerden arta kalan manzaralar günümüze kadar yaşamıştır.

GENEL BİLGİLER

Irak'ın yüzölçümü 435.055 km² olup, Irak beş topografik bölgeye ayrılabilir. Şöyle ki:

1. Dağlık Bölge:

Bu bölge, Türkiye ve İran sınırının bulunduğu Irak'ın kuzey ve kuzeydoğusunda yer alır ve toplam Irak topraklarının %18,3'ünü oluşturur.

Bölgenin deniz seviyesinden yüksekliği 500 m ile 3.700 m arasında değişir. Bölge yıllık ortalama 500 mm ile 1270 mm yağış almaktadır, ama coğrafi yapı, bu toprakların büyük çoğunluğunun sulama projeleri yoluyla kullanılmasını engellemektedir. Buna ilave olarak, çapraz düzenleyiciyle (cross regulator) ya da yükseğe pompalayarak suyu yukarı çıkarmak gerektiğinden, suyu vadilerden ekilebilir alanlara taşımak ciddi boyutta bir yatırımı gerektirmektedir.

2. İnişli Çıkışlı Alanlar Bölgesi :

Irak'ın toplam yüzölçümünün %9,6'sını kaplar. Bu alanlarda deniz seviyesinden yükseklik 100 m ile 450 m arasında değişir.

500 mm ile 300 mm yıllık ortalama yağış alma özelliği vardır ama yağış miktarı düzensizlikler gösterir ve [yağış] periodları, yağmurla beslenen tarımın gerekleri ile hemen hemen hiç uyumsuz. Bölge bu nedenle sulama tarımına bağımlıdır.

3. Al-Jazira (El Cizre) Bölgesi:

Bu bölge Dicle ve Fırat arasında, ülkenin kuzeybatısında yer almakta olup, Irak yüzölçümünün %6'sını oluşturur.

Bölge, düz alanla çaprazlama kesilen inişli çıkışlı topraklardan meydana gelmiş olup, taşkın havzalarından oluşan bazı kapalı hazvalar içermektedir. Bu alan ayrıca Al-Thartar çöküntüsü gibi bazı alçak alanlardada çaprazlama kesilir. Yıllık ortalama yağış 200 mm ile 400 mm arasında değişir ve bölgedeki yağmurla beslenen tarımın gelişmesini engelleyici düzensiz bir özellik gösterir.

4. Alüvyonlu Ova:

Alüvyonlu ovanın alanı Irak'ın toplam yüzölçümü içinde %23,6'dır. Bu bölge, kuzeyde Dicle'nin kenarındaki Beled kazasından, Fırat kenarındaki Al-Ramadi kentine, İran sınırındaki çöllük platodan, güneyde Arap Körfezi'ne kadar uzanır. Ortalama yağış 150mm'den az olan bu bölge tamamen sulama tarımına bağımlı durumdadır.

5. Batı Platosu:

Bu plato alanı 185.000 km² olup, Irak'ın toplam yüzölçümünde %42,5'luk bir yer kaplar. Bu bölgenin deniz seviyesinden yüksekliği 100 m ile 1000 m arasında değişmekte olup, yıllık ortalama yağış 100 mm'den azdır.

IRAK'IN İKLİMİ

Rutubetli ve yarı rutubetli iklim özellikleri gösteren dağlık bölge hariç, Irak kurak ve yarı çöl bir iklime sahiptir. Genel olarak söylenecek olursa, Irak iklimi, iki ana mevsimin yanı sıra ilkbahar ve sonbahar olarak iki kısa geçiş mevsimli, yılın çoğu zamanının kış ve yaz olarak yaşandığı, düzenli miktarda yağış almaktan yoksun, toz ve ince kum taşıyan sıcak ve kuru çöl rüzgarların yaşandığı özellikler gösterir.

Uç kuzey bölgede 1300 mm ile orta ve güney bölgede 2450 mm arasında değişen yıllık yüksek buharlaşma Irak iklimini karakterize eder ve bazı bölgelerde sıcak yaz günlerinin çoğunda günlük ortalama buharlaşma 15 mm'ye kadar çıkabilmektedir.

Irak'ın tarımsal iklim haritası üç tarımsal bölgeye işaret eder. İlki, yıllık yağış miktarının 400mm'yi geçtiği ve dağlık yapının egemen olmasından dolayı bütün bölgenin kullanımının imkansız olduğu, kuru tarımın yapıldığı kuzey bölgesidir. İkinci bölge, az çok istikrarlı mahsul veren, yıllık yağış miktarının 200 mm ile 400 mm arasında ama düzensiz olduğu ve [yağış] periodlarının yağmurla beslenen tarımın gerekleri ile hemen hemen hiç uyuşmadığı alt bölgedir. Üçüncü bölge, yıllık yağışın

200mm'den az, yağmurların belirsiz olduğu alanları kapsayan ve sulama için gereken su sağlanmadıkça tarımın mümkün olmadığı bölgedir.

NÜFUS

1997 yılında en son yapılan nüfus sayımına göre Irak'ın nüfusu 22 milyon 220 bin olup, yıllık nüfus artış oranı %3'tür. Irak nüfusunun 2025 yılında 56.129.000'e ulaşması beklenmektedir.

IRAK'IN SU KAYNAKLARI

Irak'ın yer üstü su kaynakları, Fırat ve Dicle'nin suları ile onlara Irak sınırları içinde akan yan kollarının sularıdır.

Dicle:

Dicle'nin kaynakları Türkiye'nin kuzey doğu yüksekliklerinde yer almakta olup, bir kısmı Van Gölü yakınlarındaki yüksekliklerden doğan bir çok koldan oluşmaktadır. Bu yan kollar Botan Çayı'nı oluşturur. Diğer kolların da katılması ile Dicle Nehri oluşur.

Dicle 1.900 km uzunluğunda olup, bunun 1.415 km'si Irak içindedir. Dicle, Irak sınırlarına Habur köyünde girer ve Irak topraklarında birçok kol Dicle'ye katılır. Bunların başlıcaları, Al-Khaboor (Habur), Büyük Zap, Küçük Zap, Al-Adhaim nehri ile Diyala Nehridir. Irak'ta çok sayıda il su bakımından tamamıyla Dicle'ye bağımlıdır. Dahook, Arbil, Al-Slaimaniya, Al-Ta'meem, Ninevah, Salahideen, Diyala, Bağdat, Wasit, Meesan ve Basra ilinin bir bölümü bunların arasındadır.

Irak-Türk sınırında, ki, burası üç ülke (Türkiye, Suriye ve Irak) sınırının kesiştiği yerdir, yıllardır kaydedilen Dicle'nin su akışı 19,43 milyar m³'tür. Dicle havzasının alanı 235.000 km² olup, bu alanın %45'i Irak topraklarındadır.

Fırat:

Fırat, Türkiye'de Doğu Anadolu'daki dağlık alandan doğar. Ermenistan yaylarından akıp gelen Murat Irmağı ve Erzurum yaylasından akıp gelen ile Karasu isimli iki akarsunun birleşmesiyle ortaya çıkar. Keban'da bu iki akarsunun birleşmesiyle nehrin ana kolu oluşur.

Fırat Türkiye-Suriye sınırını Jarablus kasabasında geçer. Suriye topraklarında üç yan kol Fırat'a akar: Sajur, Belikh ve Al-Khabour.

Nehir, Al-Qaim (Hussaiba) kazasında Irak topraklarına girer. Al-Anbar, Babil, Kerbela, Al-Najaf, Al-Qasissiya, Al-Muthanna, Dhi Qar vilayetleri ile Bağdat vilayeti gibi Basra vilayetinin de bir parçası Fırat'ın suyuna bağımlı durumdadır. Bütün bu bölgelerde, Fırat'tın dışında başka hiç bir su kaynağı yoktur.

Fırat'ın toplam uzunluğu 2.940 km olup, 1.176 km'si Türkiye, 604 km Suriye ve 1.160 km'si de Irak topraklarındadır.

Nehir havza alanı 444.000 km² olup, bunun %40'ı Irak toprakları içindedir. Fırat'ın Irak topraklarında 1930 ile 1970 yıllar arasındaki yıllık ortalama su akışı 30.3 milyon m³ civarında idi.

Bu akış barajların dolmaları sırasında ve yapımlarından sonra bu barajlar nedeniyle düşmüştür. 1974 yılında Türkiye'de Keban Barajı'nın, Suriye'de Al-Tabga Barajı'nın dolmaları döneminde bu akış 9.020 milyon m³'e düşmüş, yaklaşık aynı miktarda düşüş 1990 yılında Türkiye'de Atatürk Barajı'nın dolumu sırasında ortaya çıkmıştır.

Yıllık ortalama akış ayrıca Türk ve Suriye proje uygulamalarının geliştirilmesiyle sürekli olarak azalmaktadır.

Şattül-Arap:

Dicle ve Fırat, Al-Qurna'da kesiştikten sonra, İran'dan gelen Karun Nehri ile, yine esas olarak İran'dan gelen Al-Karkha Nehri'nden beslenen Al-Huwaiza bataklığının sularının katılmasıyla da 180 km uzunluğundaki Şattül Arap Nehri'ni oluştururlar. Shattül-Arap, Irak'ın taşımacılıkta kullanılan ana su yolu olarak değerlendirilmektedir, ancak taşıma dışı amaçlarla kullanımı açısından yararları sınırlı kalmaktadır.

IRAK SU KAYNAKLARININ GELECEĞİ

Irak'ın su kaynaklarının geleceğini değerlendirmek için, Irak, Suriye ve Türkiye'nin her birinin en önemli proje ve planlarını, bunların bu kaynaklar üzerindeki etkilerinin boyutlarını dikkate alan bir yaklaşımla gözden geçirmemiz gerekir.

1. Irak Projeleri

****Barajlar ve Akım Düzenleyicileri:***

Eldeki su kaynaklarının optimum kullanımını güvenceye almak için, Irak yetkilileri Dicle ve kolları üzerinde çok sayıda baraj inşa etmiş olup, bunlar: Dokan Barajı (1959),

Derbendi Barajı (1962), Hemrin Barajı (1986), Dibbis Barajı (1965), Diyala Barajı (1969) ve Al-Adheem Barajı'dır (1999) .

Bunun gibi çok sayıda baraj ve çapraz düzenleyiciler inşa edilmiştir. Bunların başlıcaları şunlardır: Al-Kut (1939), Sammara ve Al Tharthar göl sistemi (1956), Al-Mshrah ve Al-kahla düzenleyicileri (1977) ve Al Butaira ve Al-Areedh düzenleyicileri (1978).

Fırat üzerinde yapılan baraj ve düzenleyicilere gelince, bunların başlıcaları ise şunlardır: Al-Qadissiya Barajı (1987), 1989 yılında yeniden inşa edilen ilk yapımı 1911 yılında gerçekleştirilen Hindiya Baraj Sistemi, Al-Mijarra düzenleyicisi (1942), Al-Ramadi Barajı ve Dibban düzenleyicisi (1948), Al-Warrar düzenleyicisi (1952), Germat Beni Said, Um Nakhla, Ikaıka ve Al-Haffar düzenleyicileri (1957), Al-Mishkhop düzenleyicisi (1959), Gliwain düzenleyicisi (1968), Fallouja Barajı (1985), Al-Kufa, Al-Shamiya ve Al-Abbasiya düzenleyicileri (1986) ve Şattül-Arap üzerinde Al-Basra düzenleyicisi (1983).

TARIM VE TOPRAK ISLAH ÇALIŞMALARI

Devlet, bilimsel planlamaları benimseyip, tarımsal projeleri yürürlüğe sokarak ve bunların gereklerini varolan potansiyellere ve ülke tarafından yaşanan çeşitli deneyimlere uygun olarak yerine getirmeye çalışmak suretiyle tarım sektörüne büyük özen göstermektedir.

70'li yılların başlarından bu yana, tarım sektörü için tahsis edilen yatırımların sürekli yükseldiğine tanık olunmuş ve bu yatırımlar büyük bir miktarı geciktirilmiş akış altyapısının yapımı için tahsis edilmiştir.

Irak'ta ekilebilir alanlar yaklaşık 11 milyon hektardır. İklim şartlarından dolayı bu toprakların büyük çoğunluğunda tarım yapılabilmesi için sulamaya gereksinimi vardır. Alüvyonlu alanlar da dahil bu toprakların büyük bir çoğunluğu yaklaşık 6.000 yıldır değerlendirilmektedir.

Artan tuzlanma ve yer altı sularının yükselmesinden kaynaklanan problemlerin üstesinden gelebilmek için entegre toprak ıslahına girişilmiştir. Kanallar ağının örülmesinin yanı sıra, drenaj (akaçlama) sistemi yapımı ve bunların ana nehir ağızları bağlantılandırılması da dahil çok sayıda faaliyet ya da uygulamalar, entegre toprak ıslahı politikasını simgelemektedir.

Bunların yanı sıra, toprak ıslahı faaliyetleri toprağın düzlenme, arıtılma ve ağaçlandırma çalışmalarını da kapsamaktadır. Bütün bu çalışmalar, toprağın geliştirilerek üretken kılınması ve model sulama teknikleri kullanarak su tüketimini rasyonelleştirmek ve böylece optimum yararlanmayı sağlamak amacıyla düzenlenmiştir.

Ayrıca Devlet, orta ve güney Irak'taki sulama projelerinin büyük çoğunluğunu hizmete sokacak ve su kalitesinin geliştirilmesini sağlamak için atık sularını boşaltacak şekilde 1992 yılı sonuna doğru Saddam Nehri üzerindeki bütünüyle tamamlanan ve faaliyete geçen sulama projeleri kanallarının birbirine bağlanmasına çaba göstermiştir.

Süregelen tarım sektörünün kalkındırılması politikası ışığında, Irak'taki tarım potansiyeli büyük bir ölçüde gıda maddeleri [üretimini] garantilenmesi olasılığı olduğuna işaret etmektedir ama, bu alandaki esas engel uluslararası müşterek akarsulardan Irak'ın hakça ve makul ölçüde bir pay alma garantisinin olmamasıdır.

2. Türk Projeleri

Fırat ve Dicle üzerinde Türkiye'de günümüzde yapılan projeler ve yapılması planlanan projelere Güneydoğu Anadolu Projesi – GAP denilmektedir.

Bu proje, 22 baraj, 19 hidroelektrik santral ve çok sayıdaki sulama amaçlı tünel, kanal ve projelerden oluşmaktadır. Türkiye bu projenin önemli altyapılarını gerçekleştirmeye başlamış ve Fırat üzerinde 1974 yılında Keban ve 1986 yılında da Karakaya Barajlarını inşa etmiştir. Ve, 1990 yılında, Dünya'nın en büyük barajlarından biri ve su depolama kapasitesi 48 milyar m³ civarında olan Atatürk barajının yapımını tamamlamıştır.

Türkiye, 1994'te, kendi türünde Dünya'daki en büyük sulama tünellerinden biri olan Urfa Tüneli'nin ilk aşamasını tamamlamıştır. Bu tünel, Atatürk Barajı rezervuarından aldığı suları Fırat havza alanının da ötesinde yer alan uzak sulama alanlarına taşıyacaktır.

Günümüzde, Birecik Barajı ve Karakamış Barajı isminde iki yeni baraj Suriye sınırına yakın yerde Fırat üzerinde inşa edilmektedir. Tamamlanmalarını takiben bu barajlar, Türkiye'ye, bu nehri hemen hemen tamamıyla kontrol etme imkanı verecektir.

Dicle bağlamında, Türkiye 1997'de nehrin yan kolları üzerinde Kralkızı Barajı ile Dicle Barajı'nı tamamlamış ve nehrin ana su yolu üzerinde İlisu Barajı'nın yapımına başlayacağını ilân etmiştir.

Devlet Su İşleri tarafından yayımlanan raporda, Türkiye, halihazırda 8.000 hektarı Fırat havzasında, 6.500 hektarı Dicle havzasında olmak üzere toplam sadece 14.500 hektarlık alanın sulandığını belirtmektedir.

Türkiye, Fırat havzasında 1,091 milyon hektarı, Dicle havzasında ise 0,602 milyon hektarı sulamayı hedeflemektedir. Aynı zamanda, Atatürk Barajı'nın kuzeyinde yaklaşık 537.000 hektar Fırat'ın sularıyla sulanmaktadır. Böylece, (Türkiye'de Fırat havzasındaki sulama ve depolama projelerinin tamamlanması çerçevesinde) sulanacak alanların toplamı 1.628 milyon hektar olacaktır.

3. Suriye Projeleri:

Uluslararası Banka hesaplamalarına göre, Fırat üzerinde işlenebilir alanlar 1965'te 213.000 hektar olup, kullandıkları su yılda 3 milyar m³'tür. 1983 yılındaki müşterek sularla ilgili teknik heyet müzakerelerinde Suriye teknik heyeti tarafından sunulan bilgilere göre, o yıl Fırat havzasında sulanan alan 258.000 hektar olup, gereken su miktarı 3,87 milyar m³ civarındadır.

1998 yılında Fırat havzası içinde sulanan alanın 258.000 hektar olduğu hesaplanmış olup, günümüzde Suriye'de Dicle havzası içinde sulanan önemli hiç bir yer yoktur.

Suriye tarafından Fırat havzasında planan toplam sulama alanı 773.000 hektardır. Suriye ayrıca, Dicle havzasında 227.000 hektarı sulamayı planlamaktadır.

4. Irak'ın gelecekteki su kaynakları

Fırat ve Dicle'nin üst tarafındaki kıyıdaş devletlerin, uluslararası hukuk kuralları gereği suların taksimi konusunda bir anlaşmaya gitmeksizin bu iki nehrin sularını kullanma planlarını uyguma çalışmalarının devam ettiği göz önüne alınacak olursa, bu durum, Irak'a gelen su miktarında ciddi yetersizliklere ve kalite düşmesine yol açacak ve dolayısıyla bunun Irak'taki hayatın çeşitli alanlarında ciddi yansımaları ve olumsuz etkileri olacaktır.

Gelecekte, Türkiye tarafından Dicle ve Fırat'ın kapasitelerinin ötesinde sulanacak her bir hektar Irak'taki eş miktarda alanın tarım dışı kalmasına yol açacaktır.

Belirtmemiz gerekiyor ki, halihazırda Dicle havzasında Irak 2,178 milyon hektarı sularken, Türkiye (GAP çerçevesinde sulanan alan da dahil) sadece 26.000 hektarı sulamakta; Fırat havzası çerçevesinde ise [Irak'ta] 1,370 milyon hektar

sularken, Türkiye’de sadece 32.000 hektar alan sulanmaktadır. Ayrıca, her bir milyon m³’lük su açığı Irak’ta 62.500 hektar tarım alanının tarım dışı kalmasına yol açacaktır.

Suyollarının üst tarafındaki devletlerce yapılan gelişme projeleri öncesinde Irak’a ulaşan su miktarı ile bu projelerin tamamlanmasından sonra Irak’a gelmesi beklenen su miktarı ve suların kalitesini karşılaştıracak olursak ortaya çıkacak sonuçları şöyle sıralayabiliriz:

Dicle Nehri (Sınır Noktasında)

- projeler öncesi ortalama su akışı: yılda 20.90 milyar m³
- projeler sonrası ortalama su akışı: yılda 9.16 milyar m³
- projeler öncesi tuz miktarı: 250 mg/l
- projeler sonrası tuz miktarı: 375 mg/l

Fırat Nehri (Sınır Noktasında)

- projeler öncesi ortalama su akışı: yılda 30.3 milyar m³
- projeler sonrası ortalama su akışı: yılda 8.48 milyar m³
- projeler öncesi tuz miktarı: 457 mg/l
- projeler sonrası tuz miktarı: 1220-1275 mg/l

Irak’taki çeşitli faaliyetler için temin edilmesi gereken toplam su miktarının 2000 yılında 74 milyar m³, 2020 yılında 101 milyar m³ olması hesaplanmıştır. Bu sayının içinde rezervuarda ve sıhî kullanımda oluşacak buharlaşma kayıpları yer almamaktadır.

ULUSLARARASI AKARSULARIN KULLANIMINA İLİŞKİN KURALLAR

1. Antlaşmalar:

Genel olarak uluslararası akarsuların kullanımının düzenlenmesi ile ilgili olarak, bazı antlaşma ve genel sözleşmeler vardır ve bunlar uluslararası akarsuların kullanımına ilişkin bütün meseleleri kapsamamaktadır ama süreç içinde gelişmekte olan uluslararası kuralları yerleştirmiş ve sonraki yasalar için temel oluşturmuşlardır.

Bu bağlamda, 1815 Viyana Sözleşmesi uluslararası akarsuların taşımacılık amacıyla kullanılmasını düzenlemiş ama bu sözleşmede yapılan uluslararası akarsuların **“taşımacılık için uygun olan ve devletleri birbirinden ayıran ya da bir çok devletten geçen akarsular”** olarak tanımlanması uygulamada bir hukuk kuralı belirlemiştir. Ki, temel kriter olarak bir akarsunun uluslararası olması, onun iki ya da daha çok ülkede parçalarının var olmasına bağlıdır. Dolayısıyla, bu tanımlama bazında uluslararası akarsuların taşıma dışında amaçlarla kullanımı arasında kıyaslama yapılabilir.

Öte yandan, uluslararası sulardan yararlanan devletler, kendi aralarında 300’den fazla anlaşmayı sonuca bağlamışlardır. Bu anlaşmalara uygun olarak bu devletler arasında müşterek akarsulardan hakça ve makul bir şekilde yararlanılması düzenlenmiştir. Bu anlaşmalar her bir akarsunun kendi özgül durumuna uygun detaylı hükümlerle birlikte genel ilke ve hükümler üzerinde odaklanmıştır.

Bu anlaşmaların önemi birbirleriyle ortak temel hükümler ve unsurları, özellikle de aynı kuralları onlarca yıldır değişik tarihcil ve coğrafi şartlar ve durumlar içinde yinelemeleridir. Bunun anlamı, müşterek uluslararası akarsuların değerlendirilmesini düzenleyen spesifik hükümlerin çok çeşitli devletler tarafından kabullenilmiş olmasıdır.

Bu anlaşmaların büyük çoğunluğunda dile getirilen kurallar arasında, devletlerin, topraklarından geçen suları uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde özgürce kullanmaları, akarsunun gidişatını etkileyecek projelerin yapımından önce istişare gerekliliği ve projenin diğer devlete zarar vermesi söz konusu olabilecekse müzakereler yapılması yer almaktadır.

21 Mayıs 1997 tarihinde, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, Uluslararası Suyollarını Taşıma Dışında Amaçlarla Kullanım Hukukuna İlişkin Sözleşme’yi benimsemiştir. Bu, Birleşmiş Milletler Örgütü çerçevesinde uluslararası akarsuların taşıma dışında kullanımını düzenleyen ilk sözleşmedir.

Maddelerinde, akarsuların taşımacılık dışı amaçlarla kullanımının düzenlenmesi alanında bir çok uluslararası hukuk kural ve geleneklere vurgulama yapan bu sözleşme özel bir öneme haizdir.

Sözleşme uluslararası akarsuları, bölümleri değişik devletlerde bulunan akarsular olarak tanımlamıştır. Bir suyolu devletine, suyolu üzerinde bir faaliyette bulunması durumunda, diğer suyolu devleti ya da devletlerine zarar vermeme ve akarsu üzerinde

yapılmaya niyetlenen projelerle ilgili olarak anlaşma yapmak üzere müzakerelerde bulunma görevini vermiştir.

Sözleşme ayrıca, uluslararası akarsu üzerindeki her bir kıyıdaş devletin, su üzerinde hakça ve makul bir hissesi olduğunu ve bütün kıyıdaş devletlerin nehir suyularının kirlenmesini engellemek ve kontrol altına almak için bütün tedbirleri alıp, çalışmalar yapmasını da hükme bağlamıştır. Sözleşme, anlaşmazlıkların barışçıl yollarla çözülmesini zorunlu kılmıştır.

2. Uluslararası Gelenekler:

Uluslararası suların kullanımı alanında yerleşik en önemli kurallardan biri, aralarında anlaşma olmadıkça, bir suyolu devletin, akarsuda, diğer suyolu devletlerinin haklarını etkileyecek değişimler yapmasını yasaklayan kuraldır. Bu, hakların tam eşitliği temelinde kıyıdaş ülkelerin akarsuyu kullanma hakkını belirleyen kurala yapılan bir ektir.

3. Mahkeme Kararları:

Macaristan ve Slovakya'nın topraklarından geçen Tuna Nehri üzerindeki bir proje inşası (Gabçikovo-Nagymaros Projesi) ile ilgili bu iki ülke arasındaki davada, Uluslararası Adalet Divanı'nın 25.9.1997'de açıkladığı karara burada değinmekte fayda var. Bu dava Divan tarafından taşımacılık dışı kullanım özelinde bakılan ilk ve en yeni davadır.

Divan, kararında, uluslararası akarsuların kullanımında uygulanacak hukuk kurallarını dile getirmiştir. Bu çerçevede, Divan, Slovakya'nın, müşterek bir doğal kaynak üzerinde tek yanlı olarak yürüttüğü çalışmalarla, Macaristan'ın Tuna Nehri sularından hakça ve makul bir şekilde yararlanma hakkını olumsuz etkileyerek, uluslararası hukukun gereklerini yerine getirmediğine hükmetmiştir.

Divan, kararında, anlaşmazlık konusuyla doğrudan bağlantılı olan iki ülke arasındaki 1977 antlaşmasına uyulmasının önemini de vurgulamıştır.

4. Uluslararası Hukuk:

Uluslararası akarsuların taşımacılık dışı kullanımı konusu, uluslararası hukuk konusunda çalışan resmî ve hükümet dışı komisyonlar ile bu alandaki hukukçuların çalışmalarında özel bir dikkate mazhar olmuştur.

Bu durum, 1991’de Madrid Oturumu’nda yedi kural benimseyen Uluslararası Hukuk Enstitüsü Konferansı’nın kararlarında ve “Uluslararası Nehirlerin Sularının Kullanılmasına İlişkin Helsinki Kuralları” olarak bilinen ve Uluslararası Hukuk Derneği’nin 1966’da Helsinki’de yapılan 58nci konferansında benimsenen kurallarda yansımaları bulmuştur.

Uluslararası hukuk alanında çalışan hukukçular, uluslararası akarsuların kullanımını belirleyen kuralları açıklayan değerli çalışmaları aracılığıyla konuya katkıda bulunmaktadır. Bu çalışmalar, uluslararası akarsunun, akarsu boyunda yer alan bir devletin keyfi hükümlerle konusunu olamayacağını; bir devletin, kendi topraklarından diğer bir devletin topraklarına geçen akarsunun yönünü değiştirme hakkı olamayacağını ve ayrıca bir devletin, diğer devlete, o devletin kendi topraklarında akarsudan yararlanmasını tehlikeye sokarak ya da engelleyerek zarar verecek şekilde suları kullanmaktan men edildiğini vurgulamaktadır.

Yukarıda belirtilenlerin ışığında, bu kuralların en önemlilerinin şunlar olduğu söylenebilir:

1. Uluslararası akarsu, bölümleri farklı devletlerde yer alan herhangi bir akarsudur.
2. Her bir kıyıdaş ülkenin uluslararası akarsunun sularından hakça ve makul bir hisse sahibi olma hakkı vardır.
3. Uluslararası akarsuyun sularının varolan kullanımından doğan kazanılmış hakka saygı gösterilmesi zorunludur.
4. Hiçbir kıyıdaş ülke, diğer kıyıdaş ülkelere bildirim yapmadan ve bu konuda onlarla anlaşmaya varmadan, uluslararası akarsu ya da onun kolları üzerinde proje ya da yapılanmaya girişmemelidir.
5. Diğer kıyıdaş ülkeler suyun miktarı ya da kalitesi bağlamında olumsuz olarak etkilenmemelidir.
6. Müşterek akarsuların sularıyla bağlantılı bütün konularda kıyıdaş devletler bilgi ve veri alışverişini sürdürmeye zorunludurlar.

FIRAT VE DİCLE İLE BAĞLANTILI ANTLAŞMALAR

Uluslararası akarsu, bölümleri farklı devletlerde yer alan akarsudur. Dolayısıyla, Dicle ve Fırat iki uluslararası akarsudur, çünkü bunların parçaları Türkiye, Suriye ve Irak olmak üzere üç devlet de yer almaktadır. Bu nedenle de, bunlar, uluslararası akarsulara uygulanabilir uluslararası hukuk kurallarına tâbidirler. İlâveten, bunların kullanımına

ilişkin kimi hususları belirleyen bir çok antlaşma ve protokol vardır ki, bunlar aşağıdaki antlaşmaları içermektedir:

1. 23 Aralık 1920’de, Fırat ve Dicle’nin suları konusunda, Irak ve Suriye’nin manda yönetimini üstlenen iki ülke olarak Britanya ve Fransa arasında imzalanan, Britanya mandası altındaki bölgeye (Irak’a) giriş noktasında, bu iki nehrin sularını etkileyecek, Suriye’deki manda yönetimini üstlenen Fransa tarafından yürütülecek her hangi bir projenin ön incelemesini yapacak ortak bir komite oluşturulmasını öngören Paris Antlaşması’nın üçüncü maddesi.
2. Türkiye ve Müttefik Ülkeler arasındaki Temmuz 1923’te sonuca bağlanan Lozan Antlaşması’nda konuyla ilgili özel kapsamlı bir madde yer almaktadır, ki, bu madde, 109ncü madde olup, aşağıdaki hükmü getirmiştir:

“Aykırı hükümler bulunmadıkça, yeni bir sınırın çizilmesi yüzünden bir Devletin sular sistemi (kanal açmalar, su taşımaları, sulama, akaçlama (drainage) ya da benzeri konular), bir başka Devletin ülkesinde yapılan çalışmalara bağlı bulunursa, ya da bir Devletin ülkesinde, savaş öncesi kullanımlar uyarınca, kaynağı bir başka Devletin ülkesinde olan sular ya da su gücü (Inergie hydraulique) kullanıldığı durumlarda, ilgili Devletler arasında, her birinin çıkarlarını ve kazanılmış haklarını saklı tutacak biçimde, bir anlaşma yapılması gerekir. Anlaşmaya varılamazsa, bu anlaşmazlık, hakemlik yoluyla çözümlenecektir.”

3. 1946’da Türkiye ve Irak arasında Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması sonuca bağlanmıştır. Antlaşma’nın 6ncı maddesi çerçevesinde antlaşmaya 6 ek getirilmiştir. Birinci Protokol, Dicle ve Fırat’ın, yan kollarıyla birlikte sularının düzenlenmesini ele alır; Irak’ın suların akışının doğal bir şekilde akışını teminat altına alacak çalışmaları ve yapılanmaları gerçekleştirme hakkına ve ister Irak, ister Türkiye topraklarında olsun, Irak’ın yapım bedellerini ödemesi kaydıyla, taşkınların kontrol edilmesi için yapılanma ve çalışmalar yürütülmesine vurgulama yapar. Protokol’ün 5nci maddesi ise şu hükmü getirir:

“Türk hükümeti, Irak’ı, bu iki nehirden herhangi biri ya da kolları üzerinde yapmaya karar verdiği korunma çalışmalarına ilişkin projelerinden, bu çalışmaların mümkün olduğunca hem Irak, hem Türkiye’nin çıkarlarına hizmet etmesi için haberdar etmeyi kabul eder.”

4. 1980’de, Türkiye, Ankara’da yapılan ekonomik ve teknik işbirliği ile ilgili Türk-İrak Ortak Komitesi toplantısının tutanağını imzalamıştır. Tutanağın sulara ilişkin 5nci bölümü şu hususa yer vermiştir:

“Her iki taraf da iki ay içerisinde, bölgesel sular konusunda üçüncü yılda yenilenebilir, iki yıllığına bir ortak teknik komiteyi toplantıya çağırarak; ve teknik komitenin çalışma sonuçlarını değerlendirmek ve her bir ülkenin müşterek akarsulardan ihtiyacı olabilecek uygun ve makul miktarları belirleyecek, teknik komitece tavsiye edilen yol ve yönetimleri değerlendirmek üzere üç hükümeti bakanlar seviyesinde yapılacak toplantıya çağırarak mutabakata varmışlardır.”

5. 1990’da, Irak ve Suriye, Fırat’ın, Türkiye-Suriye sınırını geçtiği noktada akan suyunun %58’ni Irak’ın, %42’sini Suriye’nin almasını öngören ve Fırat sularının taksimi konusunda Türkiye ile üçlü ve nihâî anlaşmaya ulaşmaya kadar yürürlükte olan bir geçici anlaşma imzalamışlardır.
6. 1987’de, Türkiye ve Suriye, Türkiye’deki Atatürk Barajı’nın boyunca, Türk-Suriye sınırında akacak su miktarının 500 m³/s’den az olmamasını öngören bir geçici anlaşma imzalamışlardır. Irak, Fırat sularındaki meşru hakkı olan asgarî limiti sağlamadığı için bu anlaşmaya karşı çıkmıştır. Bu arada, bu anlaşma Atatürk Barajı’nın dolumu ile çakışan geçici bir anlaşma idi.

İKİ NEHRİN SULARINDA İRAK’IN KAZANILMIŞ HAKLARI

Kadim çağlarda Irak’lılar Dicle ve Fırat’ın sularını optimum ölçüde kullanabilmişler ve bu kullanım Irak’taki İslâm Devleti döneminde önemli ölçüde gelişmiştir.

Modern çağdaki Irak sulama projelerinde ve tarım alanlarının genişletilmesinde başı çeken bir ülkedir. Bu nedenle, Irak’ın tarihçil hakları çağlar boyunca ve zamanla yerleşmiştir ve diğer kıyıdaş ülkelerin kullanımını karşısında kazanılmış bir imtiyaz ve önceliğe sahip bulunmaktadır.

Irak’ın, Fırat sularından en büyük miktarı kullanmak bakımından havza devletlerine göre öncelik kazandığı kanıtlanmıştır. 1917 yılı öncesinde, Irak yarım milyon hektardan fazla alanı sulamakta olup, bu tarihten sonra da, sulama projelerini ve toprak ıslahını geliştirmiştir. Türkiye’nin nehir kullanımını tarihinde sonuncu fayda sağlayan olduğu görülmektedir ve gerçekten, Fırat sularını 1974’ten sonra kullanmaya başlamıştır.

Dicle bağlamında, bilinmektedir ki, Irak kadim çağdan beri bu nehrin sularını kullanan tek devlettir. Ve Türkiye, bu nehrin sularını sadece yakın bir zamandan beri kullanmaya başlamıştır.

TÜRKİYE VE SURİYE İLE MÜZAKERELERİN AŞAMALARI

1960'lı yılların başlarından bu yana Türkiye, Irak'ın yerleşmiş haklarını dikkate almaksızın, bu iki nehrin sularını kullanmak için yapım projelerine başlamıştır. Türkiye, bu projeleri Irak'ın haklarını olumsuz bir şekilde etkilemeden uygulamak amacıyla mutabakat sağlamak için ciddi istişare ve müzakereler yapmamıştır.

Irak'ın, ilgili tarafları, müşterek suların taraflarca paylaşılacak limitlerini belirlemek üzere müzakerelere başlamak üzere çağırmasını takiben, 60'lı yılların başlarından itibaren Irak ile Suriye arasında ve Irak ile Türkiye arasında ikili müzakereler yapılmıştır.

Bu müzakerelerin ana aşamaları şu şekilde özetlenebilir:

1. 1958'de Türkiye, Irak'ı ilk barajın yapımına başlama niyetinden haberdar etmiştir, ki, bu Fırat nehri üzerindeki 9,4 milyar m³ depolama kapasiteli Keban Barajı'dır, ama daha sonra, bu Baraj'ın depolama kapasitesinin 30,5 milyar m³ olduğu açığa çıkmıştır.

Bu arada, ayrıca Suriye, Fırat üzerinde Al-Tabqa Baraj inşaatını plânlamaktadır. Bu manzara karşısında, Irak, Fırat sularını taksim eden ve her bir ülkenin kendi sularındaki payının limitlerini belirleyen bir anlaşmaya ulaşılması amacıyla üçlü toplantı çağrısında bulunmuştur. Irak ile Suriye arasında 1962'de ve Irak ile Türkiye arasında 1964'te ikili toplantılar yapılmıştır. Bu toplantılar istenen sonuçları getirmemiştir.

2. Eylül 1965'te (Irak, Suriye ve Türkiye) ilk üçlü toplantı Bağdat'ta yapılmıştır.

Bu toplantıda, Irak üç devletin haklarını teminat altına alan ilkeler temelinde Fırat sularının kullanılmasını öngören bir üçlü antlaşma taslağı sunmuş, ama, bu taslak üzerinde her hangi bir anlaşmaya ulaşamamıştır

3. Bu tarihten sonra, Fırat üzerindeki rezervuarların (Türkiye'de Keban, Suriye'de Tabqa ve Irak'ta Al-Habbaniya) dolun programları üzerinde anlaşmayı öngören teknik ve politik seviyede çok sayıda müzakere yapılmıştır. Türkiye'de Keban Barajı'nın, Suriye'de Al-Tabqa Barajı'nın dolunlarının çakışmasından dolayı,

1974 ve 1975'te, Fırat sularının doğal akışı %30'u civarında cereyan ederek, nehir akışının en düşük seviyeye düşmesi sonucu Irak, su kıtlığından ağır bir şekilde mağdur olmuştur. Bu durum nehir boyunda oturan ve nehir sularından yararlanan milyonlarca Irak'lı'nın hayatlarını olumsuz olarak etkileyen bir felakete yol açmıştır.

4. 1980 yılında, müşterek sularla ilgili bir teknik komite kurulmuş ve Fırat'tan başlamak üzere, ortak suların bu üç ülkeye ihtiyaç duyulan hakça ve makul paylaşımını belirleyen tavsiyeleri içerecek teknik bir raporun sunulması ile görevlendirilmiştir.

Suriye, 1983'te yapılan 3ncü toplantıdan başlayarak Komite'nin toplantılarına katılmaya davet edilmiştir. Her ne kadar Komite 1993 yılına kadar onaltı toplantı yapmışsa da, Türk tarafının tavrından dolayı verilen görevi yerine getirememiştir.

5. 1989'da Irak hükümeti, Atatürk Barajı rezervuarının 1990 başlarındaki dolumuyla ilgili olarak Türk hükümetinin bir ay için Fırat'ın su akışını kesme niyetinden dolayı Irak'ın maruz kalacağı zararı belirtmek üzere çok sayıda temsilci göndermiştir.

Irak delegasyonu görüşmeler sırasında, böylesi bir adımdan dolayı Irak'ın maruz kalacağı zararın miktarını azaltmak amacıyla su kesme süresinin iki haftaya indirilmesi imkânının olduğunu sergilemişse de, Türk tarafı tavrında ısrar etmiş, dolun süresini azaltmayarak, 13 Ocak'tan 12 Şubat'a kadar, bir ay boyunca suyu kesmiştir.

Yukarıda belirtilen uygulamalar, su miktarında çok ciddi seviyede düşüş olması sonucunu doğurmuş ve Irak'taki hayatın çeşitli alanlarında ve özellikle tarımda derin zararlara yol açmıştır.

IRAK VE TÜRKİYE'NİN TAVRI

1. Irak'ın Tavrı:

Irak'ın tavrının dayandığı temel görüşler şöyle özetlenebilir:

- (a) Fırat ve Dicle, uluslararası bağlamda üzerinde mutabakata varılmış olan uluslararası akarsular tanımına giren uluslararası akarsulardır. Şöyle ki, "uluslararası akarsu, bölümleri farklı devletlerde yer alan herhangi bir

akarsudur” ve dolayısıyla bunlar [Fırat ve Dicle] bu alandaki uluslararası hukuk kurallarına konu teşkil ederler.

- (b) Dicle havzası, net hidrolojik sınırlarla Fırat havzasından ayrılmaktadır ve şurası gerçektir ki, bu iki nehrin Arap Körfezi’ne bir uzantı oluşturan Şattül-Arap’a akmaları, onları tek bir havza haline getirmez.
- (c) Ortak Teknik Komite’nin amacı, Dicle ve Fırat boyunda yer alan üç ülke tarafından ihtiyaç duyulan uygun ve makul payların limitlerini belirlemek olarak özetlenebilir.
- (d) Her bir devletin sularındaki payının limitinin uygun ve hakça belirlenmesi için, uluslararası hukuk ve geleneklerde yer alan suların taksimindeki ilkelere ve adil ve makul kullanım ilkelerine uygun olarak, varolan projelerin kazanılmış haklarını teminat altına alan üçlü bir anlaşmanın sonuca bağlanması gereklidir.
- (e) Akarsu çevresini korumanın ve üstlerinde inşa edilen sulama ve tarım projelerinin bir sonucu olarak iki nehrin sularının kirlenmesinin engellenmesi ve kontrolü için tedbirler alınması zorunluluğunun gereklerini yerine getirmek için kural ve yöntemlere uymak gereklidir.
- (f) Irak’ın görüşüne göre, suların optimum kullanılması kavramının anlamı, onların en iyi tarzda kullanımının yanı sıra, onların iyi paylaşımı ve onların kirlenmeden korunması, gerekli önlemlerin alınarak bunun nedenlerinin önlenmesine ilaveten sulamanın etkinliğini arttırmak ve su kaybını azaltmak için ne gerekiyorsa sağlanması amacıyla su kaynaklarının kapsamlı geliştirilmesidir.

2. Türkiye’nin Tavrı:

Türkiye, Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) olarak adlandırılan devesa proje çerçevesinde yer alan Fırat ve Dicle üzerindeki projelerinin yapımını sürdürmektedir. Müşterek sularla ilgili teknik komitenin kurulmuş olmasının üzerinden onsekiz yıldan daha fazla bir zaman geçmiş olmasına rağmen, daha sonra izah edilecek olan kendi optimum kullanma kavramını yorumlamasına uygun olarak, Komite’nin amacının, ortak suların optimum kullanımıyla ilgili ilkelerin formulasyonunda özetlendiği iddiasında bulunmak suretiyle, ilk toplantısından bu yana Komite’yi her bir ülkenin sularındaki payının limitlerinin belirlenmesi temel görevinden ve bu spesifik hedefinden uzak tutma çabasında olan Türk tarafının tavrı nedeniyle, Komite, kendisine verilen görevi yerine getirememiştir.

Daha açık olabilmek için, Türk tavrının dayandığı ana görüş noktaları üzerinde objektif bir tartışma yapmak gerekir:

(a) Mutlak Hükümlerlik:

Türkiye iddia etmektedir ki, kendi toprakları içinde, Fırat ve Dicle üzerinde mutlak hükümlerlik hakkına sahiptir. Dolayısıyla da, diğer kıyıdaş devletlerin (Irak ve Suriye'nin) haklarına saygı göstermeksizin kendisine bu iki nehrin sularının mutlak kullanım ruhsatını vermektedir.

Hukukta bu alandaki uygulamalar, birden fazla devletin topraklarından geçen müşterek bir akarsunun, bu devletlerin ortak mülkiyeti olduğuna vurgu yapmaktadır. Bu nedenle, hiç bir devletin iştirakçi diğer devletleri, bir akarsudaki meşru hak ve menfaatlerinden mahrum bırakacak her hangi bir eyleme girişme hakkı yoktur. İlgili devletler arasında önceden anlaşma olmaksızın, herhangi bir devletin, diğer devletleri hak ve menfaatlerinden mahrum edecek bu eylemlere girişmesi kabul edilemez.

(b) Bu iki nehrin uluslararası karakterini tanımama:

Türkiye, Dicle ve Fırat'ın, uluslararası hukuk kurallarının uygulanabileceği iki uluslararası akarsu olmadığı görüşündedir. Bu akarsulardan sınır aşan akarsular olarak söz eder ve onları sınır aşan akarsular olarak tanımlar.

Uluslararası hukukun değişik kaynakları uluslararası akarsuyu, bölümleri farklı devletlerde yer alan herhangi bir akarsu olarak tanımlamaktadır. Dolayısıyla, Dicle ve Fırat, uluslararası hukuk kurallarına uygun olarak suları üç devlet tarafından paylaşılması gereken iki akarsudur.

Türkiye, uluslararası nehirlerin sularının taksimi kavramının uluslararası kabul görmediğini ve suların optimum kullanımı kavramının uygulanmasının zorunlu olduğunu iddia etmektedir.

Irak, 1980'de kurulan müşterek sularla ilgili teknik Komite'nin amacının suların taksimi olduğu görüşündedir. Bu Komite'nin kurulmasına yer verilen tutanakta "üç ülke tarafından ihtiyaç duyulan uygun ve makul miktarda suyun limitlerini belirlemek" hükmü getirilmiştir. Taksim kavramının hukukî temeli, uluslararası hukuk kurallarından ve özel olarak da, bir su yolu devletin kendi toprakları dahilinde uluslararası suyollarındaki kullanım ve menfaatlerindeki hissesine ya da makul ve adil taksimine ilişkin hakkını belirleyen hakça ve makul kullanım kuralından doğmaktadır.

(c) *Suların optimum kullanımı kavramı:*

Yukarda belirtilenlerin devamı olarak, Türkiye, üç devletin paylarının limitlerinin belirlenmesi ile ilgili taksim ilkesine karşı çıkarken, görüşmelerin optimum kullanım kavramının uygulanma tarzı üzerinde odaklanması görüşünü getirir. Optimum kullanım, Türkiye'nin görüşüne göre, üç aşamalı plan denilen kendi planının benimsenmesi demektir. Bu plânın uygulanması için, Türkiye, bir çok alt komitenin kurularak, bu alt komitelerin üç devlette şu konularda detaylı çalışmalar yapmakla görevlendirilmesini önermiştir: Su kaynakları ve tarımın gerçekliği; toprak sınıflandırılması; halihazırdaki ve gelecekteki projeler için mühendislik planlamaları ve bunların ekonomik fizibiliteleri; su tahsisi yapılacak topraklar için somut kriterlerin belirlenmesi; ve her bir devlette yetişen belli türde ürünlerin limitlerinin belirlenmesi.

Bilindiği üzere, toprak sınıflandırılması ya da toprak çalışmaları meselesiyle bağlantılı kriterler ve uygulamalar çok sayıda ve çeşitlidir. Bu nedenle, doğal olarak her bir devlet kendi durumuna uygun kriterleri seçecektir. Dolayısıyla, bu akarsu boylarında yer alan devletlerin kendilerinin tek tip kriter ve uygulamaları benimsemeleri beklenmemelidir. Ayrıca, toprak sınıflandırmasına ilişkin araştırma ve çalışmalar doğal olarak son derece karmaşık olup, tamamlanması çok zaman alır ve nihâî detaylandırma aşamasına gelmeden bunların sonuçları kesin bir şekilde ortaya konulamaz.

Türk plânında ortaya konulan ilkeler, sadece tek bir devlete uygulansaydı kullanışlı olabilirdi. Bunun nedeni, her bir devletin ekonomik gelişmesinde, ekonomik ve tarım politikalarında, ve ayrıca her bir devletteki belli türlerdeki tarım ve ürünlerin gereksinimlerinde temelli farklılıkların olmasıdır.

Dolayısıyla Irak, bu plânı geri çevirmiştir, çünkü bu plân, sorunun hakça ve makul bir çözüme ulaştırılmasını sağlayamayacaktır.

Optimum kullanıma ilişkin kavramı uygulamakta ısrar ederek Türkiye, çok uzun zamandan beri bu iki nehrin sularıyla sulanan Irak'taki tarım alanlarının verimsiz olduğu bahanesiyle bu alanların çok büyük bir bölümünü su paylaşımının dışında tutmayı ve ayrıca yetişen belli ürünleri de büyük miktarda su tükettiği bahanesiyle dışarlamayı hedeflemektedir.

Aynı zamanda Irak, Türk görüşünün, verimliliği artırmak suretiyle toprak üretkenliğini artırma olanakları ve buna bağlı olarak modern teknolojik

metodlarla türleri çeşitlendirme olanakları sunan bilimcil gelişmelerle bağdaşmadığı kanaatindedir.

Bu bağlamda, Irak iddia etmektedir ki, toprak verimliliği ve toprak kalitesi (toprak sınıfı) sorunu, yekpare ıslah çalışmaları; eğer topraklar fazla tuzlanma, su birikimi ve sınıf gerilemesinden mağdursa, arıtma ve ıslah temelinde birden fazla tarım sezonunda ziraat yapma; ve verimliliği arttırmak için uygun gübreleme ile halledilebilir.

Yaklaşık 7000 yıldan beri ekilip biçilen Mezopotamya topraklarının bir kısmı, akaçlama (drenaj) sisteminin bu topraklarda olmaması sonucunda tuzlanma ve su birikimine maruz kalmıştır.

Gerçekten de, kısmen bu topraklarda yapılan ıslah çalışmalarına bağlı olarak bu topraklarda hayat yeniden inşa edilmiştir. Mezopotamya'da şu anda ıslah edilen topraklarda tarımdan çok yoğun olarak yararlanılmakta olup, %130 ve daha yüksek verimliliğe ulaşılmıştır.

(d) *Kazanılmış hakların tanınmaması:*

Türkiye, bu ilkenin uluslararası olarak tanınmamış olduğu görüşündedir. Uluslararası hukukun bu konuya yönelik tavrı nettir. Bilinen ve bu konuyla bağlantılı uluslararası antlaşmaların büyük çoğunluğu bütün kıyıdaş ülkelerin varolan kullanımlarının korunmasını öngermektedir.

Şunu belirtmemiz gerekir ki, sularla ilgili Irak ve Türkiye arasındaki yürürlükte olan anlaşmalar bu hakkı tanımaktadır ve biz bunun teminat altına alınmasını istemek zorundayız. Irak, müşterek uluslararası suların taksimi bağlamında, Dicle ve Fırat'ın sularındaki tarihcil ve kazanılmış haklarını talep ederken, bu antlaşmalarda yer alan ve uluslararası hukuk kural ve geleneklerince öngörülen hakların ötesinde bir şey istemektedir.

(e) *Dicle ve Fırat'ın iki havzasını, Türkiye tek bir havza saymaktadır:*

Türkiye, Dicle ve Fırat'ın iki havzasının, iki ayrı havza değil, tek bir havza sayılmasında ısrar etmektedir. Dolayısıyla, eğer Irak Dicle'nin sularını Fırat'a aktarırsa, su kıtlığı problemi çözülebilir ve iki nehrin sularından bu üç devletin bütün gereksinimleri temin edilebilir görüşünü ileri sürmektedir.

Bu konuya ilişkin Irak'ın tavrı özetçe şudur:

Dicle ve Fırat'ın her biri net coğrafi, hidrolojik ve topografik sınırlarla birbirinden ayrı havzalar oluşturmaktadır. Dolayısıyla, iki havzayı tek bir

havza olarak ele almak, teknik, doğal ve hukukî kriterler bakımında yanlış bir yaklaşımdır ve Türkiye'nin bu yanlış yaklaşımda ısrarı, Dicle havzasına kıyasla projelerin daha kolay uygulanması nedeniyle, Fırat kaynaklarının büyük miktarına el koyma tasarımından kaynaklanmaktadır.

SONUÇ

Irak ve Suriye'nin karşı çıkmalarına rağmen, Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Projesi'ni uygulamaya devamda ısrarı, müşterek suların yararlanma yöntemini belirleyen uluslararası hukuk kural ve ilkelerinin aşikâr bir ihlâlini oluşturmaktadır.

Türkiye, kendisine Irak ile işbirliği ve istişare yapma yükümlülüğü getiren hukukî kuralları kasten hiçe saymaktadır.. Bu arada, kıyıdaşı ülkelerin çıkarlarını dikkate almadan sırf kendi çıkarlarına uygun bir şekilde bu kuralları yorumlamak suretiyle bu kastî hiçe sayışına meşriyet kazandırmaya çalışmaktadır.

Uluslararası hukuk ve gelenekler, uluslararası nehirlerin sularının taksimiyle ilgili olarak adil kural ve temelleri açıkça belirlemiş bulunmaktadır. Bu alandaki uluslararası uygulama, bu esas temellere başvurmanın, birden fazla kıyıdaş devletin kullanımına ilişkin çatışmalardan doğan problemlerle ilgili makul çözümleri formüle etme yolu olduğu gerçeğine atıfta bulunmaktadır.

Dolayısıyla Irak, eğer üç devlet arasındaki müzakereler ciddiyet ve iyi niyetle yapılırsa, üç devlet için de tatmin edici, dengeli bir anlaşmaya varılmasının mümkün olduğuna ve her birinin müşterek sularındaki paylarının limitinin belirlenmesinin imkânsız olmadığına; ve eğer bu devletlerin her biri kıyıdaş devletlerin çıkarlarını da dikkate alırsa, bu devletlerin bu iki nehrin sularındaki çıkarlarını teminat altına alan adil bir anlaşmaya varmanın mümkün olacağına inanmaktadır.

EK: IV

Uluslararası Suyollarını Taşıma Dışında Amaçlarla Kullanım Hukukuna İlişkin Sözleşme

Uluslararası Suyollarını Taşıma Dışında Amaçlarla Kullanım Hukukuna İlişkin Sözleşme

BÖLÜM I

Giriş

Madde 1

Sözleşmenin Kapsamı

1. İşbu Sözleşme, uluslararası suyollarına ve bunların sularının ulaşım dışı kullanımına ve sözkonusu uluslararası suyolları ve bunların sularının kullanımına ilişkin koruma, muhafaza ve yönetim tedbirlerine uygulanır.
2. Uluslararası suyollarının ulaşım için kullanımları, diğer kullanımlar ulaşımı veya ulaşım diğer kullanımları etkilemediği sürece işbu Sözleşme kapsamında yer almaz.

Madde 2

Terimlerin kullanımı

İşbu Sözleşme bağlamında;

- (a) "Suyolu", fiziksel bağlantıları nedeniyle, tek bir bütün oluşturan ve normalde ortak bir çıkışta son bulan, yüzey ve yeraltı suları sistemi anlamına gelir;
- (b) "Uluslararası suyolu", bölümleri farklı devletlerde bulunan bir suyolu anlamına gelir;
- (c) "Suyolu Devleti", ülkesinde uluslararası suyolunun bir parçası bulunan işbu Sözleşme'ye taraf Devlet veya bir ya da birden çok üye ülkesinde uluslararası suyolu parçası bulunan bir bölgesel ekonomik örgüt olan taraf anlamına gelir;
- (d) "Bölgesel ekonomik örgüt", üye devletlerin işbu Sözleşme'nin düzenlediği konularla ilgili olarak yetki devrettiği ve iç prosedürlerine uygun olarak imzalama, onaylama, kabul etme, icazet verme veya katılmaya yetkilendirilmiş belli bir bölgedeki egemen devletlerden oluşan örgüttür..

Madde 3

Suyolu anlaşmaları

1. Aksi yönde bir anlaşma olmadıkça, İşbu Sözleşme'deki hiç bir husus, bir suyolu devletinin sözkonusu Sözleşme'ye taraf olduğu tarihte kendisi için geçerli olan anlaşmalardan doğan hak ve yükümlülüklerini etkilemez.

2. 1. paragrafın hükümlerine rağmen, 1. paragrafta değinilen anlaşmalara taraf olanlar, gerektiğinde, sözkonusu anlaşmaları işbu Sözleşme'nin temel prensipleriyle uyumlu hale getirebilirler.

3. Suyolu Devletleri, işbu Sözleşme'de yer alan hükümleri belirli bir suyolunun veya parçalarının özelliklerine veya kullanımına uygulayan ve uyarlayan, bundan sonra "suyolu anlaşmaları" olarak anılacak olan bir veya daha fazla anlaşma imzalayabilirler.

4. İki veya daha fazla suyolu devleti arasında bir suyolu anlaşması imzalandığında, bu anlaşma uygulanacağı suları tanımlamalıdır. Böyle bir suyolu anlaşması, bir veya daha fazla suyolu devletinin bu suyolunun sularından yararlanmasını, açık rızaları olmaksızın, önemli düzeyde olumsuz etkilememesi koşuluyla, uluslararası bir suyolunun tamamı ya da bir bölümü konusunda ya da belirli bir proje, program ya da kullanımla ilgili olarak imzalanabilir.

5. Bir suyolu devletinin, belirli bir uluslararası suyolunun özellikleri ve kullanımı nedeniyle işbu Sözleşme hükümlerinin uyarlanmasını ve uygulanmasını gerekli görmesi halinde, suyolu devletleri bir suyolu anlaşması ya da anlaşmaları imzalamak amacıyla iyi niyetli müzakerelere girişmek için istişare edeceklerdir.

6. Bir uluslararası suyoluna kıyıdaş suyolu Devletlerinden hepsi olmamak kaydıyla bazıları, bir anlaşmaya taraf oldukları durumda, sözkonusu anlaşmadaki hiçbir husus taraf olmayan suyolu Devletlerinin işbu Sözleşme'deki hak ve yükümlülüklerini etkilemeyecektir.

Madde 4

Suyolu anlaşmalarının tarafları

1 . Her suyolu Devleti, bir uluslararası suyolunun bütününe uygulanacak herhangi bir suyolu anlaşmasına ilişkin müzakerelere katılmak ve bu anlaşmaya taraf olma haklarının yanısıra, konuyla ilgili danışmalarda bulunmak hakkına da sahiptir.

2. Suyolunun yalnızca bir parçası veya belirli bir proje programı veya kullanımı için geçerli olmak üzere teklif edilen bir su yolu anlaşmasının uygulanmasıyla, uluslararası su yolundan kullanımı önemli derecede etkilenebilecek bir su yolu Devleti, kendi kullanımının bu anlaşmadan etkilendiği ölçüde bu anlaşmayla ilgili danışmalara ve, uygun gördüğü takdirde, taraf olma görüşüyle iyiniyetle müzakerelere katılma hakkına sahiptir.

BÖLÜM II

GENEL İLKELER

Madde 5

Hakça ve makul kullanım ve katılım

1 . Suyolu Devletleri, ülkelerindeki uluslararası su yolunu hakça ve makul bir şekilde kullanacaklardır. Bir uluslararası su yolu, su yolu Devletlerince özellikle bu su yolundan optimal ve sürdürülebilir kullanım ile su yolunun yeterli korunmasıyla tutarlı yararlar elde etmek görüşüyle ve ilgili su yolu Devletlerinin menfaatlerini gözönünde bulundurarak kullanılacak ve geliştirilecektir.

2. Suyolu Devletleri, bir uluslararası su yolunun kullanımına, geliştirilmesine ve korunmasına, hakça ve makul bir şekilde iştirak edeceklerdir. Böyle bir iştirak işbu Sözleşme'de sağlandığı üzere hem su yolunu kullanma hakkını, hem de bu su yolunun korunması ve geliştirilmesinde işbirliği yapma görevini içermektedir..

Madde 6

Hakkaniyete uygun ve makul kullanım ile ilgili esaslar

1 . Madde 5'in anlamı dahilinde uluslararası bir su yolunun hakkaniyete uygun ve makul kullanımı, aşağıdakilerle birlikte ilgili tüm esasların ve şartların gözönüne alınmasını gerektirir:

- a) Coğrafi, hidrografik, hidrolojik, iklimsel, ekolojik ve diğer doğal tabiatlı faktörler;
- b) İlgili su yolu Devletlerinin sosyal ve ekonomik ihtiyaçları;
- c) Her bir su yolu Devletindeki su yoluna bağımlı nüfus;
- d) Bir su yolu Devletindeki kullanım veya kullanımların diğer su yolu Devletleri üzerindeki etkileri;
- e) Suyolunun mevcut ve potansiyel kullanımları;

f) Suyolundaki su kaynaklarının kullanımının muhafazası, korunması, geliştirilmesi ve ekonomisi ve buna bağılı alınan tedbirlerin maliyetleri;

g) Özellikle planlanan veya mevcut kullanımlara ilişkin benzer değerdeki alternatiflerin mevcudiyeti;

2. 5. maddenin veya bu maddenin birinci paragrafının uygulanmasında, ilgili su yolu Devletleri ihtiyaç doğduğunda işbirliği ruhu içerisinde müzakerelere gireceklerdir.

3. Her bir esasa verilecek ağırlık, diğer ilgili esaslara kıyasla önemine göre belirlenecektir. Makul ve hakkaniyete uygun kullanımın ne olduğu belirlenirken, tüm ilgili esaslar beraber ele alınacak ve bütüne dayalı bir sonuca ulaşılacaktır..

Madde 7

Önemli zarara yol açmama yükümlülüğü

1 . Suyolu Devletleri, ülkelerindeki uluslararası bir su yolunu kullanırken, diğer su yolu Devletlerine sebebiyet verilecek önemli zararları önlemek için tüm uygun tedbirleri alacaklardır.

2. Buna rağmen, diğer bir su yolu Devletine önemli bir zarar verilirse, kullanımları sözkonusu zarara sebep olan Devletler, böyle bir kullanıma dair bir anlaşma olmaması durumunda, meydana gelen zararı ortadan kaldırmak veya hafifletmek için, 5. ve 6. maddelerdeki hükümleri göz önünde tutarak, etkilenen Devlet ile danışma halinde tüm uygun önlemleri alacak ve uygun olduğu takdirde tazminini tartışacaklardır.

Madde 8

İş birliği için genel yükümlülük

1 . Suyolu Devletleri, uluslararası bir su yolunun optimum şekilde kullanılmasını ve yeterli şekilde korunmasını sağlamak amacıyla, egemen eşitlik, toprak bütünlüğü, karşılıklı yarar ve iyi niyet temeline dayalı olarak işbirliği yapacaklardır.

2. Söz konusu işbirliğinin yöntemini belirlerken su yolu Devletleri, değişik bölgelerde mevcut olan ortak mekanizmalar ve komisyonlar vasıtasıyla edinilen tecrübeler ışığında, gerekli görüldükleri takdirde, ilgili önlemler ve prosedürler üzerinde işbirliğini kolaylaştıran, ortak mekanizmalar veya komisyonlar kurmayı düşünebilirler.

Madde 9

Düzenli veri ve bilgi alış verişi

1 . 8. maddeye uygun olarak, suyolu devletleri, hidrolojik, meteorolojik, hidrojeolojik ve ekolojik mahiyetteki bilgiler ve su kalitesi başta olmak üzere, suyolunun durumu hakkında eldeki mevcut veri ve bilgileri ve geleceğe yönelik tahminleri düzenli olarak teati edeceklerdir.

2. Bir suyolu Devleti, bir başka suyolu devletine elinde mevcut olmayan veri veya bilgilerin sağlanmasını istediğinde, sözkonusu Devlet bu isteği karşılamak için tüm çabayı gösterecektir; ancak bu isteğin karşılanmasını, sözkonusu veri veya bilgiyi toplama ve gerekiyorsa işleme tabi tutmaya ilişkin makul bedellerin istekte bulunan devlet tarafından ödenmesi koşuluna bağlayabilir.

3. Suyolu Devletleri, veri ve bilgilerin, istekte bulunan diğer suyolu Devletlerinin kullanımına kolaylık sağlayacak biçimde toplanması ve gerektiğinde işleme tabi tutulması için ellerinden gelen tüm çabayı göstereceklerdir.

Madde 10

Farklı kullanım şekilleri arasındaki ilişki

1 . Aksine bir anlaşma veya yapılageliş kuralı bulunmadığı takdirde, uluslararası bir suyolunun hiçbir kullanım şekli diğer kullanımlar üzerinde doğal öncelik teşkil etmez.

2. Bir uluslararası suyolunun kullanım şekilleri hususunda ihtilaf çıkması halinde, 5'ten 7'ye kadarki maddeler uyarınca, temel insani ihtiyaçların gereklerine özel önem verilerek çözümlenecektir.

BÖLÜM III

PLANLANAN PROJELER

Madde 11

Planlanan projeler hakkında bilgi

Suyolu Devletleri, bilgi alı verişinde bulunacaklar, birbirlerine danışacaklar ve gerektiğinde planlanan projelerin uluslararası bir suyolunun durumu üzerindeki olası etkileriyle ilgili olarak müzakerelerde bulunacaklardır.

Madde 12

Planlanan projelerin muhtemel olumsuz etkilerine ilişkin bildirim

Bir suyolu Devleti, diğer suyolu Devletleri üzerinde önemli boyutlarda olumsuz etkilere sahip olabilecek nitelikte planlanmış projelerini uygulamaya koymadan veya uygulama iznini vermeden önce, ilgili devletlere, gerekli bildirimleri zamanında ulaştıracaktır. Bu tür bildirimler, gönderildikleri Devletlerin planlanan projelerin olası etkilerini değerlendirebilmelerini sağlamak amacıyla, herhangi bir çevresel etki değerlendirme sonuçları da dahil olmak üzere, mevcut teknik veri ve bilgilerle birlikte sunulmalıdır.

Madde 13

Bildirime yanıt verme süresi

Aksi kararlaştırılmadıkça:

(a) 1 2. madde uyarınca bildirimde bulunan bir suyolu Devleti, bildirimde bulunulan Devletlere planlanan projelerin olası etkilerini incelemek, değerlendirmek ve vardıkları sonuçları iletmek üzere altı aylık bir süre tanıyacaktır.

(b) Bu süre, planlanan projelerin değerlendirilmesinin özel zorluk arzemesi halinde, bildirimde bulunulan Devletin talebi üzerine altı ayı geçmeyecek bir süre ile uzatılabilecektir.

Madde 14

Yanıt verme süresi içinde bildirimde bulunan devletin yükümlülükleri

13. Maddede belirtilen süre içinde bildirimde bulunan Devlet:

(a) Bildirimde bulunulan Devletlere elinde bulunan ve doğru değerlendirme için gerekli olan her türlü ek veri ve bilgiyi, talep üzerine sağlayarak, bu Devletlerle işbirliği yapacak; ve

(b) Bildirimde bulunulan Devletlerin onayı olmadan planlanan projeleri uygulamaya koymayacak veya uygulama iznini vermeyecektir.

Madde 15

Bildirime yanıt verme

Bildirimde bulunulan Devletler, varmış oldukları sonuçları, bildirimde bulunan Devlete 13. madde uyarınca uygulanabilecek süre içinde mümkün olduğu kadar erken ileteceklerdir. Bildirimde bulunulan bir Devlet, planlanan projelerin uygulanmasının 5. ve 7. maddelerde öngörülen hükümlere aykırı olacağı sonucuna varırsa, bu sonucun gerekçelerini içeren belgelenmiş bir açıklamayı sonuca ekleyecektir.

Madde 16

Bildirime yanıt verilmemesi hali

1 . Bildirimde bulunan Devlet, 13. maddede belirtilen uygulanabilir süre içinde, 1. madde uyarınca hiçbir yanıt alamazsa, 5. ve 7. maddelerde öngörülen yükümlülüklerle bağlı olarak, bildirimde bulunduğu Devletlere sunmuş olduğu bildirim ve diğer her türlü veri ve bilgilere uygun olarak planlanan projeleri uygulamaya koymaya geçebilir.

2. Bildirimde bulunulan ve 13. madde uyarınca uygulanabilecek süre içinde yanıt vermemiş olan bir Devletin herhangi bir tazminat talebi, bildirimde bulunan Devletin yanıt süresinin sona ermesinden sonra, yanıt verilmiş olması halinde üzerine almamış olacağı faaliyete geçmesinden dolayı, yapmış olduğu masraflarla denkleştirilebilir.

Madde 17

Planlanan projelere ilişkin danışma ve müzakereler

1 . Planlanan projelerin 5. veya 7. madde hükümlerine aykırı olması halinde 15. maddeye uygun olarak irtibat kurulmuş ise, bildirimde bulunan Devlet, irtibatı kuran Devlet ile bu durumun hakkaniyete uygun olarak çözüme kavuşturulmasına yönelik bir bakış açısı ile danışmalara ve gerekiyorsa müzakerelere başlayacaktır.

2. Danışma ve müzakereler, her Devletin, diğer Devletin haklarını ve yasal menfaatlerini, iyi niyetle ve akılcı bir biçimde gözönüne alması temeli üzerine gerçekleştirilecektir.

3. Danışma ve müzakerelerin yürütüldüğü süre içerisinde, bildirimde bulunan Devlet, bildirimde bulunulan Devletin irtibatı kurduğu anda talep etmesi durumunda, planlanan projeleri uygulamaktan veya uygulama iznini vermekten, aksi kararlaştırılmadıkça altı aylık bir süre boyunca kaçınacaktır..

Madde 18

Bildirimde bulunmama durumundaki işlemler

1 . Eğer bir suyolu Devletinin, diğer bir suyolu Devletinin kendisine önemli boyutta olumsuz etkileri olabilecek projeler planladığına inanmak için makul nedenleri bulunuyorsa, bu Devlet, diğer Devletten 1 2. madde hükümlerini uygulamasını talep edebilir. Bu istek, gerekçelerini ortaya koyan belgelere dayalı bir açıklama ile birlikte sunulacaktır.

2. Projeleri planlayan Devlet, 12. maddede öngörülen bir bildirimde bulunmak yükümlülüğü altında olmadığı sonucuna varması durumunda, bu sonuca dair

gerekçelere ilişkin belgeleri içeren bir açıklama ile birlikte sonucu diğer Devlete bildirecektir. Bu sonuç diğer Devleti tatmin etmiyor ise, bu iki Devlet, diğer Devletin isteği üzerine, derhal 17. maddenin 1. ve 2. paragraflarında belirtilen şekilde danışma ve müzakerelere başlayacaklardır.

3. Danışma ve müzakerelerin yürütüldüğü süre içerisinde, projeleri planlayan devlet diğer Devletin danışma ve müzakereleri başlatma isteğinde bulunduğu zaman bu yönde bir talepte bulunmuş olması halinde, aksi kararlaştırılmadıkça, planlanan projeleri uygulamaktan veya uygulama iznini vermekten altı ayı aşmayacak bir süre boyunca kaçınacaktır.

Madde 19

Planlanan projelerin acil olarak uygulanması

1 . Planlanan projelerin uygulanmasının kamu sağlığı, kamu güvenliği veya diğer eşit düzeyde önemli menfaatleri korumak açısından hayati aciliyeti bulunması durumunda, projeleri planlayan Devlet, 14. maddenin ve 17. maddenin 3. paragrafının öngördüğü hükümlere rağmen, 5. ve 7. maddelere bağlı olarak derhal uygulamaya geçebilir.

2. Bu durumda, projelerin aciliyetine ilişkin resmi bir bildiri, ilgili veri ve bilgilerle birlikte, gecikmeksizin 1 2. maddede belirtilen diğer su yolu Devletlerine iletilecektir..

3. Projeleri planlayan Devlet, 2. paragrafta belirtilen Devletlerden herhangi birinin talebi üzerine, 17. maddenin 1. ve 2. paragraflarında belirtilen şekilde, derhal talepte bulunan Devletle danışma ve müzakerelere girecektir.

BÖLÜM IV

KORUMA, MUHAFAZA VE YÖNETİM

Madde 20

Ekosistemlerin korunma ve muhafazası

Suyolu Devletleri, uluslararası su yollarının ekosistemlerini, bireysel veya uygun olduğu takdirde, ortaklaşa olarak koruyacak ve muhafaza edeceklerdir.

Madde 21

Kirliliğin önlenmesi, azaltılması ve denetlenmesi

1 . Bu maddenin amaçları için, "uluslararası bir suyolunun kirliliği", uluslararası bir suyoluna ait suların bileşiminde veya kalitesinde doğrudan ya da dolaylı olarak insani faaliyetlerden kaynaklanan, herhangi bir zararlı değişim anlamına gelmektedir.

2. Suyolu Devletleri, tek başlarına ve uygun olduğu takdirde birlikte, uluslararası bir suyolunun, diğer suyolu Devletlerine ve insan sağlığı veya güvenliğine suların yararlanma amaçlı kullanımına veya su yolunun canlı kaynaklarına ilişkin zararlar da dahil olmak üzere, doğal çevrelerine önemli zarar verebilecek şekilde kirlenmesini önleyecek, azaltacak ve denetleyeceklerdir.

Suyolu Devletleri, bu bağlamdaki politikalarını uyumlu hale getirmek için gereken adımları atacaklardır.

3. Suyolu Devletleri, içlerinden herhangi birinin istemi üzerine, uluslararası bir suyolunun kirliliğini önlemek, azaltmak ve denetlemek üzere aşağıda gösterildiği şekilde metodlar ve karşılıklı olarak kabul edilebilir tedbirlere varmak amacıyla danışmalarda bulunacaklardır:

(a) Ortak su kalitesi hedef ve kriterlerinin oluşturulması;

(b) Noktasal ve noktasal olmayan kaynaklardan gelen kirliliği tanımlamak üzere tekniklerin ve uygulamaların oluşturulması;

(c) Uluslararası bir suyoluna girişi yasaklanacak, sınırlandırılacak, denetlenecek veya gözlenecek maddelerin listelerinin oluşturulması.

Madde 22

Yabancı veya yeni türlerin suyoluna girişi

Suyolu Devletleri, suyolu ekosistemi üzerinde diğer suyolu Devletlerine önemli bir zarar gelmesi ile sonuçlanacak etkileri olabilecek yabancı veya yeni türlerin bir uluslararası suyoluna girişini önlemek için gereken tüm önlemleri alacaklardır.

Madde 23

Deniz çevresinin korunması ve muhafazası

Suyolu Devletleri, genel olarak kabul edilen uluslararası kural ve standartları gözönünde bulundurarak, nehir ağızları dahil olmak üzere bir uluslararası suyolunun deniz çevresini korumak ve muhafaza etmek için tek başlarına veya uygun olduğu takdirde

diğer Devletlerle işbirliği halinde, genel olarak kabul edilmiş uluslararası kural ve standartları gözönünde bulundurarak gerekli tüm önlemleri alacaklardır.

Madde 24

Yönetim

1 . Suyolu Devletleri, aralarında herhangi birinin isteği üzerine, ortak bir yönetim mekanizmasının tesisini de içerebilen uluslararası bir suyunun yönetimiyle ilgili olarak danışmalara başlayacaklardır.

2. Bu maddenin amaçları için, "yönetim", özellikle aşağıdakileri nitelemektedir:

(a) Bir uluslararası suyunun sürdürülebilir gelişmesini planlamak ve kabul edilen planların yürürlüğe sokulmasını sağlamak; ve.

(b) Aksi takdirde, suyunun akılcı ve en uygun kullanımı ile koruma ve denetimini geliştirmek.

Madde 25

Düzenleme

1 . Suyolu Devletleri, uygun olduğu durumda, bir uluslararası suyunun sularının akışının düzenlenmesi için gerekli ihtiyaç ve imkanlara cevap vermek üzere işbirliği yapacaklardır.

2. Aksi kararlaştırılmadıkça, su yolu Devletleri bu gibi düzenleme çalışmalarının inşası ve bakımını ya da bedelinin karşılanmasını üstlenmek için mutabık kalabilecekleri gibi, hakça bir esasta iştirak edeceklerdir.

3. Bu maddenin amaçları için, "düzenleme", hidrolik çalışmaların ya da herhangi bir başka devam eden önlemin kullanılmasıyla uluslararası bir suyunun sularının akışının niceliğinin değiştirilmesi, niteliğinin değiştirilmesi ya da başka şekilde kontrol edilmesi anlamına gelir.

Madde 26

Su tesisleri

1 . Suyolu Devletleri, ülkelerinde, uluslararası bir su yolu ile ilgili tesisleri, faaliyetleri ve diğer işleri idame ettirmek ve korumak üzere ellerinden gelen en yüksek gayreti göstereceklerdir.

2. Suyolu Devletleri, önemli olumsuz etkilere maruz kalabileceğine inanmak için makul sebebi olan içlerinden herhangi bir Devletin talebi üzerine, aşağıdaki hususlarda danışmalarda bulunacaklardır:

- (a) Uluslararası su yolu ile ilgili tesislerin, faaliyetlerin ve diğer işlerin emniyetli işletimi veya muhafaza edilmesi; ve
- (b) Tesislerin, faaliyetlerin veya diğer ilgili i lerin, kasıtlı, ya da ihmalkar davranı lardan veya doğal tesirlerden korunması..

BÖLÜM V

ZARARLI KOŞULLAR VE ACİL DURUMLAR

Madde 27

Zarar verici koşulların önlenmesi ve etkilerinin azaltılması

Suyolu Devletleri, tek başlarına veya uygun olduğu takdirde ortaklaşa, uluslararası bir su yoluna bağlı olarak, sel ya da buzlanma, sudan geçen hastalıklar, millenme, erozyon, tuzlu su karışması, kuraklık ya da çölleşme benzeri doğal nedenlerle veya benzeri hareketler sonucu oluşan, diğer su yolu Devletlerine zarar verebilecek koşulların önlenmesi veya etkilerinin azaltılması için gereken tüm önlemleri alacaklardır.

Madde 28

Acil durumlar

1 . Bu Maddenin amaçları için "acil durum", su yolu Devletlerine veya diğer Devletlere ciddi boyutta zarara neden olan veya yakın zamanda zarar verme potansiyeline sahip sel, buz kırılmaları, yer kayması ya da deprem gibi doğal nedenlerden veya endüstriyel kazalar gibi benzeri faaliyetlerden kaynaklanan aniden ortaya çıkan bir durum anlamına gelir.

2. Bir su yolu Devleti, ülkesinde ortaya çıkan herhangi bir acil durumu, etkilenmeleri muhtemel olan diğer Devletlere ve yetkili uluslararası kuruluşlara gecikmeksizin ve elinde bulunan en çabuk vasıtaları kullanarak bildirecektir.

3. Ülkesinde acil durum ortaya çıkan bir su yolu Devleti, etkilenmeleri muhtemel olan diğer Devletlerle ve uygun olduğu takdirde, yetkili uluslararası örgütlerle işbirliği yaparak acil durumun zararlı etkilerini önlemek, azaltmak ve ortadan kaldırmak için şartların gerektirdiği, uygulanabilir tüm önlemleri derhal alacaktır.

4. Gerektiğinde, su yolu Devletleri acil durumlarla başedebilmek için, ortaklaşa beklenmedik durumlara yönelik planlar geliştirecekler ve uygun olduğu takdirde etkilenmeleri muhtemel diğer Devletlerle ve yetkili uluslararası kuruluşlarla işbirliğinde bulunacaklardır.

BÖLÜM VI.

ÇEŞİTLİ HÜKÜMLER

Madde 29

Silahlı anlaşmazlık döneminde uluslararası su yolları ve tesisler

Uluslararası su yolları ve ilgili tesisler, faaliyetler ve diğer çalışmalar, uluslararası veya uluslararası nitelikte olmayan silahlı anlaşmazlıklara uygulanan uluslararası hukukun ilke ve kurallarında öngörüldüğü şekilde, korumadan yararlanacak ve sözkonusu ilke ve kuralların ihlaline yolaçacak şekilde kullanılmayacaktır.

Madde 30

Dolaylı işlemler

Suyolu Devletlerinin birbirleri ile doğrudan ilişki kurmalarını önleyen ciddi engeller olması durumunda ilgili Devletler, işbu Sözleşme'de sağlanmış olan işbirliği yapma yükümlülüklerini, veri ve bilgi alış verişi yapmak, bildirimde bulunmak, haberleşmek, danışma ve müzakerelerde bulunmak dahil, kendi aralarında kabul edilmiş olan herhangi bir dolaylı yoldan yerine getireceklerdir.

Madde 31

Ulusal savunma veya güvenlik için hayati önemi olan veri ve bilgiler

Sözleşme'de yeralan hiçbir hüküm, bir su yolu devletini, ulusal savunması veya güvenliği için hayati önemi olan veri veya bilgiyi vermeye zorlayamaz. Bununla birlikte, sözkonusu devlet, iyi niyetli bir şekilde, şartların elverdiği ölçüde mümkün olduğu kadar çok bilgiyi elde etmek üzere su yolu devletleriyle işbirliği yapacaktır.

Madde 32

Ayrımcılık yapılmaması

İlgili su yolu Devletleri aksini kararlaştırmadıkça, uluslararası bir su yoluna ilişkin faaliyetler sonucu önemli bir boyutta sınıraşırı zarara maruz kalmış ya da bundan dolayı ciddi bir tehdide maruz kalmış gerçek veya tüzel kişilerin menfaatlerinin korunması

için, bir su yolu Devleti böyle kişilere ülkesinde yürütülen bu tip faaliyetlerin neden olduğu önemli zararlarla ilgili olarak, hukuk sistemi uyarınca hukuki ya da diğer prosedürlere, veya tazminat talebi ya da mağduriyetin diğer şekillerde giderilmesiyle ilgili hakları bahşederken, milliyet veya ikamet veya zararın meydana geldiği yere dayalı olarak ayrımcılık yapmayacaktır.

33. Madde

Anlaşmazlıkların barışçı çözümü

1 . İşbu Sözleşme'nin yorumlanması veya uygulanması hakkında iki veya daha fazla taraf arasında bir anlaşmazlık doğduğunda, ilgili taraflar, aralarında uygulanabilir bir anlaşma olmadığı takdirde, aşağıdaki hükümlere uygun olarak anlaşmazlığın barışçı yollarla çözümü arayışına girerler.

2. İlgili taraflar, içlerinden bir tarafın talebi üzerine yapılan müzakereler yoluyla uzlaşmaya varamazlarsa, ortaklaşa olarak, üçüncü bir tarafın dostane girişimlerini veya arabuluculuğunu veya uzlaştırmacılığını isteyebilir ya da uygun görüldüğü takdirde, ilgili taraflar önceden kurmuş olabilecekleri ortak su yolu kuruluşlarından yararlanabilir veya anlaşmazlığı hakemliğe veya Uluslararası Adalet Divanı'na götürmek için karar alabilirler.

3. 10. paragrafın hükmüne bağlı olarak, 2. paragrafda belirtilen müzakere talebi tarihinden 6 ay sonra, ilgili taraflar anlaşmazlıklarını müzakereler veya 2. paragrafda belirtilen diğer usullerle çözüme kavuşturamamışlarsa, anlaşmazlığa taraf olanlardan herhangi birinin isteği üzerine ve aksi kararlaştırılmadıkça, 4 ve 9. paragraflar uyarınca, anlaşmazlık üzerinde araştırma başlatılacaktır.

4. İlgili tarafların aday göstereceği birer üyeden ve ilaveten ilgili tarafların tabiyetinde bulunmayan ve aday gösterilen üyeler tarafından Başkan olarak görev yapmak üzere seçilen bir üyeden oluşan bir Araştırma Komisyonu oluşturulacaktır.

5. Komisyon'un kurulması talebinden itibaren 3 ay içerisinde, taraflarca aday gösterilen üyeler bir Başkan üzerinde mutabık kalamazlarsa, ilgili taraflardan herhangi birisi Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'nden, anlaşmazlığa taraf olanlardan veya ilgili su yoluna kıyıda Devletlerden hiç birisinin tabiyetinde bulunmayan bir Başkan tayin etmesini talep edebilir. 3. paragraf uyarınca, ilk talebin yapılmasından itibaren 3 ay içerisinde, taraflardan birisi üyelik için bir aday gösteremezse, diğer ilgili herhangi bir taraf Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'nden, anlaşmazlığa taraf olanlardan veya ilgili

suyolunun kıyıda Devletlerden hiç birinin tabiyetinde bulunmayan bir kişiyi atamasını talep edebilir. Bu şekilde atanacak kişi tek üyelik bir Komisyon oluşturacaktır..

6. Komisyon çalışma yöntemini kendisi belirleyecektir.

7. İlgili taraflar, Komisyon'a gerekli olabilecek bilgileri sağlamakla ve istek üzerine, Komisyon'un ülkelerine girmesine ve soruşturmanın amacı için ilgili her faaliyeti, tesisi, ekipmanı, inşaatı ve doğal özelliği teftiş etmesine izin vermekle yükümlüdürler.

8. Komisyon, tek kişilik Komisyon şeklinde olmadıkça, raporunu oy çokluğuyla kabul edecek ve ilgili tarafların iyi niyetle değerlendirecekler işbu raporu, sonuçları ve bunların gerekçelerini ve anlaşmazlığın hakça çözümü için uygun gördüğü tavsiyeleri ortaya kovararak ilgili taraflara tebliğ edecektir.

9. Komisyon'un masrafları ilgili taraflarca eşit şekilde karşılanacaktır.

10. İşbu Sözleşme'nin onayı, kabulü, muvafakatı veya Sözleşme'ye katılım esnasında veya sonraki herhangi bir zamanda, bölgesel ekonomik örgütü olmayan bir Taraf Depozitöre sunulacak yazılı bir belgede, 2. paragraf uyarınca çözümlenmemiş herhangi bir anlaşmazlık için, aynı yükümlülüğü kabul eden herhangi bir tarafla ilgili özel anlaşma olmaksızın aşağıdaki zorunlu çözüm yollarını yalnız bu sebeple tanıdığını bildirebilir:

a) Anlaşmazlığın Uluslararası Adalet Divanı'na götürülmesi;

b) Anlaşmazlığın tarafları aksine karar almadıkça, işbu Sözleşme'nin ekinde yer alan usule uygun olarak kurulmuş ve çalışan hakem kurulunca hakem kararı ile çözüm.

Bölgesel ekonomik örgütü olan bir taraf (b) alt-paragrafına uygun olarak hakem kararı ile çözüme ilişkin aynı etkiyi doğuracak bir bildiride bulunabilir..

BÖLÜM VII

SON HÜKÜMLER

34. Madde

İmza

İş bu Sözleşme, New York'da Birleşmiş Milletler Merkezinde'den'ye kadar bütün Devletlerin ve bölgesel ekonomik entegrasyon kuruluşların imzalarına açıktır.

35. Madde

Onay, kabul, muvafakat veya katılma

1. İşbu Sözleşme, Devletler ve bölgesel ekonomik örgütler tarafından onay, kabul, muvafakat veya katılıma tabidir. Onay, kabul, muvafakat veya katılma belgeleri Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliğine tevdi edilecektir.

2. Üye Devletlerinin hiç biri taraf olmadan, bu Sözleşme'ye taraf olan herhangi bir bölgesel ekonomik örgüt, bu Sözleşme ile öngörülen bütün yükümlülüklerle bağlı olacaktır. Üye Devletlerinden bir ya da daha fazlası bu Sözleşme'ye taraf olan bu tür örgütler durumunda, örgüt ve üye devletleri bu Sözleşme ile öngörülen yükümlülüklerini yerine getirmek hususundaki sorumlulukları hakkında ayrı ayrı karar vereceklerdir. Böyle durumlarda, kurulu ve üye Devletler, Sözleşme ile tanınan haklarını eşzamanlı kullanmak hakkına sahip olmayacaklardır.

3. Bölgesel ekonomik işbirliği kuruluşları, onay, kabul, muvafakat veya katılma belgeleri hakkında, bu Sözleşme ile hükmedilen hususlar bakımından yetki kapsamlarını bildireceklerdir. Bu kuruluşlar, ayrıca, yetki kapsamlarındaki önemli herhangi bir değişikliği de Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliği'ne bildireceklerdir..

36. Madde

Yürürlüğe girme

1. İşbu Sözleşme, otuzbeşinci (35.) onay, kabul, muvafakat veya katılma belgesinin Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliği'ne verildiği tarihi izleyen doksanıncı (90.) günde yürürlüğe girecektir.

2. Sözleşme'ye otuzbeşinci onay, kabul, muvafakat veya katılma belgesinin verilmesinden sonra onaylayan, kabul eden veya bu Sözleşme'ye katılan her bir Devlet veya bölgesel ekonomik örgüt için Sözleşme, bu tür Devlet veya bölgesel ekonomik örgütlerin onay, kabul, muvafakat veya katılma belgelerini verdikleri tarihten sonraki doksanıncı günde yürürlüğe girecektir.

3. 1 ve 2. paragraflar amaçları için, bir bölgesel ekonomik örgütün tevdi ettiği herhangi bir belge, sözkonusu örgüte üye Devletlerin tevdi ettiklerine ek bir belge sayılmaz.

Madde 37

Geçerli metinler

Arapça, Çince, İngilizce, Fransızca, Rusça ve İspanyolca metinlerine eşit derecede geçerli olan bu Sözleşme'nin aslı Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'nde bulunur.

Tam olarak yetkili Hükümet temsilcileri, hazır bulunanların huzurunda bu Sözleşme'yi imzalamışlardır.

New York'da 1997.....'ının..... gününde yapılmıştır..

EK

HAKEM KARARI İLE ÇÖZÜM

1. Madde

Uyuşmazlığın tarafları, aksi bir anlaşmaya varmadıkları takdirde, Sözleşme'nin 33. maddesi uyarınca hakem kararı ile çözüm, işbu Ek'in 2 ila 14. maddelerine göre yapılır.

2. Madde

İddiada bulunan taraf, iddiaya muhatap tarafı Sözleşme'nin 33. maddesi uyarınca anlaşmazlığı hakem kararı ile çözüme götürdüğüne ilişkin bildirimde bulunur. Bildirim, hakem kararı ile çözüm gerektiren olayı belirtecek ve özellikle uyuşmazlık konusu ile ilgili Sözleşme maddelerinin, yorum veya uygulamasını içerecektir. Taraflar uyuşmazlık konusu üzerinde anlaşamazlarsa, konuyu hakem kurulu belirleyecektir.

3. Madde

1 . İki taraf arasındaki uyuşmazlıklarda, hakem kurulu üç üyeden oluşacaktır. Anlaşmazlığa taraf olanların her biri bir hakem tayin edecek ve böylece tayin edilen iki hakem ortak karar ile hakem kurulunun başkanı olacak üçüncü hakemi belirleyecektir. Bu sonuncu hakem, uyuşmazlık taraflarının veya ilgili suyunun hiç bir kıyıdaş devletin tabiyetinden olmayacağı gibi, taraflardan veya kıyıdaş devletlerden herhangi birisinin ülkesinde ikamet etmeyecek ve başka herhangi bir yetki çerçevesinde olayla ilgilenmemiş olacaktır.

2. İki'den fazla tarafı olan uyuşmazlıklarda, menfaat birliği içinde olan taraflar anlaşarak ortaklaşa bir hakem tayin edeceklerdir.

3. Herhangi bir boş üyelik, başlangıç tayinleri için tanımlanan usulle doldurulacaktır.

4. Madde.

1 . Eğer hakem kurulu başkanı, ikinci hakemin tayininden itibaren iki ay içerisinde tayin edilememişse, Uluslararası Adalet Divanı Başkanı, herhangi bir tarafın isteği üzerine, sonraki iki aylık dönem içinde bir Başkan tayin edecektir.

2. Eğer anlaşmazlığın taraflarından biri, isteğin alınmasından itibaren iki ay içerisinde bir hakem tayin etmezse, diğer taraf, bunu, sonraki iki aylık dönem içinde tayini yapacak Uluslararası Adalet Divanı Başkanı'na bildirebilir.

5. Madde

Hakem Kurulu, Kararlarını bu Sözleşmenin hükümlerine ve uluslararası hukuka göre verecektir.

6. Madde

Uyuşmazlığın tarafları aksini kararlaştırmadıkça, hakem kurulu kendi usul kurallarını belirleyecektir.

7. Madde

Hakem kurulu, taraflardan birinin isteği üzerine, geçici temel koruma tedbirleri tavsiye edebilir.

8. Madde

1 . Uyuşmazlığın tarafları, hakem kurulunun çalışmalarını kolaylaştıracak ve özellikle ellerindeki bütün olanakları kullanarak;

(a) Hakem kuruluna ilgili bütün belgeleri, bilgileri ve imkanları sağlayacaklardır;

(b) Gerektiğinde, hakem kurulunun tanık veya uzman çağırmasını ve delillerini toplamasını mümkün kılacaklardır.

2. Taraflar ve Hakemler, Hakem kurulunun çalışmaları sırasında gizlilik içinde verilen bütün bilgilerin gizliliğini korumakla yükümlüdürler..

9. Madde

Hakem kurulu davanın özel şartları gereği aksini belirlemedikçe, Kurulun masrafları uyuşmazlığın taraflarınca eşit şekilde karşılanacaktır. Kurul tüm masraflarına ilişkin bir tutanak tutacak ve son hesap raporunu taraflara verecektir.

10. Madde

Davadaki karardan etkilenebilecek, uyuşmazlığın konusuyla ilgili meşru nitelikte bir menfaati olan herhangi bir taraf, kurulun rızası ile, çalışmalara müdahale edebilir.

11. Madde

Hakem kurulu, doğrudan anlaşmazlık konusundan kaynaklanan karşı iddiaları dinleyebilir ve hüküm verebilir.

12. Madde

Hakem kurulunun, hem usule hem de esasa ilişkin kararları üyelerinin oy çokluğuyla alınacaktır.

13. Madde

Uyuşmazlık taraflarından biri hakem kurulunun huzurunda bulunmaz ya da davasını savunmakta başarısız olursa, diğer taraf Kurul'un çalışmalarına devam etmesini ve hükmünü vermesini isteyebilir. Bir tarafın yokluğu veya durumunu savunmakta başarısızlığı çalışmalara bir engel teşkil etmeyecektir. Hakem kurulu, nihai kararını vermeden önce iddianın uygulamada ve hukukta dayanak bulduğu konusunda tatmin olmalıdır..

14. Madde

1 . Hakem kurulu, süre sınırını beş ayı aşmayacak şekilde uzatmayı gerekli görmedikçe, kararını, tam olarak kurulduğu tarihten itibaren 5 ay içerisinde verecektir.

2. Hakem kurulunun nihai kararı, anlaşmazlığın konusu ile sınırlı olacak ve hükmün dayandığı gerekçeleri belirtecektir. Karara katılanların isimleri ve nihai kararın tarihi de kararda yer alacaktır. Hakem kurulunun herhangi bir üyesi, nihai karara ayrı veya muhalif bir görüş ekleyebilir.

3. Hüküm, uyuşmazlığa taraf olanları bağlayacaktır. Uyuşmazlığın tarafları, daha önce bir temyiz keyfiyeti üzerinde anlaşmamış oldukları takdirde, hükmün temyizi mümkün olmayacaktır.

4. Nihai kararın yürütülmesi veya yorumuyla ilgili olarak, uyuşmazlığa taraf olanlar arasında doğabilecek herhangi bir uyuşmazlık taraflarca, kararı veren hakem kuruluna hüküm vermesi için sunulabilir.

